

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2024

Pavλίna Homoláčová

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Komparace autobiografií Pavla Kohouta
a Lumíra Čivrného
v kontextu jejich generační zkušenosti

Pavčina Homoláčová

Bakalářská práce
2024

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Pavína Homoláčová**
Osobní číslo: **H21061**
Studijní program: **B0288A090002 Historicko-literární studia**
Téma práce: **Komparace autobiografií Pavla Kohouta a Lumíra Čivrného v kontextu jejich generační zkušenosti**
Zadávací katedra: **Katedra literární kultury a slavistiky**

Zásady pro vypracování

Bakalářská práce se zaměří na rozbor autobiografických děl dvou českých spisovatelů (Pavel Kohout: *To byl můj život?* Praha, Odeon 2018; Lumír Čivrný: *Co se vejde do života*, Praha, Hynek 2000), jejichž významná nebo dokonce větší část tvůrčí dráhy probíhala před rokem 1989 a kteří sdílejí společnou generační zkušenost. Bakalariant provede komparaci uvedených děl jak z pohledu využitých narativních prostředků, tak z hlediska sdílené minulosti obou tvůrců, a pokusí se na základě takovéto analýzy vytvořit model "individuální paměti spisovatele".

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. Praha : NLN, 2014.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha : SLON, 2010.

JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989*. Sv. 3 / 1958-1969. Praha : Academia, 2008.

JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989*. Sv. 4 / 1969-1989. Praha : Academia, 2008.

KŘIVÁNEK, Vladimír (ed.). *Autenticita a literatura*. Praha – Opava : Ústav pro českou literaturu AV ČR – Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, 1999. (dostupné online: <https://www.ucl.cas.cz/edicee/sborniky/konferencni/20-autenticita-a-literatura>)

MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 28-32, 436-440.

ŠMAHELOVÁ, Hana – VOJVODÍK, Josef (eds.). *Generace, skupiny a programy v literatuře*. Příbram : Pistorius a Olšanská, 2009.

VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno : CERM, 2000.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Antonín Kudláč, Ph.D.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání bakalářské práce: **2. února 2023**

Termín odevzdání bakalářské práce: **2. února 2024**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

PhDr. Miroslav Kouba, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 2. února 2023

Prohlášení

Prohlašuji:

Práci s názvem *Komparace autobiografií Pavla Kohouta a Lumíra Čivrného v kontextu jejich generační zkušenosti* jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnici Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 30. 8. 2024

Pavλίna
Homoláčová

Anotace

Předkládaná bakalářská práce je zaměřena na rozbor a komparaci autobiografických děl Pavla Kohouta – *To byl můj život??* a Lumíra Čivrného – *Co se vejde do života*, jakožto paměti dvou českých spisovatelů, jejichž významná, nebo dokonce větší část tvůrčí dráhy probíhala před rokem 1989, a kteří sdílejí společnou generační zkušenost. Analýza výše zmíněných děl, jak z pohledu využitých narativních prostředků, tak z hlediska sdílené minulosti obou tvůrců následně poslouží k vytvoření „individuálního modelu spisovatele“, jenž je hlavním cílem této práce.

Klíčová slova

20. století, autentičnost, generační vymezení, historická fakta, individuální paměť, kolektivní paměť, komparace, Lumír Čivrný, memoárová literatura, narativní prostředky, Pavel Kohout, sdílené historické události.

Title

Comparison of the autobiographies of Pavel Kohout and Lumír Čivrný in the context of their generational experience

Annotation

The presented thesis is focused on the analysis and comparison of the autobiographical works of Pavel Kohout – *To byl můj život??* and Lumír Čivrný – *Co se vejde do života*, as the memoirs of two Czech writers whose significant or even greater part of their creative career took place before 1989 and who share a common generational experience. The analysis of the above-mentioned works, both from the point of view of the used narrative devices and from the point of view of the shared past of both creators, will subsequently serve to create an „individual model of the writer“, which is the main goal of this work.

Keywords

20th century, authenticity, collective memory, comparison, generational demarcation, historical facts, individual memory, Lumír Čivrný, memoir literature, narrative devices, Pavel Kohout, shared historical events.

Poděkování

Mé vřelé poděkování patří vedoucímu této práce PhDr. Antonínu Kudláčovi, Ph.D. nejen za cenné rady a odbornou pomoc, ale též za vstřícnost, ochotu a čas, který věnoval vedení mé bakalářské práce.

OBSAH

ÚVOD	15
1 GENERAČNÍ VYMEZENÍ AUTORŮ	18
2 MEMOÁROVÁ LITERATURA	21
2.1 CHARAKTERISTICKÉ ZNAKY A JEJÍ VYMEZENÍ	21
2.2 PROBLEMATIKA AUTENTIČNOSTI MEMOÁROVÉ LITERATURY	23
3 PROBLEMATIKA PAMĚTI A VZPOMÍNÁNÍ	25
3.1 PAMĚŤ	25
3.2 INDIVIDUÁLNÍ A KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ	26
3.3 KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ VS. HISTORICKÁ FAKTA	28
4 KOMPARACE UŽITÝCH NARATIVNÍCH PROSTŘEDKŮ	29
5 INDIVIDUÁLNÍ REFLEXE UDÁLOSTÍ	33
5.1 REFLEXE VÁLKY A ŽIVOT ZA PROTEKTORÁTU	33
5.1.1 Politický a sociální kontext	33
5.1.2 Literární a kulturní kontext	35
5.1.3 Očima Lumíra Čivrného	37
5.1.4 Očima Pavla Kohouta	39
5.1.5 Komparace pohledů	41
5.2 PRAŽSKÉ POVSTÁNÍ, KONEC VÁLKY A OBDOBÍ TĚSNĚ PO NÍ	41
5.2.1 Politický a sociální kontext	41
5.2.2 Literární a kulturní kontext	43
5.2.3 Očima Lumíra Čivrného	44
5.2.4 Očima Pavla Kohouta	46
5.2.5 Komparace pohledů	47
5.3 KOMUNISTICKÝ STÁTNÍ PŘEVRAŤ V ČESKOSLOVENSKU A JEHO DŮSLEDKY	48
5.3.1 Politický a sociální kontext	48
5.3.2 Literární a kulturní kontext	52
5.3.3 Očima Lumíra Čivrného	54
5.3.4 Očima Pavla Kohouta	57
5.3.5 Komparace pohledů	60
5.4 PRAŽSKÉ JARO A NÁSLEDNÁ INVAZE VOJSK VARŠAVSKÉ SMLOUVY	61
5.4.1 Politický a sociální kontext	61
5.4.2 Literární a kulturní kontext	63

5.4.3 Očima Lumíra Čivrného.....	63
5.4.4 Očima Pavla Kohouta.....	64
5.4.5 Komparace pohledů.....	66
5.5 OBDOBÍ NORMALIZACE	66
5.5.1 Politický a sociální kontext	66
5.5.2 Literární a kulturní kontext.....	68
5.5.3 Očima Lumíra Čivrného.....	70
5.5.4 Očima Pavla Kohouta.....	71
5.5.5 Komparace pohledů.....	77
5.6 SAMETOVÁ REVOLUCE A ŽIVOT PO ROCE 1989	77
5.6.1 Politický a sociální kontext	77
5.6.2 Literární a kulturní kontext.....	79
5.6.3 Očima Lumíra Čivrného.....	80
5.6.4 Očima Pavla Kohouta.....	81
5.6.5 Komparace pohledů.....	84
ZÁVĚR.....	86
RESUMÉ.....	91
SUMMARY	93
ZDROJE	95

ÚVOD

Pavel Kohout (*1928) a Lumír Čivrný (1915–2001) ve svých memoárech – *To byl můj život??*¹ a *Co se vejde do života*² – zaznamenali zlomové okamžiky historických událostí 20. století, odehrávajících se za pozadí jejich osobních životů, které byly nejprve zasaženy nejtragičtějším obdobím novodobé české historie – obdobím protektorátu Čechy a Morava. Nacistickou okupaci však nedlouho po skončení druhé světové vystřídal jiný totalitní režim – tentokrát sovětský, který zásadně ovlivnil kurz jejich životů podruhé, a Komunistická strana Československa je nepřestávala ovlivňovat dlouhých jednačtyřicet let, během kterých si oba prošli zásadními životními zvraty a museli se potýkat s mnohými útrapami. Oba se však nakonec dočkali svobody a demokracie.

Při rozboru výše jmenovaných memoárových děl se budeme primárně zabývat obdobím mezi lety 1938–1989 s přesahem reflektujícím období 90. let. Jedná se o období přímo korespondující s časovým rozmezím, ve kterém se oba autoři ve svých autobiografických dílech scházejí, do té míry, aby bylo možné provést komparaci jejich sdílených historických zkušeností. To v hlavní části předkládané bakalářské práce provedeme následujícím způsobem.

Nejprve zvlášť shrneme individuální pohledy obou autorů, zachycených ve zkoumaných memoárech, a následně provedeme jejich komparaci. Přičemž celá praktická část práce bude chronologicky rozčleněna pomocí významných historických milníků dějin 20. století, jež vytváří rámec jednotlivým vzpomínkám pamětníků v přítomných memoárových dílech. Díky tomu bude možné porovnat osobní zážitky autorů v kontextu společného historického, společenského a kulturního rámce sledovaného období, tedy jejich generační zkušenosti. V každé podkapitole postupně přejdeme od obecného, široce pojatého obrazu doby, k individuálnímu vnímání literárně činných jedinců, jejichž pohledy na závěr porovnáme.

Jakožto výchozí sekundární literaturu, ze které budeme čerpat při uvažování o historických faktech, jsme pro potřeby přítomné bakalářské práce zvolili publikaci *Dějiny zemí Koruny české II. díl*³, jelikož představuje souhrnné a ucelené shrnutí celého sledovaného období, které navíc klade důraz na faktickou přesnost oproštěnou od manipulací a polopravd, které do velkých dějin vnesl komunistický režim. Jako podpůrné a doplňující zdroje budou

¹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018.

² ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hyněk, 2000.

³ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021.

užity publikace *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*⁴ a *Dějiny české literatury 1945–1989*⁵, *V souřadnicích volnosti*⁶, dále pak *Česká literatura od počátků k dnešku*⁷ a *Panorama české literatury*⁸.

Součástí praktické části této bakalářské práce je též analýza přítomných memoárů, na jejímž základě provedeme komparaci užitých narativních prostředků. K vysvětlení pojmů z oblasti naratologie, nezbytným k rozboru děl, jsme využili publikace Tomáše Kubíčka *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*⁹, dále *Narativní způsoby v české literatuře*¹⁰ Lubomíra Doležala a *Na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století*¹¹ od Daniely Hodrové.

V teoretické části bakalářské práce nejprve oba autory přiřadíme k jejich literárním generacím, a to s ohledem na rozdíl pojmů „generace“ a „literární generace“. K definici samotného pojmu „generace“ použijeme *Akademický slovník současné češtiny*¹² a *Slovník spisovného jazyka českého*¹³. Při charakterizování pojmu „literární generace“ budeme čerpat z publikace *Generace, skupiny a programy v literatuře*¹⁴. K charakteristice literárních generací, do kterých autoři patřili, použijeme *Slovník české literatury po roce 1945*¹⁵ a publikaci *Česká literatura od počátků k dnešku*¹⁶.

V následující teoretické kapitole objasníme pojem „memoárová literatura“, včetně jejich charakteristických znaků a vymezení žánru memoáru. Neopomineme však ani problematiku autentičnosti memoárové literatury. Při snaze o co možná nejpřesnější charakteristiku žánru

⁴ JANOUŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia, 2022.

⁵ JANOUŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 1–4. Praha: Academia, 2007.

⁶ HRUŠKA, Petr (ed.) et al. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008.

⁷ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020.

⁸ GALÍK, Josef et al. *Panorama české literatury: literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994.

⁹ KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007.

¹⁰ DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. 2. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014.

¹¹ HODROVÁ, Daniela et al. *Na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001.

¹² BENEŠ, Martin et al. *Akademický slovník současné češtiny*. Akademie věd České republiky, 2018 [cit. 2023-11-11].

URL: <<https://slovníkcestiny.cz/heslo/generace/0/31970>>.

¹³ HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR, 2011 [cit. 2023-11-11].

URL: <<https://sjsj.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=generace&sti=EMPTY&where=hesla&hsubst=n0>>.

¹⁴ ŠMAHELOVÁ, Hana (ed.) a VOJVODÍK, Josef (ed.). *Generace, skupiny a programy v literatuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009.

¹⁵ PŘIBÁŇ, Michal et al. *Slovník české literatury po roce 1945*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006 [cit. 2023-10-24].

URL: <<http://slovníkceskeliteratury.cz>>.

¹⁶ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020.

memoárové literatury budeme vycházet především z publikací Vlastimila Válka¹⁷ a Lubomíra Machaly.¹⁸ Většina dostupných slovníků literárních žánrů se memoárové literatuře buď nevěnuje vůbec, nebo jen velmi omezeně. Nejrozsáhlejší charakteristiku memoáru však můžeme najít v *Encyklopedii literárních žánrů* z roku 2004¹⁹, jakožto součást slovníkového hesla „deník“.

Poslední²⁰ teoretickou kapitolou této práce je problematika paměti a vzpomínání, kde budeme řešit, co obnáší pojmy „paměť“, „individuální paměť“ a „kolektivní paměť“, včetně jejich vzájemných vztahů. Nakonec zmíníme nejdůležitější rozdíly mezi kolektivní pamětí a historickými fakty. K definici pojmu „paměť“ využijeme *Slovník spisovného jazyka českého*²¹, o individuální paměti budeme uvažovat v souvislosti s výzkumem Maurice Halbwachse, Henriho Bergsona, Jana Assmanna a Jaroslavy Peškové, které jako součást svých odborných článků shrnuli Lukáš Novotný²² a Jiří Šubrt se Štěpánkou Pfeiferovou²³.

V závěru předkládané bakalářské práce veškeré poznatky ohledně zkoumaných memoárů shrneme prostřednictvím komparace provedené ze specifitější perspektivy (respektive perspektiv), než je prosté srovnání prožitků autorů (to provedeme už v průběhu praktické části práce), tak aby na jejím základě bylo možné vydedukovat, jaký výzkumný potenciál tato díla skutečně mají.

¹⁷ VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty, 1984. a VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM, 2000.

¹⁸ MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána, 2001.

¹⁹ MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. s. 98–106.

²⁰ Krom následného nastínění historických faktů na počátku každé z podkapitol kapitoly 5.

²¹ HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR, 2011 [cit. 2023-8-10].

URL: <<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=pam%C4%9B%C5%A5&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

²² NOVOTNÝ Lukáš. *Historická paměť podle Maurice Halbwachse*. SOCIOweb, 4/2007 [cit. 2024-8-7].

URL: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>.

²³ ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy* 10, 2010, č. 1. s. 9–29.

1 GENERAČNÍ VYMEZENÍ AUTORŮ

Tato kapitola si klade za cíl Pavla Kohouta a Lumíra Čivrného generačně zasadit do dobového literárního kontextu. Nejprve je však zapotřebí si charakterizovat samotné pojmy „generace“ a „literární generace“.

Akademický slovník současné češtiny „generaci“ definuje jako: „skupinu lidí narozených v určitém časovém období (přibližně 30 let), spjatých s ním a lišících se tak od skupin předchozích i následujících.“²⁴ Při určování a rozlišování generací v literární historii je však třeba brát v potaz krom časového vymezení autorů i jejich vymezení názorové a osobnostní. Ve výsledku tak nehraje zásadní roli věk autorů, nýbrž jejich společný prožitek. Pro náš účel tak lépe poslouží definice ze *Slovníku spisovného jazyka českého*, znějící následovně: „Generace: lidé spjatí dobou, v níž žijí, stejnými zájmy, názory ap. (jako celek).“²⁵ Z tohoto hlediska oba autory lze, i přes třináctiletý věkový rozdíl²⁶, prohlásit za příslušníky stejné generace.

Pojem „generace“ v rámci literárních dějin však představuje pokus o zachycení a rozčlenění plynutí času a komplexních dějů v daném období probíhajících. Generace tak v podstatě slouží jako popisná časová jednotka a zároveň pomáhá vzájemně spojovat literáty, kteří mají jisté společné rysy. Jak si můžeme povšimnout, generační členění starších literárních dějin je relativně přehledné. Jednotlivé umělecké generace jsou od sebe odděleny na základě po sobě jdoucích uměleckých stylů i celých uměleckých epoch. Čím více se však na časové ose blížíme k současnosti, tím je členění méně přehledné a umělecké generace nastupují v čím dál kratších intervalech. Během druhé poloviny 19. století generace nastupují přibližně po dvaceti letech, od přelomu 19. a 20. století se interval zkrátil zhruba na patnáct let a ve druhé polovině 20. století dochází ke střídání literárních generací po pěti až deseti letech.²⁷

²⁴ BENEŠ, Martin et al. *Akademický slovník současné češtiny*. Akademie věd České republiky, 2018 [cit. 2023-11-11].

URL:< <https://slovníkcestiny.cz/heslo/generace/0/31970>>.

²⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR, 2011 [cit. 2023-11-11].

URL:<<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=generace&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

²⁶ Lumír Čivrný (1915–2001) je o třináct let starší než Pavel Kohout (*1928).

²⁷ ŠMAHELOVÁ, Hana (ed.) a VOJVODÍK, Josef (ed.). *Generace, skupiny a programy v literatuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009. s. 154–157.

Časová vzdálenost mezi autory literární historiky a mnohdy i samotné literáty nutí k úvahám nad vztahem k inspirujícím a iniciačním osobnostem jednotlivých generací.²⁸ Čím více se v literární historii časově přibližujeme k současnosti, tím obtížnější generační vymezení je. To souvisí zejména s ustupujícím trendem rychlého střídání a neustálého „vytlačování“ literárních směrů a skupin novými, jež na přelomu 19. a 20. století vrcholí obdobím moderny²⁹. Druhá polovina 20. století se naopak nese ve znamení „rehabilitace“ starších literárních směrů a experimentu s nimi. Postmoderna³⁰ následně jejich hranice boří a rozpíjí, vzniká tak donekonečna otevřený horizont – jak z hlediska žánrové rozmanitosti, tak z hlediska časového.³¹

Lumír Čivrný bývá řazen k tzv. „mlčenlivé generaci“, tedy literární generaci, která na scénu vstupuje koncem třicátých let. Tito mladí autoři začínají publikovat v období hluboké krize demokracie, humanismu i veškerých dosavadních hodnot. Jejich poetika tíhne k bezprostředně prožívané přítomnosti a vyzdvihují lidskost, jakožto nepomíjející hodnotu člověka. Mladí literáti otřesení současným stavem světa mají tendenci tíhnout k existenciálnímu způsobu myšlení, skrze který reflektují dobové pocity hrůzy, absurdity a zmaru. Útěchu a útočiště hledají uvnitř vlastního nitra. Jejich básně tak na rozdíl od děl avantgardní a proletářské poetiky směřují k určitému ztišení. Mají v mnohém blízko k tvorbě Františka Halase, Vladimíra Holana a Jana Zahradníčka, ale též k poetice Jakuba Demla či Richarda Weinera. Čivrný patřil mezi autory debutující v *Jarním almanachu básnickém* (1940). Předmluvu k němu, včetně charakteristických znaků této generace, napsal Václav Černý. Mezi další debutující básníky tohoto almanachu patřil například Ivan Blatný, Josef Kainar, Jiří Orten (pod jménem Karel Jílek), Hanuš Bonn (pod jménem Josef Kohout), Kamil Bednář, Klement Bochořák, Oldřich Mikulášek či Jan Pilař.³²

Pavel Kohout spolu s Milanem Kunderou, Ludvíkem Vaculíkem, Ivanem Klímkou a řadou autorů literární skupiny Květen³³ patří ke generaci autorů narozených koncem dvacátých let

²⁸ ŠMAHELOVÁ, Hana (ed.) a VOJVODÍK, Josef (ed.). *Generace, skupiny a programy v literatuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009. s. 148–149.

²⁹ Více viz MILIČKA, Karel. *Světová literatura 3: Od realismu po modernu*. Praha: Baronet, 2002. s. 207–326.

³⁰ Touto problematikou se hlouběji zabývá např. publikace MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána, 2001. 47–77.

³¹ ŠMAHELOVÁ, Hana (ed.) a VOJVODÍK, Josef (ed.). *Generace, skupiny a programy v literatuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009. s. 9–11.

³² LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 704–705.

³³ Tj. skupina autorů kolem časopisu *Květen* (1955–1959), též přezdívaní jako „květnáci“. Mezi výrazné představitele patřili např. Karel Šiktanc, Jiří Šotola, Miroslav Holub, Miroslav Červenka, či Josef Vohryzek. Více viz PŘIBÁŇ, Michal et al. *Květen*. In *Slovník české literatury po roce 1945*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006 [cit. 2023-11-11].

a počátkem třicátých let, jež byla výrazně ovlivněna zážitkem války, květnovým osvobozením i poválečným entuziasmem. V rané tvorbě Kohouta, ale i Kundery a Vaculíka se odráží iluze v podobě oslavy budování socialistického systému, se kterou se následně, každý po svém, vyrovnávají. Kohout, Vaculík i Klíma patřili mezi výrazné osobnosti českého disentu a následné signatáře Charty 77. Kundera se po nástupu období normalizace rozhodl pro emigraci.³⁴

Pavla Kohouta a Lumíra Čivrného, na první pohled zdánlivě odlišné osobnosti, však pojí nejen prožitek společných historických událostí, ale i jejich rozporuplný vztah ke komunismu i k samotné KSČ, který se vzhledem k dobovým okolnostem i osobním prožitkům výrazně proměňoval. Názorový vývoj obou je detailně zachycen v praktické části této práce³⁵. Osobně se oba autoři potkávali na sjezdech československých spisovatelů³⁶, ale setkali se třeba i v roce 1976 u příležitosti oslavy pětasedmdesátých narozenin Jaroslava Seiferta v bytě Věry Chramostové, na kterou však samotný Seifert nepřišel, ale zaslal děkovný dopis.³⁷

URL: <<https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=132>>.

³⁴ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 807–808.

³⁵ Viz kapitola 5.

³⁶ Např. v roce 1956; viz ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 202.

³⁷ Mezi další hosty krom autorových žen patřili: Vlasta Chramostová, Jana Seifertová, Václav Havel, Ludvík Vaculík a Madla Vaculíková, Ivan Klíma, Pavel Landovský, Karel Šiktanc, Jiří Brabec, Luboš Pistorius a Frida Pistoriusová, Alexandr Kliment a Jiřina Klimentová aj. Viz: Museum Kampa. *F4*.

URL: <<https://www.museumkampa.cz/kalendar-12-12/>>. [cit. 2023-11-15].

2 MEMOÁROVÁ LITERATURA

Přítomná kapitola se věnuje charakteristice a vymezení memoárové literatury z hlediska žánrového i tematického. Nechybí ani stručné nastínění vývoje tohoto žánru. Často diskutované problematice autentičnosti memoárové literatury je věnována samostatná podkapitola.

2.1 Charakteristické znaky a její vymezení

Názvem memoárová literatura bývá označován soubor děl, která shrnují autorovy vzpomínky na prožitou minulost. Zaznamenávají pamětníkovy zkušenosti a svědectví o vlastním životě, ale mohou pojednávat i o událostech a době, ve které autor žil. Základním znakem této literatury je skutečnost, že se nejedná o fikci (uměleckou konstrukci), nýbrž o reflexi událostí, jež by měla odpovídat autentické skutečnosti.³⁸ Pravdivost zobrazované skutečnosti v memoárech však může být vzhledem individuální reflexi pamětníka problematická. Otázkou autentičnosti memoárové literatury se podrobněji věnuje následující podkapitola³⁹.

Ačkoli se mnohé memoáry svým zpracováním i uměleckou hodnotou mohou blížit dílům krásné literatury, je tento žánr považován za součást literatury dokumentární. Memoárová díla bývají často využívána jakožto zdroj rozšiřující poznání o lidech a zobrazovaných událostech, ale nesou v sobě též svědectví o samotné době a reflektují dobové názory a vnímání světa.⁴⁰ Tuto skutečnost svým názorem potvrzuje i Ladislava Lederbuchová, která v *Průvodci literárním dílem* tvrdí, že „memoáry nemohou plnit důsledně funkci pramene historických poznatků, více než o společenských událostech vypovídají o tom, jak je autorská osobnost (popř. její generace) prožívala a hodnotila, v tomto smyslu jsou především svědectvím o hodnotovém systému autora a atmosféře minulých dob.“⁴¹

Memoáry lze rozdělit na několik typů podle toho, jakým způsobem jsou v nich vzpomínky zachyceny. Nejčastější jsou paměti autobiografického typu, ve kterých pamětník sám vystupuje jako hlavní hrdina a primárně se zaměřuje na svůj vlastní život. Existují však také memoáry, které vypráví o jiných osobách, často autorům blízkých, kde je osobnost memoáristy upozaděna, ale stále částečně reflektuje i jeho vlastní život. Často se jedná o různé

³⁸ VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM, 2000. s. 3.

³⁹ 2. 2. Problematika autentičnosti memoárové literatury.

⁴⁰ VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM, 2000. s. 20.

⁴¹ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany: H & H, 2002. ISBN 80-7319-020-6. s. 219.

vzpomínkové sborníky. Jako příklad tohoto typu pamětí lze uvést například knihu Aleny Ladové *Můj táta Josef Lada* (1963) či dílo Heleny Čapkové *Moji milí bratři* (1962). Autor může však podávat i svědectví o době, kterou prožil. Tento typ memoárů může zachycovat vzpomínky na dobu válečnou, svědectví o období nesvobody a útisku, či zaznamenání zásadních událostí, u kterých byl autor přítomen. I zde však hraje důležitou roli osobnost pamětníka. Důležité je zmínit, že veškeré z výše jmenovaných typů memoárů lze volně kombinovat.⁴² Tento způsob kombinování se do určité míry vyskytuje i v případě zkoumaných memoárů Pavla Kohouta a Lumíra Čivrného. Autoři v nich kombinují styl pamětí autobiografického typu – zabývají se vývojem svého života, ale zároveň reflektují i události, které měly celospolečenský dopad.

Události v memoárech často bývají řazeny v chronologickém sledu, není to však pravidlem. V některých pamětech jsou vzpomínky ve formě tematicky zaměřených epizod řazeny bez ohledu na jejich časový sled. Vzpomínky však pokaždé obsahují minimálně dvě časové roviny – čas, kdy pamětník událost prožil, a čas, kdy o ní vypráví. Můžeme však uvažovat též o třetí časové rovině, tedy o čase, kdy dochází k recepci vzpomínek čtenářem, jejich interpretace a porozumění se totiž mění v závislosti na čase, znalosti (historického) kontextu vzpomínek i na soudobém společensko-kulturním kontextu a politickém uspořádání státu.⁴³

Když se podíváme na vývoj memoárové literatury, tak zjistíme, že se žánr vzpomínkové literatury začal rozvíjet již koncem 16. století. Zpočátku měla převážně soukromý ráz, čemuž odpovídá její obsah, způsob narace i fakt, že často zůstávala pouze v rukopisné podobě. Následně memoárové postupy začaly pronikat do kronikářských děl, jež byly určeny i širší veřejnosti. Subjektivní názory a komentáře autorů však zůstávaly potlačeny. Až postupem času se v pamětech určených veřejnosti začala výrazněji prosazovat osobnost jejich autora, zprvu se jednalo o komentáře k zobrazovaným skutečnostem, později se začaly objevovat i kroniky psané z pohledu autora, kde se vyjadřoval i k událostem rodinným a osobním. Žánr kroniky a memoáru se následně vydiferecoval ve dva příbuzné, ale přec samostatné literární žánry. Memoárový žánr se v průběhu 19. století modifikuje, začínají se objevovat některé nové rysy tohoto žánru, přičemž však stále převažují klasická pamětnická vyprávění.⁴⁴ K zásadnějším změnám pak dochází ve století následujícím. V memoárové literatuře 20. století se jednak

⁴² VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM, 2000. s. 4.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž. s. 3–4.

začínají výrazněji uplatňovat prostředky beletristického žánru, tedy krásné literatury (mnohdy dochází i ke stírání rozdílů mezi žánrem beletristickým a dokumentárním). Zároveň tyto memoáry oproti starším pamětem mnohem otevřeněji pojednávají o věcech soukromých a autoři zde objasňují své názory i způsob myšlení. Ještě na začátku a v první polovině 20. století převažují paměti zpracované uceleně (chronologicky), či formou fejetonů, popřípadě mozaiky. Druhá polovina století pak přináší nové formy memoárů, jako jsou montáže rozmluv, úvah, příběhů a vzpomínek či pamětnické rozhovory.⁴⁵

Memoárová literatura, i navzdory kolísavosti její popularity v průběhu etap literárního vývoje, zůstává trvalou součástí literární produkce. V českém prostředí zažívá nejsilnější boom v období po druhé světové válce, kdy se na literárním trhu objevuje celá řada pamětí zachycujících zážitky z obou světových válek i svědectví o životě v koncentračních táborech a věznicích. Ještě o něco intenzivnější vlnu následně představuje období devadesátých let, kdy se na trh dostává nepřeborné množství memoárů – ať už nových, či už dříve publikovaných prostřednictvím samizdatových edic a exilových nakladatelství.⁴⁶ Nejrozšířenější druh memoárů ve všech vývojových etapách představují vzpomínky, obvykle starších pamětníků, rekapitulujících svůj dosavadní život. Nejčastěji se jedná o paměti spisovatelů, ale i jiných umělců a intelektuálů. Specifický druh memoárů tohoto typu představují vzpomínky herců, lidí z hudební branže i ze sportovního prostředí.⁴⁷ Rostoucí trend však zažívají též „memoáry“ psané tzv. stínovým autorem (neboli ghostwriterem). Jedná se o díla psaná na objednávku, u kterých je autorství oficiálně připsáno objednavateli textu a identita skutečného autora zůstává utajena.⁴⁸

2.2 Problematika autentičnosti memoárové literatury

U autentičnosti literatury bývá právě autentičnost (tedy pravost a hodnověrnost) vyzdvihována jakožto její základní vlastnost a hlavní přednost. Míra autentičnosti je však i v případě autobiografií, pamětí a deníků poměrně spekulativní vzhledem k tomu, že se stále jedná o díla stylizovaná a objevuje se v nich různá míra subjektivní vyhraněnosti.⁴⁹ Dle Válka⁵⁰

⁴⁵ VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM, 2000. s. 19.

⁴⁶ Tamtéž. s. 19.

⁴⁷ Tamtéž. s. 13–19.

⁴⁸ Více viz ANDRIANI, Lynn. *Ghost Stories: An agent for writers who stay behind the scenes – and off the jacket*. Publishers Weekly, 29 May 2006 [cit. 2023-12-1].

URL:<<https://web.archive.org/web/20080219090221/http://www.publishersweekly.com/article/CA6338637.htm>>

⁴⁹ Více viz MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána, 2001. s. 35–36.

⁵⁰ VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty, 1984. s. 11.

existují dva hlavní typy autorova postoje ke skutečnosti zachycované v memoárech. První typ pamětníků popisuje události s vědomým subjektivním zabarvením a ten druhý se snaží zobrazit uplynulé děje ze zdánlivě objektivnějšího hlediska, avšak i sem proniká subjektivní interpretace a není možné se jí vyhnout.

Dalším faktorem zpochybňujícím autentičnost zachycovaných vzpomínek je fakt, že se jedná o zpětně zprostředkovaná vyprávění, sepsovaná často i mnoho let poté, co se dané události odehrály. Ke zkreslení reality tak dochází i na základě přirozené nedokonalosti lidské paměti, jež může zapříčinit pozměnění interpretace prožité minulosti. Pamětník si totiž danou událost nemusí pamatovat celou, popřípadě časem došlo k její deformaci. Důležitou roli v posuzování autentičnosti tohoto druhu literatury však hraje i fakt, že ze strany pamětníka mnohdy dochází k záměrnému, či nezáměrnému promítnutí jeho pozdějších zkušeností do popisovaných dějů – tedy času vyprávění do času dění.⁵¹

Největší riziko pro autentičnost memoárové literatury však představuje záměrná potřeba autorů upravovat obraz sebe sama, jiných osob či zobrazovaných skutečností ve svůj prospěch. Prokázání takového jednání však není snadné, jelikož kvůli osobní povaze takových sporů často dochází ke střetu tvrzení proti tvrzení – tedy ke střetu jedné individuální paměti s jinou. Na zkreslení některých informací a faktů v *Pamětech* (1982–1983) Václava Černého upozorňuje i Lumír Čivrný⁵². Čivrný poukazuje na záměrné úpravy informací ohledně Černého života tak, aby se ukázal v tom nejlepším světle. Naopak zde, dle Čivrného, využívá difamujících tvrzení vůči jiným osobám (včetně Čivrného) a dopouští se i záměrného zkreslování historických faktů.

⁵¹ VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty, 1984. . s. 48.

⁵² ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 215–218.

3 PROBLEMATIKA PAMĚTI A VZPOMÍNÁNÍ

Poslední teoreticky zaměřená kapitola se věnuje definici a vymezení samotného pojmu „paměť“, ale také problematice kolektivní a individuální paměti, včetně jejich vzájemného vztahu. Nelze však opomenout ani srovnání rozdílů mezi kolektivní pamětí a historickými fakty, které je nutné nést v patrnosti během uvažování o historických pohledech autorů.

Problematikou paměti (včetně zkoumání individuální a kolektivní paměti) se zabývají tzv. Memory Studies, tedy studia paměti. Tato socio-historická disciplína se začala intenzivně rozvíjet v západní Evropě od 70. let 20. století. Přičemž mnoho tehdejších i současných badatelů v této oblasti vychází z konceptů a úvah sociologa a filozofa Maurice Halbwachse, který byl spolu se zájmem o studium kolektivní paměti⁵³ v poválečném období na řadu let zapomenut.⁵⁴ Samotná tradice uvažování o paměti jako takové však sahá až do období antiky⁵⁵, jež je obecně pokládáno za výchozí zdroj tzv. evropského způsobu myšlení.

3.1 Paměť

Slovník spisovného jazyka českého definuje paměť jako: „zásobu vjemů a zkušeností uchovávaných a podle potřeby vybavovaných.“⁵⁶ Podle názoru Henriho Bergsona, ke kterému se Halbwachs odkazuje⁵⁷, paměť reprezentuje předpoklad vědomí, trvání a času. Na jejím základě se tak utváří to, kým jsme, a je hlavním předpokladem k porozumění světa kolem nás. Proto je, dle Bergsona, lidský život spojen s neustálým vytvářením vzpomínek. Tyto vzpomínky však nevystupují (neaktualizují se) všechny naráz, nýbrž je mozek selektivně přizpůsobuje specifickým situacím. Do procesu vzpomínání se dostává pouze to, co má vztah k přítomnosti.⁵⁸

⁵³ Halbwachs, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Félix Alcan, 1925.; HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

⁵⁴ ŠUBRT, Jirí a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy* 10, 2010, č. 1. ISSN 1804-0616. s. 17.

⁵⁵ Např. Aristotelovy úvahy o konceptu paměti na úrovni filosofické, rétorické a básnické. Viz SORABJI, Richard. *Aristotelés o paměti*. Překlad Martin Pokorný. Praha: P. Rezek, 1995.

⁵⁶ HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR, 2011 [cit. 2023-8-10].

URL:<<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=pam%C4%9B%C5%A5&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

⁵⁷ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 150.

⁵⁸ ŠUBRT, Jirí a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy* 10, 2010, č. 1. s. 12–13.

Maurice Halbwachs⁵⁹ paměť chápe jako určitý vnitřní prostor, který roste s každým jedincem v procesu jeho socializace. Tento prostor obsahuje sumu symbolických a verbálních konvencí a má svůj sociální rozměr. To znamená, že se paměť konstituuje, funguje a reprodukuje v určitých sociálních rámcích, které jsou vytvářeny lidmi žijícími ve společnosti. Halbwachs analyzuje sociální základy paměti ve čtyřech rovinách – na úrovni rodiny, sociálních tříd, globální společnosti a náboženských společenství. V nich jsou naše vzpomínky zasazeny a zpracovávány, jimi je určena relevance toho, nač vzpomínáme.⁶⁰ Halbwachs zároveň odlišuje banální (zapomenutelné) od důležitého (zapamatovatelného). Jelikož je lidská paměť limitovaná, je nutné rozlišovat podstatné od nepodstatného. Díky tomu se vytváří tzv. „umělá kontinuita“. V podstatě se jedná o selektivní výběr historických událostí a vzpomínek, které jsou významné pro další existenci sociálních skupin (např. národa či etnického společenství). Halbwachs zároveň dodává, že opakováním vzpomínek vzniká tradice (zvyklost) a důsledně rozlišuje mezi individuální a kolektivní pamětí.⁶¹

3.2 Individuální a kolektivní paměť

Jak uvádí Maurice Halbwachs⁶², individuální paměť si každý jedinec utváří během procesu socializace. Vzpomínky jednotlivců tak vznikají na základě zkušeností a vědomostí, jež získávají při komunikaci s dalšími jedinci a skupinami osob. Vzpomínky jedinců se od sebe často liší, jelikož každý z nich vnímá a vzpomíná jinak, v kontextu jiných souvislostí a akcentů. Proces individuálního vzpomínání tak ovlivňuje přítomnost dalších jedinců (svědků), kteří jej zjednodušují a ucelují. Individuální vzpomínání je tak ve své podstatě výsledkem účasti na několika skupinových pamětech. Vzpomínky se zároveň přizpůsobují aktuálnímu vnímání jedince. Na současnost tak neustále nahlížíme s ohledem na minulost, ať už se jedná o vlastní prožitek, či jinak zprostředkované události. Individuální vzpomínky je proto, na rozdíl od kolektivních, mnohem složitější analyzovat a empiricky poznat.⁶³

Dle Jaroslavy Peškové⁶⁴ kolektivní paměť ve své podstatě představuje rekonstrukci minulosti sociálních skupin tak, aby odpovídala přesvědčením a duchovním potřebám

⁵⁹ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 50–92.

⁶⁰ Tamtéž. s. 13.

⁶¹ NOVOTNÝ Lukáš. *Historická paměť podle Maurice Halbwachse*. SOCIOweb, 4/2007 [cit. 2024-8-7]. s. 2. URL: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>.

⁶² HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 50–92.

⁶³ NOVOTNÝ Lukáš. *Historická paměť podle Maurice Halbwachse*. SOCIOweb, 4/2007 [cit. 2024-8-7]. s. 2. URL: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>.

⁶⁴ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. s. 26–34; 37–43.

přítomnosti, přičemž zároveň vyjadřuje jejich skupinovou identitu. Kolektivní paměť je zkoumána v jejím dlouhodobém trvání. Děje se tak na základě fragmentace vzpomínání. Během tohoto procesu jsou určité události z nejrůznějších důvodů vypouštěny, nebo dokonce tabuizovány.

Podle Halbwachsova⁶⁵ názoru kontinuita kolektivní paměti závisí na kultuře, nikoli na biologii. Specifické chování, které člověk získává svou příslušností k určité společnosti a její kultuře, tak není výsledkem fylogenetické evoluce. Tento koncept představuje Halbwachsovou nesouhlasnou reakci na názory psychologa Carla Gustava Junga, který zastával teorii kolektivní nevědomosti, a kolektivní paměť proto definoval jako dědičnou.

Německý orientalista, Jan Assmann⁶⁶, kolektivní paměť dělí na komunikativní a kulturní. Obě formy kolektivní paměti podle něj tvoří v prvé řadě orientační rámec, z něhož vycházejí jednotlivé individuální paměti. Na druhé straně lze sledovat, jak se i celé části individuálních vzpomínek promítají do kolektivního vzpomínání.

Individuální paměť, dle Halbwachse⁶⁷, nemůže existovat bez paměti kolektivní, jelikož vzpomínky (i ty osobní povahy) mají svůj původ v myšlení skupiny, tedy v komunikaci a interakci, které v jejím rámci probíhají. To znamená, že sice vzpomínáme jako jednotlivci, ale činíme tak na základě kolektivních referencí. Zároveň se však svou individuální pamětí podílíme na obohacování kolektivní paměti. Společnost a vzájemné sociální působení tak vytvářejí rámec, který umožňuje vzpomenout si, rozpoznat a lokalizovat vzpomínky.⁶⁸ Každý jedinec si během života vytváří vlastní historické zkušenosti (komunikativní paměť), zároveň však zohledňuje kulturní paměť pramenící z různých zdrojů informací, se kterými se setkává. Individuální vnímání dějin je tedy výsledkem vysoce komplexních komunikačních procesů.⁶⁹

⁶⁵ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 93–135.

⁶⁶ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Překlad Martin Pokorný. Praha: Prostor, 2001. s. 46.

⁶⁷ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 50–92.

⁶⁸ ŠUBRT, Jirí a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy* 10, 2010, č. 1. s. 14.

⁶⁹ NOVOTNÝ Lukáš. *Historická paměť podle Maurice Halbwachse*. SOCIOweb, 4/2007 [cit. 2024-8-7]. s. 3. URL: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>.

3.3 Kolektivní paměť vs. historická fakta

Kolektivní vzpomínky na minulost, které získaly institucionalizovanou podobu, jsou rozšiřovány pomocí médií a do jisté míry se staly normativními, například zachycením v učebnicích, jsou běžně nazývány jako historická fakta.

Historické porozumění představuje proces, při kterém je nutné se držet historických faktů s ohledem na komplexnost historického kontextu a akceptovat víceznačnost motivů i chování protagonistů historických událostí. To je ovšem mimořádně obtížné a ve své podstatě nemožné, jelikož každý jedinec přistupuje k historii s určitými individuálními dispozicemi – znalostmi a zkušenostmi, které jejich pohledy individualizují. Kdežto kolektivní paměť historické události zjednodušuje tím, že je reflektuje z jedné perspektivy a vytlačuje (ať už více, či méně násilně) perspektivy jiné, čímž vylučuje mnohoznačnost pohledu na danou historickou událost. Kolektivní paměť tak představuje historické pohledy (různé verze minulosti), sdílené mezi lidmi kvůli obavám z kolektivní amnézie. Zároveň slouží jako zásadní zdroj informací, na základě kterých je možné zkoumat chování sociálních skupin, a proces formování identity.⁷⁰

⁷⁰ NOVOTNÝ Lukáš. *Historická paměť podle Maurice Halbwachse*. SOCIOweb, 4/2007 [cit. 2024-8-7]. s. 3. URL: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>.

4 KOMPARACE UŽITÝCH NARATIVNÍCH PROSTŘEDKŮ

Nyní od části teoretické, která nás uvedla do problematiky generačního vymezení názorně ukázaném na konkrétním příkladu obou sledovaných autorů, následně představila žánr memoárové literatury a pojednala o způsobu fungování paměti a vzpomínání, přecházíme k samotné analýze zkoumaných děl – *To byl můj život??* od Pavla Kohouta a *Co se vejde do života* od Lumíra Čivrného.

Před samotnou komparací narativních⁷¹ prostředků výše zmíněných děl je však zapotřebí objasnit některé základní naratologické pojmy a jejich specifické projevy v žánru memoárové literatury, nezbytné ke správnému pochopení následného rozboru.

I přesto, že je žánr memoáru oficiálně řazen k literatuře dokumentární, autoři při tvorbě těchto děl velmi často užívají narativní prostředky charakteristické spíše pro beletristická díla.⁷² Nejinak tomu je i v případě rozebíraných děl. Jedním z nejzásadnějších posunů od běžného rozboru literárních děl v kontextu literární teorie je fakt, že v případě memoárových děl neplatí klasické pravidlo⁷³ oddělující empirického autora⁷⁴ od vypravěče díla. Pro potřeby následujících rozborů děl si tudíž dovolíme empirické autory ztotožnit s vypravěči. Při rozboru děl je pro potřeby této práce, zaměřené na komparaci prožitků autorů v širším sociálním kontextu, nutné se odklonit od imanentního zkoumání textu⁷⁵, jenž představuje způsob analýzy zabývající se pouze textem jako takovým, nikoli okolním dopadem díla a souvislostmi jeho vzniku.

I přes výše zmíněné výjimky si však vypravěči přítomných memoárů uchovali svou hlavní funkci – tj. že představují ústřední hlas (mluvčího), který ustanovuje komunikaci s adresátem vyprávění (tedy se čtenářem) a do určité míry vypráví příběh.⁷⁶ Vypravěče obou děl lze z naratologického hlediska prohlásit za nespolehlivé. Nejedná se ovšem o nespolehlivost obsahového rázu vyprávění, nýbrž z hlediska způsobu narace. Jelikož memoár už ze své podstaty představuje dílo psané z osobního pohledu, tudíž zachycení událostí

⁷¹ Naratologie představuje vědní obor snažící se o hloubkovou analýzu vyprávění a vytvoření systematické gramatiky narativu. Viz KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. s. 10.

⁷² Viz kapitola 2.

⁷³ Viz HODROVÁ, Daniela et al. *Na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. s. 29.

⁷⁴ Tedy autora jakožto reálné fyzické osoby. Viz DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. 2. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014. s. 47.

⁷⁵ Ten prosazoval např. germanista Wolfgang Kayser. Viz KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. s. 39–45.

⁷⁶ Tamtéž. s. 17.

je podřízeno subjektivnímu vnímání a hodnotám autora. Přináší tak svou vlastní verzi příběhu. V tomto konkrétním případě autoři přináší vlastní historické pohledy na prožité události. Sám vypravěč někdy svou nespolehlivost může čtenáři naznačit tím, že se např. zmíní, že si už zcela nevzpomíná, na nějaký detail události. Tyto výše zmíněné znaky, jež se v rozebíraných dílech objevily, Tomáš Kubíček ve své knize *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*⁷⁷ označil za základní hlediska nespolehlivosti vypravěče.

Se subjektivním vyprávěním souvisí také specifické narativní promluvové typy, o kterých v publikaci *Narativní způsoby v české literatuře*⁷⁸ pojednává Lubomír Doležel. Lumír Čivrný při výstavbě vyprávění ve svém memoáru užívá subjektivní ich-formu, tedy první osobu čísla jednotného. V případě tohoto vypravěčského způsobu je vypravěč součástí fikčního světa (je jejím aktérem), který svobodně hodnotí a vyjadřuje své sympatie či nesympatie. Zatímco Pavel Kohout zvolil kombinaci rétorické er-formy a subjektivní ich-formy. Rétorická er-forma představuje vyprávění ve třetí osobě čísla jednotného, zprostředkované vypravěčem stojícím mimo fikční svět, jenž ruší objektivitu vyprávění tím, že nejen konstruuje fikční svět, ale také jej komentuje, hodnotí a soudí.

Nyní můžeme přistoupit k samotné analýze děl a komparaci užitých narativních prostředků. Při rozboru zkoumaných děl jsme zjistili, že se oba memoáry od sebe poměrně výrazně liší už jejich samotnou kompoziční výstavbou, ale i způsobem samotné narace, včetně míry umělecké stylizace. Memoárový soubor Lumíra Čivrného, *Co se vejde do života*, je rozdělen do kratších až středně dlouhých kapitol, které však nejsou pevně tematicky, ani časově ohraničené. Řazení a propojování událostí působí poměrně asociativně, autor dává přednost volnému toku vzpomínek nad chronologičností a snaze o strukturování svého života. Často tak v rámci jednotlivých kapitol dochází k časovým skokům, mnohým událostem se v průběhu knihy vrací a doplňuje je o další skutečnosti. Jindy naopak na sebe kapitoly tematicky navazují. Členění do kapitol tak má spíše funkci jakýchsi odrazových bodů, které představují zásadní momenty autorova života, jež jsou často neoddělitelně provázány se zlomovými historickými okamžiky dvacátého století.

Knihy neobsahuje autorovo úvodní slovo. Čivrný čtenáře první kapitolou rovnou vtáhne do situace těsně předválečného Československa a zároveň i do svého života. Celé dílo působí

⁷⁷ Ten prosazoval např. germanista Wolfgang Kayser. Viz KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. s. 113–115.

⁷⁸ DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. 2. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014. s. 45–50.

jakožto autorova osobní zpověď. Tento dojem ještě podtrhuje vyprávění v ich-formě. V memoáru se objevuje též přímá řeč v podobě záznamů dialogů, ale i citací výroků. Autor se primárně zaměřuje na přímé prožitky a je zřejmé, že ve vzpomínkách zachycuje pouze skutečnosti, jež považuje za opravdu podstatné, jak v doslovu knihy zdůraznil Martin Kučera⁷⁹, podobný přístup Čivrný užíval i ve své básnické tvorbě. Autor netíhne k přehnaně detailnímu rozebírání a popisování skutečností, výrazně déle se zastavuje pouze u momentů, které pro něj měly hlubší význam. Ve vzpomínkách se objevují i slyně emotivní momenty, jako jsou například smrt Mileny Jesenské a dalších autorových přátel, kteří padli za oběť nacistickému režimu. Místy se tak z pochopitelných důvodů neubrání ani sentimentálnímu nádechu. Nikde sám sebe jakožto vypravěče a pamětníka nezpochybňuje a ironii míří spíše vůči druhým osobám. Chybnost některých svých rozhodnutí nepopírá, ale snaží se vysvětlit, za jakých okolností k nim došlo.

Co se jazykové stránky díla týká, asociativní způsob kompozice evokuje mluvené vyprávění, tento dojem podporuje též užití výrazného množství příznakových a často i expresivně zabarvených slov – zejména výrazů obecné češtiny a místy i slangových výrazů. Lehké tíhnutí ke knižnosti však pocit mluvenosti naopak utlumuje. Projevuje se jednak ve volbě jednotlivých výrazů a slovních spojení, ale promítá se i do celkové větné stavby díla – místy se objevuje i slovosledná inverze. Tato na první pohled zvláštní kombinace jazykových prostředků však v díle funguje esteticky působivě. Čivrnému se podařilo zaznamenat své vzpomínky včetně emočního náboje, jenž na čtenáře poměrně výrazně působí. Samotné vzpomínky místy doplňují též ukázky dopisů, citáty a úryvky děl jiných autorů, které v memoáru slouží jako názorný příklad a podtrhují autorova tvrzení.

Pavel Kohout se své paměti, v knize *To byl můj život??*, rozhodl též rozčlenit do krátkých až středně dlouhých kapitol, které však v tomto případě na sebe většinou chronologicky navazují a vytváří tak pomyslnou časovou osu vzpomínek. V rámci samotného vyprávění však dochází k časovým odbočkám, kde autor úmyslně předbíhá, nebo se naopak vrací v ději, aby pospojoval souvislosti různých jevů, které jsou podstatné k propojení jednotlivých situací, jež spolu i přes časový odstup souvisí, a mnohdy tak dotváří pointu celé vzpomínky. Autorovi se na pozadí vlastního životního příběhu podařilo zachytit i historický vývoj Československa. Jako viditelné milníky zde, krom zlomových historických okamžiků, figurují též autorova literární díla, ta dle jeho vlastních slov totiž „[...] odhalují stav jeho ducha spolehlivěji než jiné

⁷⁹ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 249.

dokumenty.⁸⁰ Hlavní část díla postupně mapuje časové rozmezí od autorova narození po rozdělení Československa. Kohout zároveň oproti Čivrnému zaznamenal o něco širší historický kontext událostí.

Ve srovnání s Čivrným je u Kohouta vidět větší míra umělecké stylizace, a to nejen co se týká jazykové stránky. V díle figurují hned dva aktéři – Kohoutova mladší a starší verze, tedy autor-aktér a autor-interpret (průvodce). Zachycení většiny událostí je provedeno er-formě autorem-průvodem. To, že autor sám o sobě píše ve třetí osobě čísla jednotného, zdůrazňuje Kohoutův odstup a nadsázku, a to zejména při popisování svých mladických přešlapů. Ich-forma se pak objevuje v úvodu, v první a v poslední kapitole a ve vybraných kapitolách, kde autor-interpret potřebuje skutečnost čtenáři sdělit „osobně“, popřípadě něco okomentovat⁸¹. Ich-formu autor užívá též v Předběžné bilanci a v Post scriptu, kde roli dvojího vypravěče opustil. Autor zároveň úvodem dodává, že v přítomném memoáru mnohdy dochází k záměrnému prolínání s jeho předešlými díly – konkrétně s memoromány *Z deníku kontrarevolucionáře* (1969; první české vydání 1997) a *Kde je zakopán pes* (1987) tak, aby tyto texty s odstupem času posoudil v nových souvislostech.

Memoár je psán poměrně jednouchým, ke čtenáři přívětivým jazykem, místy obohaceným metaforami a přirovnáními. Výrazné množství německých slov, frází, ale i celých odstavců a replik souvisí s autorovým blízkým vztahem k německy mluvícímu prostředí prohloubeným jeho pobytem v exilu. Kohout v knize užil též velké množství citátů, úryvků z děl básnických i dramatických, vlastních i jiných autorů (místy i delších), ale také úryvky deníkových záznamů, dopisů, policejních záznamů, citace vzkazů, ale i přepisy rozhovorů, které si autor formou replik poznamenal. Těmito texty autor své vyprávění nejen zpestřuje, ale zároveň tak dokládá svá tvrzení, předkládá čtenářům výroky osob v původním znění, popřípadě jim poskytuje názornou ukázkou doplněnou o komentáře a vysvětlivky. Za pomoci sebeironie se autor snaží o odlehčení vyprávění. Zároveň se nevyhýbá ani situacím, které jsou osobní (místy až intimní) a mnohdy i sebe zesměšňují. I svým stylistickým zpracováním se tak memoár výrazně blíží beletrii.⁸²

⁸⁰ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 13.

⁸¹ Např. v kapitole 12. Tamtéž. s. 74–93.

⁸² To ovšem vzhledem k charakteristice daného žánru není nic neobvyklého. Viz podkapitola 2.1.

5 INDIVIDUÁLNÍ REFLEXE UDÁLOSTÍ

Cílem této části práce je zaznamenání individuální reflexe historických událostí obou autorů, zachycených ve zkoumaných memoárových dílech, *Co se vejde do života* Lumíra Čivrného a *To byl můj život??* Pavla Kohouta, a to v kontextu politických, sociálních a kulturních souvislostí, které stručně načrtne na začátku každé podkapitoly, a na závěr každé z nich provedeme komparaci obou zkoumaných pohledů.

5.1 Reflexe války a život za protektorátu

5.1.1 Politický a sociální kontext

Šest let nacistické okupace mezi lety 1939–1945 patří k nejtěžším a nejtragičtějším obdobím novodobých českých dějin. Druhá světová válka hluboce poznamenala životy několika generací a vyžádala si miliony lidských obětí po celém světě. Součástí válečného konfliktu dosud nevídaných rozměrů bylo i drama českého a slovenského národa ve vztahu k Němcům, jež vyvrcholilo 29. září 1938 v Mnichově, když se spojenci podřídili Hitlerovým požadavkům a vydali mu značnou část československého území, označovaného jako Sudety. Česká protireakce přišla už o několik dní dříve, v reakci na vystupňování Hitlerových požadavků byla 23. září roku 1938 vyhlášena všeobecná mobilizace. Vojska československé armády i řadoví občané byli odhodláni Hitlerovi čelit. Nebylo jim však nic platné, abdikace prezidenta Edvarda Beneše z 5. října 1938 a nařízená demobilizace zpečetila osud první Československé republiky, spolu s ní zanikl i demokratický charakter státu a započalo období tzv. druhé republiky, to trvalo jen krátce, od 30. září 1938 do 15. března 1939. Toto strategické a hospodářské zmrzačení republiky připravilo snadnou cestu k její úplné likvidaci. K té došlo na základě Hitlerova výnosu z 16. března 1939, podle kterého byl na území českých zemí zřízen protektorát Čechy a Morava. Zatímco na Slovensku vznikl formálně samostatný satelitní stát Německa s klerofašistickým režimem Hlinkovy Slovenské ľudové strany, vedené Jozefem Tisem.⁸³

Protektorát Čechy a Morava formálně představoval autonomní součást Velkoněmecké říše, ale fakticky se jednalo o formu koloniálního zřízení, jelikož Česká autonomní správa, v čele s protektorátní vládou a státním prezidentem (tím byl Emil Hácha), byla na všech

⁸³ BĚLINA, Pavel at al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 245; s. 260–267.

stupních podřízena německé okupační moci v čele s říšským protektorem. Proklamovaná autonomie Čechů navíc byla postupně dále redukována.⁸⁴

Zlomový okamžik z počátku války představoval moment, kdy byl na pražské protinacistické demonstraci, 28. října 1939, smrtelně zraněn student medicíny Jan Opletal, a jeho následný pohřeb, konaný 15. listopadu, se změnil v protestní akci. Okupační správa zde tvrdě zakročila proti vysokoškolským studentům a o dva dny později, 17. listopadu, nacisté v Praze bez soudu popravili devět studentských funkcionářů, uzavřeli české vysoké školy a do koncentračního tábora odvěkli na 1 200 studentů.⁸⁵

Němci plně ovládali i české hospodářství. Jeho veškerý hospodářský potenciál i pracovní síla byly maximálně využity pro válečné potřeby německé říše, s tím souviselo i následné totální nasazení⁸⁶. Dle nacistické politiky měl být protektorát pouze dočasným stavem po dobu války. Vedle tzv. konečného řešení židovské otázky byla v plánu i úplná likvidace českého národa, přičemž germanizace českého území probíhala po celou dobu protektorátu. Němčina měla výsadní postavení na úřadech, ve školách i ve veřejném životě. Každodenní život byl ovlivněn omezeným přidělovým systémem na potraviny a další spotřební zboží. Nedostatek pohonných hmot omezil automobilovou dopravu. Dny i noci byly narušovány leteckými poplachy, jež obyvatele zaháněly do sklepních krytů.⁸⁷

Převážná většina českého obyvatelstva s okupací nesouhlasila, přesto však zůstávala pasivní a svůj vzdor nedávala najevo ze strachu z pronásledování. Z této pasivní masy se zároveň vydělovaly dva krajní aktivní proudy – kolaboranti, kteří se rozhodli otevřeně s nacisty spolupracovat, a aktivní protinacistický odboj. Šlo jednak o domácí odboj, který se začal formovat hned v prvních týdnech okupace, kdy se podílel na rozšiřování ilegálních tiskovin a pomoc pronásledovaným osobám, včetně organizování emigrace.⁸⁸ Významnou aktivní činnost vyvíjel také zahraniční odboj, který zajišťoval fungování exilových zastupitelských úřadů ČSR a odbojových ozbrojených skupin ve Francii, ve Velké Británii, v USA a v SSSR. Dále se protinacistický odboj dělil ještě z hlediska politického na demokratický⁸⁹ a komunistický. Jejich společným cílem bylo osvobození domácího území a obnova samostatné Československé republiky, každý však měl o její podobě jiné představy.

⁸⁴ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 245. s. 261.

⁸⁵ Následně byly omezovány a rušeny také české střední školy a gymnázia. Viz Tamtéž. s. 318.; s. 278.

⁸⁶ Od roku 1942 byli lidé z okupovaných území nasazováni na práci v Říši.

⁸⁷ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 261; 270.

⁸⁸ Tamtéž. s. 261; 267–268; 271.

⁸⁹ Jeho hlavním představitelem byl Edvard Beneš, který významně dopomohl vzniku exilové vlády ČSR.

Domáci i zahraniční komunistický odboj měl na konci války oproti tomu demokratickému výrazně navrch. To vyplynulo jak z válečného vývoje, ale i z dobové nálady ve společnosti.⁹⁰

Koncem září 1941 nastoupil do úřadu říšského protektora Reinhard Heydrich. Jeho hlavním úkolem bylo zpacifikovat rozbouřenou situaci v protektorátu. Za pomoci politiky cukru a biče i obnoveného stanného práva tvrdě potlačoval jakoukoli vůli k odporu. Ještě brutálnější vlna teroru však započala po atentátu na Heydricha, který dne 27. května 1942 provedli členové exilové výsadkářské skupiny – Jan Kubiš a Jozef Gabčík. Vrchol barbarství, období tzv. heydrichiády, představovalo vyhlazení obcí Lidice u Kladna 10. června a Ležáků u Chrudimi 24. června 1942. To nakonec skončilo 18. června 1942 odhalením úkrytu atentátníků a dalších pěti parašutistů v pražském kostele sv. Cyrila a Metoděje. Veškeré represe a brutální činy v průběhu hledání pachatelů a lidí, kteří jim při skrývání pomáhali, vnesly mezi obyvatelstvo atmosféru úzkosti a strachu. Zároveň došlo také k likvidaci sítí domácího odboje.⁹¹

Silná protihitlerovská koalice se začala formovat poté, co Německo v roce 1941 napadlo Sovětský svaz. Její základ nejprve položila sovětsko-britská dohoda z července roku 1941. Následně 14. srpna 1941 došlo k vytvoření tzv. Atlantické charty, kterou uzavřel britský premiér Winston Churchill a americký prezident Franklin Roosevelt, následně se k ní připojily další státy včetně Sovětského svazu a reprezentace Československa.⁹² Tento krok ve své podstatě představoval začátek konce války. V roce 1943 začínaly mít spojenecké jednotky navrch, následující rok už se nesl ve znamení velkých spojeneckých vítězství a utlačování nacistické moci v Evropě a na jaře roku 1945 byl tento proces dokončen. Stalin si dobře uvědomoval, jaký vliv by Sovětský svaz mohl mít na vnitropolitický vývoj ČSR po skončení války, a proto už v průběhu bojů o Berlín vybízel velitele Rudé armády k přípravě pražské operace.⁹³

5.1.2 Literární a kulturní kontext

Česká kultura musela po celé období protektorátu čelit nejen cenzurnímu tlaku a nebezpečí nacistických represí, ale též snahám okupantů zneužít ji k propagandě. Ještě na počátku okupace byla kulturní autonomie relativně široká, objevovala se díla výrazně

⁹⁰ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 261–263.

⁹¹ Tamtéž. s. 281; 299

⁹² Tamtéž. s. 285–286.

⁹³ Tamtéž. s. 297.

prezentující českou národní hrdost, ale i díla s protiokupační tematikou. S vypuknutím války však došlo k výraznému utužení cenzurních poměrů a čeští autoři, kteří odmítli s nacisty kolaborovat, byli nuceni se pohybovat na pomezí šedé zóny a ilegality. K nejtvrdějším cenzurním represím došlo s příchodem Reinharda Heydricha. V roce 1942 byla dokončena centralizace a veškerou literární produkci od té doby řídilo Ministerstvo lidové osvěty.⁹⁴

Spojujícím prvkem české kultury v období protektorátu a války byla snaha o povzbuzení českého národa a národní hrdosti. Nejvýrazněji se tato tendence projevila v podobě vlny historismu, která se hlavně z počátku okupace promítla ve všech oblastech kulturního a veřejného života. Vzrostl trend národních poutí na památná místa české minulosti. Mimořádný zájem byl také o českou literární klasiku 19. století a o české národní dějiny. Obratem vznikala celá řada populárně-historických knih, sborníků i beletristických děl s historickými náměty. Mnoho autorů odkládalo své tvůrčí plány, aby se k této vlně připojilo. Například Vladislav Vančura začal pracovat na originální historicko-beletristické epopeji *Obrazy z dějin národa českého* (1. sv. 1939; 2. sv. 1940), nebo básníci Jaroslav Seifert a František Halas, kteří se svými sbírkami *Vějíř Boženy Němcové* (Jaroslav Seifert; 1940) a *Naše paní Božena Němcová* (František Halas; 1940) připojili ke vzpomínce věnované 120. výročí narození Boženy Němcové. Krom toho byla čtenářsky oblíbená díla vracející se k lidovým kořenům národa, oslavující houževnatost a nezdolnost prostého českého člověka. Populární byl například román Eduarda Basse *Cirkus Humberto* (1941), který zachycuje sílu, vytrvalost a vzájemnou soudržnost.⁹⁵

Důležitou roli v kulturní rezistenci měla česká divadla, jež představovala centra národního myšlení. K divákům promlouvala pomocí nových dramatických děl i prostřednictvím adaptací literárních předloh s aktualizačním podtextem. Hlavní ohnisko uměleckého odporu představovalo divadlo D39–D41 Emila Františka Buriana, než jej nacisté březnu 1941 uzavřeli. Také Národní divadlo, na které byla upřena pozornost německého kulturního dozoru nejvýrazněji, k českým divákům porozmlouvalo skrz skrytou symboliku.⁹⁶ Neopomenutelnou součástí protektorátní kultury byl však i hraný český film. Ty se díky výraznému úsilí producentů točily až do konce války a nikdy nepřikročily k propagaci

⁹⁴ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 261; 314. JANOUŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia, 2022. s. 122; 183.

⁹⁵ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 306–310.

⁹⁶ Tamtéž. s. 310–311.

nacistické ideologie. V průběhu války tak vznikla celá řada umělecky hodnotných filmů⁹⁷, ale i průměrné filmy, obzvláště komedie sloužící k odreagování nejširších vrstev obyvatelstva.⁹⁸

Řada českých umělců a intelektuálů se v průběhu okupace zapojila i do aktivního protinacistického odboje. Například Vladislav Vančura byl předsedou Národně revolučního výboru inteligence⁹⁹. Řada spisovatelů a básníků, mezi něž patřil i František Halas a Vladimír Holan, přispívala do ilegálních tiskovin a někteří umělci se na jejich vzniku přímo podíleli.¹⁰⁰ Část umělců se naopak uchýlila do exilu, podobně jako například hlavní osobnosti Osvobozeného divadla Jiří Voskovec, Jan Werich a hudební skladatel Jaroslav Ježek, či spisovatel židovského původu Egon Hostovský a filmový režisér Jiří Weiss. Mnoho umělců bylo v průběhu nacistické okupace zatýkáno a vězněno – mezi ně patřil např. spisovatel Ferdinand Peroutka, dramatik a režisér Emil František Burian, herečka Božena Půlpánová či hudební skladatel Václav Kaprál, ale i právě Lumír Čivrný. Někteří o život na popravištích a v koncentračních táborech bohužel přišli – k obětem nacistického režimu patří např. spisovatelé Vladislav Vančura a Karel Poláček, novinářka, překladatelka a fejetonistka Milena Jesenská, malíř a grafik Josef Čapek či hudební skladatel Karel Hašler.¹⁰¹

5.1.3 Očima Lumíra Čivrného

Lumír Čivrný, který byl v roce 1938 studentem romanistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (poté co roku 1936 přestoupil ze studií práv). Ve svých vzpomínkách na studentská léta podává svědectví o názorovém zrání mladých antifašistů, v jejichž řadách byli levicově, zejména komunisticky, orientovaní studenti nejaktivnější. Praha v té době fungovala jakožto azyl emigrantů z Německa a poslední místo soustavného odporu proti rozpínavosti hitlerismu. Díky tomu Čivrný a jeho kolegové ze Spolku posluchačů filozofie měli možnost navázat i kontakty s německými levicově orientovanými studenty. Ve Spolku posluchačů filozofie však dochází k nevyhnutelným názorovým střetům s pravicově orientovanými studenty, kterých byla z počátku menšina, přesto se jim dostávalo podpory i ze strany některých profesorů. K výrazné změně však dochází pod vlivem událostí

⁹⁷ Např. *Kouzelný dům* (1939), *Babička* (1940), *Turbina* (1941), *Městečko na dlani* (1942), *Šťastnou cestu* (1943).

⁹⁸ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 312.

⁹⁹ Dále v této odbojové organizaci působil např. Julius Fučík, František Halas, Václav Černý, Bedřich Václavek.

¹⁰⁰ Např. malíř a grafik Vojtěch Preissig se podílel na vydávání ilegálního časopisu *V boj* (1939–1941).

¹⁰¹ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 315–317.

v Mnichově. K definitivnímu stanovení své moci tito studenti využívají událostí nacistické okupace a s gestapem za zády se zmocňují vedení klubu.

Už během studentských let Čivrný publikoval v řadě periodik, konkrétně v měsíčníku U, ve Studentském časopise a v časopise Rozbor, v němž se se svými kolegy otevřeně vymezoval vůči nacismu. Odtud vedla přímá cesta Čivrného i řady jeho tehdejších druhů do KSČ a komunistické rezistence.¹⁰² Do KSČ Čivrný vstoupil v zimě roku 1938, a to i přes nedostatek informací ohledně sovětské politiky, která v něm už tehdy (kvůli svým negativním rysům) budila značné rozpory. Hrozba stále sílícího nacismu a autorova potřeba se angažovat však byla silnější.¹⁰³

V zimě 1938–1939 byl Čivrný ve slovenských Tatrách na lyžařském zájezdu organizovaném JNPS, kam se skupinou dvaceti přátel a známých odjel, aby alespoň na chvíli unikl atmosféře, která v Praze panovala po Mnichovské dohodě. Realita k nim však doléhá v podobě zprávy o úmrtí Karla Čapka, kterou se Čivrný dovídá z rozhlasových zpráv. Dle Čivrného slov se řada intelektuálů Čapka snažila před útoky pravice bránit, a to i přesto, že jediným tiskem, který měli, byl týdeník *Nová svoboda*, kam přispívali všichni, kdo stáli za republikou, od liberálů přes socialisty až ke komunistům.¹⁰⁴ Na Silvestra o půlnoci pak jejich „chatár“ odpaluje sud střeliva. Tento hazardní akt, který jen štěstím všichni přežili bez újmy na zdraví, Čivrný zpětně vnímá jako předzvěst tragického osudu mnohých z jeho přátel, jež už se konce války nedočkali (dva z nich byli popraveni nacisty a čtyři z nich skončili v koncentračním táboře).¹⁰⁵

Zpráva o demonstraci spojené s pohřbem studenta Jana Opletala se Čivrný dovídá ve vězení gestapa na Karlově náměstí, kde byl už od 11. listopadu, poté co byl spolu s novinářkou a spisovatelkou Milenou Jesenskou zatčen v jejím bytě. S Jesenskou se Čivrný seznámil díky tomu, že dělal kondice její dceři Honze, když si během studií přivydělával doučováním. Právě Milena Jesenská pro Čivrného představovala symbol moderní ženy vyhraněných názorů a smyslem pro svobodu. Snažila se svými pracemi prorazit blokádu tehdejší politické zaslepenosti, což jí nakonec přišlo osudné. Jesenská Čivrnému ve vězení

¹⁰² ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 7–13.

¹⁰³ Tamtéž. s. 111.

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 73–83.

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 75.

poradila, aby se tvářil jako nic netušící domácí učitel, díky čemuž mu zachránila život. Jesenská však takové štěstí neměla a v roce 1944 umírá v koncentračním táboře Ravensbrück.¹⁰⁶

Poté, co byl Čivrný propuštěn z vězení, žil chvíli v poloilegalitě v malé libeňské garsonce a ze strachu z další nacistické represe společnost přátel a známých příliš nevyhledával. Setrval tak v konstantním obklíčení všudypřítomného strachu ze smrti a bídy v podobě přidělového systému. Nakonec však získává místo redaktora v sekretariátu Svazu českých knihkupců a nakladatelů. Díky tomu se Čivrný opět dostává do kontaktu s Bedřichem Václavkem. Poprvé se s ním autor seznámil už v roce 1937 na oslavě pětadesátých narozenin Marie Majerové. Nyní z něj Václavek učinil pokrývače¹⁰⁷ pro svou knihu s výstižným titulem *Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné: Výbor z české krásné prózy XVI. A XVII. století* (1941). Čivrný k názvu i obsahu knihy dodává, že vydávání titulů vlasteneckého cítění během války zažívalo boom a pro nakladatele taková díla znamenala jistý kšeft. Čivrný se už před tím podílel na vzniku *Národní čítanky* s podtitulem *Čeští básníci o svém národě a vlasti*, kterou v roce 1939 sestavil František Jungmann.

Zpětně si Čivrný uvědomuje, že celkem ironicky za protektorátu prožíval svobodu ducha. To se mění s příchodem Rudé armády, respektive s novým vedením komunistické strany, jež přináší snovou představu o socialismu. Ta se, dle Čivrného, realitě na chvíli přiblížila maximálně tak v období Pražského jara.¹⁰⁸

5.1.4 Očima Pavla Kohouta

Na osudový rok 1938 má autor několik poměrně výrazných vzpomínek. První z nich představovala pro malého Pavla záhadná proměna hodného vychovatele tábora YMCA v severních Čechách, pana Ilchmanna, který ještě minulý rok tišil jeho stesk po domově. Tehdy se však objevil v oděvu typickém pro příznivce nacismu – tedy v krátkých kožených kalhotách s lampasami, doplněných bílými podkolenkami. Ještě zásadnější však byla jeho změna chování. Nejen že se dal oslovovat jako „Herr Ilchmann“, ale také výrazně upřednostňoval německé chlapce, se kterými se bavil pouze v jejich rodném jazyce, zatímco ty české upozaďoval.

¹⁰⁶ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 13–31.

¹⁰⁷ Jak Čivrný vysvětluje, pojem pokrývačství mezi literáty vznikl už v období protektorátu, hlavní boom však zažívá v průběhu normalizace, tehdy tuto službu využil i sám Čivrný (viz podkapitola 5. 5. Období normalizace).

¹⁰⁸ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 35.

Ostatní vychovatelé mu přezdívali „skopčák“ a z legrace jej zdravili do výše vysekávanou pravičkou.

Jednalo se o období těsně před Mnichovem, kdy už se obyvatelé Československa na možný ozbrojený konflikt s německou říší pod vedením Adolfa Hitlera aktivně připravovali. Kohout si vybavuje zkoušky poplachových sirén a gumový zápach plynových masek, ale i okamžik, kdy byli v noci domovníkem v doprovodu vojáka, kvůli obavě z údajného leteckého útoku nahnáni do sklepa panelového domu. Lidé však pevně věřili, že československá armáda Hitlera dokáže porazit. Kohout v knize zaznamenal i poměrně živou vzpomínku na všeobecnou mobilizaci Československé republiky, která byla reakcí na vystupňování Hitlerových požadavků. Záhy na to, 30. září 1938, pak přišla Mnichovská dohoda a následná kapitulace Československé republiky, proti níž se uskutečnila celá řada demonstrací. Na tu na Dejvickém náměstí (běžně zvaném jako „Kulaták“) vzal autora jeho otec s sebou. Mezi nejčastější hesla protestujících, která zde zazněla, patřila: „*Dejte nám zbraně, dali jsme si na ně!*“¹⁰⁹. Pocit rozhořčení, zahanbení a zmaru z kapitulace a demilitarizace Československa následně dovršuje nacistická okupace.¹¹⁰

Současně s Kohoutovým nástupem na střední školu, prvního září roku 1939, začíná i válka. Před nuceným členstvím kuratoriu pro výchovu mládeže autora uchránily hned dvě organizace. Tou první byla církev Českobratrská evangelická, tam jej přihlásila jeho matka, aby svého neduživého syna uchránila před brannou výchovou. Druhou organizací byl Dismanův dětský rozhlasový (později divadelní) soubor, do kterého se Kohoutovi podařilo i přes trémou zmařenou recitaci dostat, jelikož se režisérovi Miroslavu Dismanovi mladíka zželelo. Hraní se pro autora stává novou vášní a rok na to se stává vedoucím tohoto souboru. Soubor pro jeho členy představoval bezpečné místo a únik od válečné reality.

Poměrně dlouho se ohrožení válkou mladíka nedotýkalo přímo, zlom však nastává po atentátu na Heydricha, jednak na autora silně dolehla zpráva o vyhlazení Lidic a Ležáků. Za okamžik, kdy skončila jeho „iluze dětství“ však autor považuje moment, kdy se dovídá, že otcův přítel kaplan Vladimír Petřek ukrýval parašutisty v kryptě svého kostela v Resslerově ulici, a nakonec byl gestapem odhalen, mučen a popraven bez toho, aniž by prozradil osoby, které mu pomáhaly pro atentátníky obstarávat potraviny, příkrývky a peníze, mezi něž patřili i autorovi rodiče. Tento čas tak pro celou rodinu představoval čas nervy drásajícího čekání.

¹⁰⁹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 37.

¹¹⁰ Tamtéž. 34–37.

To je následně ukončeno spoluvyhlášením výsledků vyšetřování, jež mělo za následky stovky lidských životů.¹¹¹

Intenzivní a psychicky náročné okamžiky autor zažil také, když byl spolu se svými spolužáky z gymnázia povolán k odklizení těl po chybném útoku britských leteckých jednotek, uskutečněném 14. února 1945, při kterém si spletli Prahu s Drážďany. Autor tento zážitek stručně přec poměrně detailně a naturalisticky zaznamenal ve svém deníku. Následné stavbě mamutího protitankového příkopu se Kohout vyhnul jen díky prozíravosti své matky, jež autora dopravila do nemocnice jako akutní případ, který potřebuje vyjmout krční mandle. Nedlouho na to už začíná sovětská ofenziva.¹¹²

5.1.5 Komparace pohledů

Oba autoři v období protektorátu Čechy a Morava byli nuceni čelit nebezpečí v podobě nacistické okupace. Lumír Čivrný, jenž byl o třináct let starší než Pavel Kohout, krutost tohoto režimu poznal z blízka, když byl kvůli svému aktivnímu působení v antifašistických periodikách a v ilegální komunistické rezistenci pronásledován a následně vězněn gestapem. Ocítl se tak v bezprostředním ohrožení. Navzdory ustavičnému strachu o vlastní život se však i nadále podílel na vydávání knih, jejich účelem byla podpora vlasteneckého cítění. Zatímco Kohout byl díky svému nízkému věku a ochraně rodiny přímé (na jeho osobu mířené) brutalitě nacistů ušetřen. Přesto však prožil řadu traumatických událostí, třeba když při odklizení těl po chybném útoku britských leteckých jednotek zblízka spatřil bludnost důsledků války. Skutečnou obavu ze smrti však pocítil teprve poté, co se dozvěděl o mučednickém osudu jejich rodinného přítele kaplana Vladimíra Petřeka, jenž v kryptě svého kostela ukryl Heydrichovy atentátníky. Jeho obavy byly, vzhledem k tomu, že se na této akci jeho rodina podílela, oprávněné. Naštěstí se jeho blízké nacistům odhalit nepodařilo.

5.2 Pražské povstání, konec války a období těsně po ní

5.2.1 Politický a sociální kontext

Od 1. května 1945 vypuklo v českých zemích spontánní povstání proti nacistickým okupantům, které se z Přerova rychle rozšířilo i do dalších měst, a 5. května zasáhlo Prahu. I přes nedostačenou výzbroj pražští povstalci vzdorovali německým jednotkám na barikádách.

¹¹¹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 43–49.

¹¹² Tamtéž. s. 62–69.

Zatímco členové národní rady prostřednictvím rozhlasu vysílali prosbu o pomoc a poskytovali instrukce i povzbuzení povstalcům, americká armáda už 6. května dorazila do Plzně, sovětské velení však odmítlo návrh generála Eisenhowera, aby americké jednotky pronikaly hlouběji do vnitrozemí. Nečekaně se však v Praze objevili Vlasovci, tedy ruská osvobozená armáda, která se k Pražskému povstání připojila pod záminkou, že se díky tomu dostane do zajetí americké armády. Po neúspěšném jednání s Českou národní radou, která se vstupem Rudé armády souhlasí, 8. května Prahu narychlo opouští. Česká národní rada zároveň uzavřela dohodu o odchodu německé armády z Prahy (vyplývající z kapitulace německých ozbrojených sil ze 7. května 1945). Část příslušníků SS a gestapa však v boji pokračovala až po příjezdu Rudé armády, která jejich odpor 9. května 1945 potlačila.¹¹³

Osvobozování Československa tak nebylo pouze vojenskou záležitostí, představovalo též politický zájem SSSR, který se vyvíjel už v průběhu války a zároveň s ním rostla i moc komunistického exilového centra v Moskvě. KSČ se v roce 1945 prezentovala jako strana státotvorná, která by socialismus v Československu budovala „specifickou československou cestou“. Značnou výhodu komunistům oproti ostatním stranám přinesl i fakt, že byli provizorní exilové vládě, tedy v Národní frontě Čechů a Slováků, zastoupeni hned dvakrát – v Komunistické straně Československa a v Komunistické straně Slovenska. Početní převahu komunisté díky tomu získali i v prozatímním Národním shromáždění.¹¹⁴

Mezi první počiny Národního shromáždění patřila volba Edvarda Beneše prezidentem republiky a uznání jeho dekretů za zákony nově obnovené Československé republiky. Prvním opatřením, ke kterému vláda přistoupila, byl odsun obyvatelstva německé národnosti. Tzv. řízený odsun Němců začal na podzim roku 1945 a ukončen byl v říjnu 1946, jenž mu předcházela tzv. odsun divoký, při němž docházelo k násilnostem na německém obyvatelstvu. Další zásadní krok představovala rozsáhlá socializace společnosti. S platností od 27. října 1945 byly znárodněny doly, hutě, chemické továrny a další podniky, které měly více než 500 zaměstnanců, a také banky. Pod tlakem komunistů zároveň docházelo k sjednocování organizací – vzniklo např. Revoluční odborové hnutí (ROH) či Jednotný svaz zemědělců (JZD).¹¹⁵

¹¹³ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 298.

¹¹⁴ Tamtéž. s. 296–297; 322.

¹¹⁵ Tamtéž. s. 325–328.

KSČ upevňovala svou pozici a rychle se zvyšoval počet jejích členů. To se projevilo také jejich vítězstvím¹¹⁶ ve volbách do Národního shromáždění, konaných 26. května 1946. Předsedou vlády se stal Klement Gottwald a komunisté se dostali do čela klíčových ministerstev včetně ministerstva vnitra. Tuto pozici komunisté využili k ovládnutí veškerých bezpečnostních složek. Svou pozici KSČ využívala k oslabení a dehonestování ostatních politických stran, což ve členech demokratických a sociálně demokratických stran vyvolalo vlnu znepokojení. KSČ pod vlivem utuhování poměrů v SSSR začala opouštět od konceptu „vlastní československé cesty k socialismu“ a od podzimu 1947 už podnikala kroky směřující k převzetí vlády v zemi.¹¹⁷

Vztah československých občanů k osvobozené republice v roce 1945 zásadně ovlivnily dvě frustrující události – tou první byla hospodářská krize ve třicátých letech, kdy statisíce lidí zůstaly bez práce a stát jim nepomohl, a tou druhou byla kapitulace po Mnichovské dohodě, kterou mnoho lidí chápalo jako zbabělost. Původní politické stany vnímali jako sobecké a ignorantské vůči potřebám státu. V kontextu oslav Sovětského svazu jakožto osvoboditele republiky, přiživovaných komunistickou propagandou, popularita KSČ strmě stoupala.¹¹⁸

5.2.2 Literární a kulturní kontext

Šest let nacistické okupace a druhé světové války zásadně narušilo kontinuitu české kultury a tvrdě ji poznamenalo ve všech tvůrčích oblastech. Pod dojmem drastických zážitků se však zformovala i mladá, nastupující umělecká generace snažící se o hledání nových perspektiv, životních jistot i uměleckých prostředků.¹¹⁹ Nejvýrazněji se tyto tendence promítaly v umělecké tvorbě Skupiny 42¹²⁰. V poválečných letech se objevovaly snahy navázat na svobodný, předmnichovský rozvoj literatury – to se projevilo v široké pluralizaci uměleckých směrů a skupin. Tento vývoj však v únoru 1948 přerušila další okupace, tentokrát sovětská.¹²¹

Už mezi lety 1945–1948 však byla znatelná výrazná politizace celého veřejného života. Atmosféra nadšení ze znovunabyté svobody a pocit sounáležitosti posílily sklony

¹¹⁶ Komunisté získali 40,2 % odevzdaných hlasů, zatímco druzí národní socialisté jen 23,7 % hlasů.

¹¹⁷ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 325–330.

¹¹⁸ Tamtéž s. 322.

¹¹⁹ Tamtéž s. 320.

¹²⁰ Sdružující básníky a výtvarníky. Mezi její členy patřili např. básníci Ivan Blatný, Jiří Kolář, Josef Kainar, malíř František Hudeček či teoretik Jindřich Chalupecký.

¹²¹ GALÍK, Josef et al. *Panorama české literatury: literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994. s. 309.

ke kolektivismu. Oblíbeným motivem byla tematizace skončení války. V některých dílech, jako v případě souboru povídek Jana Drdy *Němá barikáda*, se objevuje zcela nekritický obdiv Rudé armády a Sovětského svazu, ten prostupoval napříč společnostmi a následně výrazně usnadnil komunistům přístup k moci.¹²²

5.2.3 Očima Lumíra Čivrného

Během Pražského povstání Lumír Čivrný seděl v České národní radě. Ta se poněkud váhavě ustanovovala od zimy roku 1944 a zjara roku 1945 a veřejně byla vyhlášena 5. května 1945, tedy v den vypuknutí Pražského povstání. Během povstání se ukrývala v policejních místnostech v Bartolomějské ulici. Čivrný však vyvrací tvrzení, že se komunisté začlenili do boje proti nacismu až po vpádu nacistů do Sovětského svazu v červnu roku 1941. Mnohé z nich k odboji podněcoval už nesouhlas s německo-sovětským paktem Ribbentrop-Molotov.

Autor byl zároveň členem Národně revolučního výboru inteligence, který spojoval pracovníky rozhlasu, pražských divadel, nakladatelství, podzemní síť novinářů a literátů. Mezi další členy, o kterých Čivrný věděl, patřil Josef Smrkovský, Jaroslav Kratochvíl, Václav Černý a Emil Pavel Lány.¹²³ Čivrný byl pověřen navazováním kontaktů s nestranickými odbojáři.¹²⁴ Vyvrací však fámy o existenci jiných organizovaných složek, které zdráhaly spolupráce s komunisty. Krom organizovaných levicových struktur a zbytků vojenských sil nebyla žádná organizovaná síla, která by se ke komunistům mohla připojit. Objevovali se však stateční jednotlivci. Čivrný vzpomíná obzvlášť na osobnost profesora Alberta Pražáka, který se stal předsedou České národní rady a v průběhu Pražského povstání spolu se Smrkovským představoval stmelující osobnost domácího odboje.¹²⁵

Samotné Pražské povstání nebylo oficiálně vyhlášeno, samovolně se k odporu vůči nacistické okupaci přidávalo čím dál více lidí. Na sklonku dopoledne 5. května 1945 se oficiálním hlasem povstalců stal rozhlas, jenž pro ně představoval hlavní zdroj informací i povzbuzení. Ten v průběhu pěti dní a nocí nepřestal vysílat. Česká národní rada skrz éter šířila varování, pokyny a svá rozhodnutí. Zároveň však rozhlas představoval prostředek vysílající volání o pomoc směrem ke světu. Čivrný se na vysílání podílel tím, že jednotlivé zprávy

¹²² JANOUŠEK, Pavel et al. Dějiny české literatury 1945–1989. sv. 1 / 1945–1948. Praha: Academia, 2007. s 21.

¹²³ Poslední tři jmenovaní však byli gestapem odhaleni – Kratochvíl umírá v Terezíně, Černý a Lány skončili v pankrácké věznici, odkud byli začátkem Pražského povstání vysvobozeni. Lány však umírá v průběhu útoku německých letadel na Soudním náměstí.

¹²⁴ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 39–45.

¹²⁵ Tamtéž. s. 45–49.

pomocí šifer sepisoval na malé lísky, které putovaly k důstojnické službě ukryté ve sklepech budovy, a ta je následně telefonovala rozhlasu, z něhož šly do uší světa.¹²⁶

Čivrný názory prezentující Pražské povstání jako obrovský komunistický komplot od počátku usilující o převzetí moci odmítá. S politikou KSČ po příchodu moskevského vedení však byl čím dál méně za jedno. Vadil mu zejména všude panující poválečný šovinismus, který KSČ nejen že nebrzdila, ale dokonce i stupňovala. V půli června roku 1945 Čivrného kontaktoval nový vedoucí tajemník KSČ Rudolf Slánský a na následné osobní schůzce mu nabídl místo vedoucího agitpropu (později kultpropu). Čivrný i přes námitky nebyl v pozici, aby mohl nabídku odmítnout. Přesto, že se jednalo o orgán zajišťující propagandu, se Čivrný zabýval spíše kulturou, následně byl zcela převelen do vedení úseku kultury. Ve funkci vedoucího úseku kultury se Čivrný podílel i na vydávání týdeníku *Tvorba*, jehož první číslo vyšlo 26. července 1945. Sestavování čísel *Tvorby* považoval za poměrně nesnadný úkol jednak z hlediska krátké frekvence jeho vydávání, ale i z hlediska shánění publikovatelných kulturních materiálů.¹²⁷

Čivrný vzpomíná také na nepříliš šťastné prosazení kolektivistické koncepce divadelního zákona. Tento způsob fungování mohl, dle Čivrného, fungovat za předpokladu zachování naprosté svobody v dramaturgii. To se však nestalo a divadla byla svázána mocenským diktátem a tvrdou cenzurou.¹²⁸ Jednou z prvních velkých krizí poválečného divadla představoval rozpad znovuobnoveného divadla D34, kterým vyvrcholil spor Emila Františka Buriana s herci. Ten započalo právě prosazování kolektivistického principu.¹²⁹ Pomyslné zpečetění osudu českých divadel představovalo následné zavržení návrhu na obnovu divadelnictví v Čechách a na Moravě.¹³⁰

Čivrný se následně stává také poslancem Prozatímního národního shromáždění (tato funkce mu byla opět dána jako stranický úkol). Jednání parlamentu, jak autor uvádí, byla často nudná a bezduchá. Mnoho poslanců, včetně Čivrného, si je zkracovalo alespoň pauzami na kouření. Právě při těchto pauzách se Čivrný setkával s Janem Masarykem, na kterého vzpomíná jako na výborného společníka a nedostižného vypravěče anekdot.¹³¹ Volby v roce 1946 s převahou vyhrává KSČ, čímž upevnila svou pozici. Ve stejném roce byl Čivrný

¹²⁶ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 43–44.

¹²⁷ Tamtéž. s. 49–62.

¹²⁸ Tamtéž s. 123.

¹²⁹ Tamtéž s. 101–105.

¹³⁰ Tamtéž. s. 125–126.

¹³¹ Tamtéž s. 62–73; s. 105–113.

z parlamentní delegace vyškrtnut a jeho poslanecké křeslo získal Vladimír Procházka, kterého strana zrovna potřebovala.

Čivrný poválečné období vnímal jako období vleklé politické krize předcházející únorovému převratu. Krize však jeho život v této době poznamenaly také po stránce osobní i existenční. Jednak se během měsíčního studijního pobytu v Jugoslávii (v roce 1947) nakazil stafylokokovou infekcí a zároveň mu bylo během této cesty dopisem oznámeno jeho odvolání z vedení kultpropu ÚV.¹³² Jeho žena od května 1945, kdy ji kvůli německému původu vyloučili z Lucerna filmu, nemohla sehnat práci. Její rodiče ze stejného důvodu vystěhovali a byli nuceni přebývat u nich v bytě. Rodina se tak dostala do finanční tísně a zároveň museli neustále čelit anonymním šovinistickým útokům. Světlý okamžik v jejich životě však představovalo narození jejich první dcery Jitky.¹³³

5.2.4 Očima Pavla Kohouta

V den vypuknutí Pražského povstání, tedy 5. května 1945, byl autor v budově rozhlasu přítomen, původně se mělo jednat o jeho účinkování v rozhlasové hře *Didalos a Ikaros*. Dívky byly hned po vstupu do studia poslány domů a chlapci dostali do rukou šroubováky a byli posláni, aby v celém areálu odšroubovali orientační cedule. Kolem poledne budovu přepadl a částečně obsadil oddíl Waffen SS, nepodařilo se jim však najít místnost, odkud hlasatelé vyslali volání o pomoc. Kohout následně, ozbrojen přílbou a bajonetem, fungoval jako spojka ke vznikajícímu náhradnímu pracovišti ve Vršovicích. Nedlouho na to však dává přednost návratu domů. Třetí den po povstání se Kohout s několika dalšími členy Dismanova souboru vydávají hledat svého nezvěstného kamaráda Ladislava Padiora, jenž jak se následně ukázalo, padl na barikádách. Rozhodli se jej vlastnoručně pohřbít.

Z počátku povstání Kohout kolem sebe viděl jen samé hrdiny bojující na barikádách, když však o pět dní později spatřuje ohořelé ostatky údajného gestapáka, visící z pouliční lampy, dochází mu, že „slavné hodiny národů“ představují též příležitost k alibistickému zastírání kolaborace i k ukojení deviantské zvrácenosti. Šlo o další hluboce zakořeněný zážitek, jenž se později, jak Kohout uvádí, stává inspirací i pro jeho dílo. Jednak tento incident popisuje v memorománu *Z deníku kontrarevolucionáře*, ale tvoří klíčovou kapitolu v románu *Katyně*

¹³² Jiří Hendrych v něm Čivrnému oznámil, že jej uvolňují, aby se prý „mohl věnovat literatuře.“

¹³³ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 54–62; s. 83–85.

(1978) a v kombinaci se zvěrstvy, jež se později odehrály na Balkáně, představuje inspiraci pro román *Hvězdná hodina vrahů* (1995).

Odsun Němců nesoucí se ve znamení řádění revolučních gard a zvlčilých rot československé armády osobně nezažil, nezvratné důkazy o napáchaných činech mu však stačily k tomu, aby chování „vlasteneckých osvoboditelů“ s odporem odsoudil. S anulací odsunu samého, o které se vedla diskuze o šedesát let později, však nesouhlasí, jelikož mu připadá absurdní, aby se výsledky války revidovaly ve prospěch jejich viníků. Navíc upozorňuje na mravní dluh vůči sudetoněmeckým, německým a rakouským antifašistům, kteří svým odporem vůči Hitlerovi riskovali život, a následně byli hozeni do jednoho pytle s těmi, proti kterým bojovali, a byli neprávem potrestáni.¹³⁴

I po válce autor pokračuje v účinkování v Dismanově divadelním souboru, který mladým, začínajícím hercům poskytoval celou řadu příležitostí, jež jim pomohly se v oboru uplatnit. Kohoutovi se tak otevírají dveře do světa dramaturgie. Poměrně záhy však zjišťuje, že na rozdíl od svých kolegů mu, dle vlastních slov, chybí jeden ze základních předpokladů pro to, aby se mohl stát hercem – a to schopnost dát vlastní identitu k dispozici jiné, přesto, že jen fiktivní. Kohout tak čím dál více začíná tíhnout k psaní poezie, nejprve milostné, věnované dívkám, které se mu líbily. Tu však poměrně záhy vystřídají básně opěvující Rudou armádu a komunistickou stranu, do které je básník roku 1946 přijat. V roce 1948 dochází k názvovému střetu většiny starších členů Dismanova souboru s jeho zakladatelem, Miroslavem Dismanem. To vedlo k jejich následnému odtržení a založení Souboru Julia Fučíka, jehož členové dlouhou dobu žili v určitém duchovním a společenském vakuu založeném na pokřivených mravních hodnotách v duchu stalinismu.¹³⁵

5.2.5 Komparace pohledů

Lumír Čivrný byl členem komunistického domácího odboje a zasedal v České národní radě, která se v průběhu aktivní fáze Pražského povstání ukrývala v Bartolomějské ulici. Jeho hlavním úkolem bylo sepisování a šifrování zpráv pro rozhlas. Zatímco Pavel Kohout byl 5. května 1945 přítomen v přímo budově rozhlasu, kde byl spolu s dalšími členy Dismanova souboru pověřen odšroubováním orientačních cedulí v celé budově a následně fungoval krátce jako spojka ke vznikajícímu náhradnímu pracovišti ve Vršovicích. Z počátku Kohout viděl

¹³⁴ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 56–62.

¹³⁵ Tamtéž. s. 69–74; s. 74–94.

v povstalcích na barikádách jen samé hrdiny, to však jen do chvíle, než se stane svědkem brutálních důsledků povstání v podobě ohořelých ostatků údajného gestapáka, visících z pouliční lampy. S odporem odsuzuje také chování „vlasteneckých osvoboditelů“ při odsunu Němců a upozorňuje na mravní dluh vůči německým antifašistům, kteří byli neprávem hozeni do jednoho pytle s těmi, proti kterým bojovali, a byli neprávem potrestáni. Do kategorie neprávem potrestaných německých antifašistů patřila i Čivrného žena, kterou kvůli jejímu původu vyloučili z Lucerna filmu a jejich rodina neustále čelila anonymním šovinistickým útokům.

Oba autoři do KSČ vstoupili kvůli střetu se společným nepřítelem – tedy s nacismem. Čivrný ještě před válkou, v reakci na jeho rapidní rozpínání. Kohout teprve až po válce, jednak ovlivněn hrůznými zážitky, ale také dobovou náladou ve společnosti. Čivrný se po válce stal vedoucím agitpropu KSČ, z něhož byl následně převelen na pozici vedoucího kulturního úseku, a to i přesto, že byl politikou KSČ po příchodu moskevského vedení čím dál méně za jedno. Zatímco Kohout pokračoval ve své činnosti v Dismanově divadelním souboru až do jeho rozdělení a vzniku Souboru Julia Fučíka, kde po boku ostatních členů propadá „démonu souhlasu.“ Po přijetí do KSČ se stává jedním z jejích bardů, svými básněmi v duchu budovatelské poetiky opěvujícím Rudou armádu a Sovětský svaz.

5.3 Komunistický státní převrat v Československu a jeho důsledky

5.3.1 Politický a sociální kontext

Počátkem roku 1948 konfliktů mezi KSČ a ostatními stranami Národní fronty přibývalo, a nakonec došlo k vyvolání vládní krize. Tu započalo podání demise ministrů ČSNS, ČSL a DS 20. února 1948 v reakci na zamítnutí jejich návrhu na odvolání zemského velitele policie, plukovníka Jana Dybala, jenž svými rozkazy dopomohl obsazení klíčových pozic StB komunisty. Toto rozhodnutí však bylo neuvážené a skončilo fiaskem, z celkového počtu poslanců odstoupila jen necelá polovina. Vedení KSČ tuto vládní krizi využilo ve svůj prospěch a začalo politický vývoj v Československu aktivně ovlivňovat tak, že nakonec vyvrcholil státním převratem a nastolením komunistického režimu.¹³⁶

Už v den demise ministr vnitra, Václav Nosek, nařídil pohotovost útvarů SNB, které podle předem připraveného plánu v Praze obsadily budovy ministerstev a další důležité úřady

¹³⁶ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 330–331.

– pošty, rozhlas, telefonní ústředny, nádraží a mosty. Následujícího dne svolali komunisté na Staroměstské náměstí v Praze velkou demonstraci, na které vystoupil Klement Gottwald se svým návrhem na řešení vládní krize (tedy nahrazení odstupujících ministrů komunisty). Skrz přímý přenos rozhlasu zároveň občany vyzval k zakládání tzv. akčních výborů Národní fronty. K jejich vzniku v následujících dnech skutečně docházelo. Tyto ilegální orgány se ustanovovaly ve všech organizacích od ministerstev až po továrny, kde vyháněly řádně zvolené a jmenované funkcionáře z jejich pozic a místo nich dosazovaly komunisty a jiné osoby, které byly ochotny spolupracovat. Sjednání pořádku nebylo možné, jelikož policii též ovládali komunisté.

Významnou roli sehrál také sjezd závodních rad, který se sešel 22. února v Praze, na kterém delegáti sympatizující s KSČ vyzvali prezidenta Beneše, aby přistoupil na Gottwaldův plán řešení vládní krize. Vedení demokratických stran k těmto alarmujícím událostem přistupovalo pasivně, jelikož doufalo v Benešův slib, že na demisi poslanců nepřistoupí. Komunisté však na prezidenta vyvíjeli neustálý tlak. Od 23. února v ulicích řady měst pochodovaly oddíly Lidových milicí, 24. února byla vyhlášena jednohodinová generální stávka. 25. února 1948 nakonec Beneš ustoupil, demisi ministrů přijal a jmenoval novou vládu „Obrozené národní fronty“, jíž předsedou se stal Klement Gottwald, a jejími členy byli komunisté a lidé ochotní s nimi kolaborovat.

Tak byl v Československu nastolen totalitní komunistický režim, který trval více než 40 let a který ovlivnil vývoj celé společnosti a zásadním způsobem poznamenal několik generací. Získání neomezené moci by se komunistům nepodařilo nebýt masové podpory občanů, pevně přesvědčených, že pomáhají dobré věci.¹³⁷

Bezprostředně po pětadvacátém únoru podniklo vedení KSČ kroky k upevnění nově nabyté moci. Postupně se zaměřilo na ovládnutí veškerých sdělovacích prostředků. V celé zemi byla zavedena cenzura a na zahraniční tisk bylo uvaleno embargo. Započala také přestavba policie a armády v efektivní nástroj bojující proti „nepřítelům režimu“.¹³⁸ Státní převrat byl oficiálně dokonán 30. května 1948, kdy proběhly „volby“ do Národního shromáždění s tím, že všichni kandidáti byli uvedeni na jednotné kandidátce (přičemž 70 % kandidátů byli komunisté). Voliči tak měli možnost buď dát svůj hlas kandidátům jednotné kandidátky, nebo

¹³⁷ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 332–335.

¹³⁸ Tamtéž. s. 335–336.

jako projev nesouhlasu vhodit do urny bílý lístek. Volby dopadly dle plánu a převážnou většinu hlasů získala jednotná kandidátní listina.¹³⁹

KSČ tak mohla začít plnit plán „budování socialismu“. Nejprve byla zahájena druhá vlna znárodnování – ta zahrnovala podniky s více než 50 zaměstnanci, velkoobchod a zahraniční obchod. Realizovala se tzv. „kulturní revoluce“, docházelo k prorůstání společnosti tajnou policií a byl kladen důraz na tzv. „třídní politiku“, zaměřenou na vyzdvihování proletariátu. ČSR se stále hlouběji propadala do závislosti na Sovětském svazu, včetně té ekonomické.¹⁴⁰

Od léta 1948 se ve všech státech sovětského bloku „boj proti třídnímu nepříteli“ vystupňoval.¹⁴¹ První polovina padesátých let se tak nesla ve znamení politických procesů a strachu. První vlna politických procesů Československa započala v reakci na protestní akce demokratů v průběhu XI. Vsesokolského sletu a na pohřbu Edvarda Beneše. Nejprve šlo o funkcionáře slovenské DS a národní socialisty zatčené ještě před únorovým převratem. Počátkem podzimu 1948 proběhla série procesů s organizátory protikomunistických protestů a s funkcionáři národně socialistické mládeže obviněných z atentátu na komunistického rozvědčíka Augustina Schramma. Oběťmi následujících procesů se stali lidé, kteří byli představitelům nového režimu nepohodlní. První obětí justiční vraždy byl generál Heliodor Píka, obviněný z vlastizrady a ve vykonstruovaném soudním procesu odsouzený k trestu smrti, jenž byl vykonán 21. června 1949. Následovalo zatýkání příslušníků demokratických stran a tzv. trockistů. To vyvrcholilo v létě 1950 velkým procesem v čele s doktorkou Miladou Horákovou, který šokoval svou krutostí¹⁴² a za odsouzené se přimlouvaly i významné světové osobnosti (např. Albert Einstein). Tresty smrti však byly stejně 27. června 1950 vykonány. Poté následovaly procesy s duchovenstvem – nejznámější obětí se stal farář Jan Troufal z Vysočiny, kterého StB umlátila k smrti. Nakonec započaly čistky i v komunistických řadách. Od února 1951 nastalo rozsáhlé zatýkání funkcionářů KSČ. Mezi největší patřil proces s bývalým generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským, při němž bylo spolu s ním souzeno dalších třináct vysokých funkcionářů KSČ.¹⁴³

¹³⁹ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 337–338.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 345–346.

¹⁴¹ To pramenilo ze sovětsko-jugoslávské roztržky, kdy se jugoslávský vůdce Josip Broz Tito odmítl podrobit sovětskému diktátu. Následně byl Stalinem prohlášen za zrádce a v SSSR započala další vlna politických procesů.

¹⁴² Miladu Horákovou, Závise Kalandru, Jana Buchala a Oldřicha Pecla odsoudil k trestu smrti. Další čtyři obžalovaní skončili s trestem odnětí svobody na doživotí, ostatní byli odsouzeni k trestům 15–20 let těžkého žaláře.

¹⁴³ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 340–342; 346–348.

První pětiletka (vymezená na roky 1948–1953) si kladla ambiciózní, ale splnitelné cíle – od ledna 1949 byla zavedena možnost nákupu zboží i bez potravinových lístků a jiných poukázek. Tento krok přispěl ke značnému uklidnění veřejnosti.¹⁴⁴ Zvrat však nastal se zvýšenými nároky kladenými na československé hospodářství v souvislosti se Stalinovým požadavkem (z ledna 1951) na vybudování silných, bojeschopných armád, měly za následek rozpad pětiletého plánu. Národní hospodářství bylo nuceno se primárně zaměřit na těžký průmysl. Ekonomika nabyla rysů válečného hospodářství – byl nedostatek průmyslového a spotřebního zboží, ale i základních potravin, způsobený násilnou kolektivizací zemědělství z roku 1949. Ke krizi politické a ekonomické se nakonec přidává i krize sociální, způsobená nedostatkem pracovních sil. Nespokojenost pracujících (jež přišli o své benefity) vzrostla a projevovala se stávkami i demonstracemi.¹⁴⁵

Krizi vládnoucího komunistického režimu v roce 1953 ještě více prohloubila úmrtí Stalina a Gottwalda, jelikož záhy po sobě¹⁴⁶ přišli hned o dvě vůdčí osobnosti. Po Gottwaldově smrti se konstitovalo nové vedení KSČ a státu. Předsednictvo ÚV KSČ se usneslo, že Gottwaldovým nástupcem v čele státu bude Antonín Zápotocký. Funkci předsedy KSČ se však rozhodlo neobsazovat a po vzoru sovětském bylo zavedeno kolektivní vedení v čele s prvním tajemníkem strany, kterým byl jmenován Antonín Novotný. Jedním z prostředků snažícím se o překonání ekonomické krize byla peněžní reforma z roku 1953. Západními médii byla právem nazývána jako „velká peněžní loupež“. Výměna peněz diferencovaně v poměru 5:1 až 50:1 a také ztráta vázaných vkladů, cenných papírů a státních dluhopisů ve společnosti rozpoutala vlnu nevole a protestů, ty však byly záhy potlačeny.¹⁴⁷

Počátek šedesátých let se nesl ve znamení nového územního uspořádání – 11. července 1960 byla schválena nová ústava a název státu byl změněn na Československou socialistickou republiku¹⁴⁸, ale také ve znamení procesu destalinizace, který započal už v únoru roku 1956 na XX. sjezdu KSSS, na kterém svým proslavem Nikita Chruščov odhalil Stalinovy zločiny, což na podzim téhož roku vyvolalo emancipační vlnu v Polsku a protikomunistickou revoluci v Maďarsku¹⁴⁹. V Československu destalinizační vlnu naplno odstartoval až XXII. sjezd KSSS v říjnu roku 1961 a následný XII. sjezd KSČ, uskutečněný v listopadu téhož roku,

¹⁴⁴ ¹⁴⁴ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 344–345.

¹⁴⁵ Tamtéž. s. 342–343; 348–350.

¹⁴⁶ Stalin zemřel 5. března 1953 a Gottwald následně 14. března 1953.

¹⁴⁷ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 351–352.

¹⁴⁸ Tamtéž. s. 360 – 365.

¹⁴⁹ Oba pokusy byly tvrdě potlačeny, ten maďarský obzvláště brutálním způsobem. Viz tamtéž. s. 354.

kde došlo k rozchodu se stalinskou minulostí, připustil i možnost revizí politických procesů – zatím jen se stranickými funkcionáři (mezi rehabilitované patřil např. Gustáv Husák). Oficiálně zde započal přechod od „diktatury proletariátu“ k politice „všelidovému státu“. Stalinističtí funkcionáři byli nahrazováni novými, nezkompromitovanými – mezi ně patřil také Alexander Dubček, který se stal prvním tajemníkem ÚV KSČ. Změněná politická situace se záhy promítla i do vývoje kultury a pozvolna docházelo k liberalizaci celého veřejného života.¹⁵⁰

5.3.2 Literární a kulturní kontext

Období po únorovém komunistickém převratu a celá první polovina padesátých let pro českou kulturu představovala jedno z nejkritičtějších období, označované jako „léta mrazu“¹⁵¹, kdy se celá společnost ocitla v situaci policejního teroru a sociální izolace. Opět byla nastolena tvrdá cenzura týkající se veškeré periodické produkce, rozhlasu i knižní produkce. Strana zároveň měla absolutní kontrolu nad vydáváním knih poté, co v březnu roku 1949 vydala nařízení umožňující publikaci neperiodických tiskovin pouze na základě vydavatelského oprávnění udělovaného ministerstvem informací a osvěty, které však mohly získat pouze státem zřizované instituce, povolené politické strany a odborové organizace.¹⁵² Spisovatelé zároveň mohli publikovat pouze, pokud byli členy Svazu československých spisovatelů, kde po nich byla vyžadována angažovanost ve prospěch komunistického režimu. Díla spisovatelů, kteří tuto podmínku neakceptovali, nemohla vycházet. Řada literátů z těchto důvodů odešla do exilu – mezi ně patřil např. kritik a publicista Ferdinand Peroutka, básník Ivan Blatný či spisovatelé Jan Čep a Egon Hostovský.¹⁵³ Někteří autoři se dokonce stali obětí politické perzekuce – v roce 1951 ve vězení skočili básníci Jan Zahradníček, František Křelina a Václav Renč, spisovatelé Václav Prokúpek a Josef Knap, historik Zdeněk Kalista či literární kritik Bedřich Fučík a mnozí další. Násilná reorganizace umělecké práce se však týkala i výtvarníků, hudebníků, skladatelů a architektů, kteří museli být organizováni v tzv. tvůrčích svazech.¹⁵⁴

Zároveň byl jako „jediný správný“ umělecký směr uznán socialistický realismus, jehož hlavními podmínkami byly typizace, stranickost a lidovost – tedy srozumitelnost širokému publiku. Uplatňoval se ve všech uměleckých oblastech. Klasickou ukázkou výtvarného umění

¹⁵⁰ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 369.

¹⁵¹ Viz LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 734.

¹⁵² To znamenalo úplný zánik soukromých nakladatelství (celkem jich bylo zrušeno 371).

¹⁵³ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 740.

¹⁵⁴ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 357.

posluhujícího režimu je malířské dílo Jana Čumpelíka a v sochařském umění nejvíce proslul Stalinův pomník v Praze na Letné (1955), vytvořený sochařem Otakarem Švecem. V literatuře se nejtýpičtěji projevoval v žánru tzv. „budovatelského románu“, ve kterém černobílé postavy jednoznačně vystihovaly třídní příslušnost a hlavní dějový námět představoval „třídní boj“. Typické ukázky socialistického realismu v literatuře představují romány a povídky Jana Drdy – *Němá barikáda* (1946) či *Dětství soudruha Stalina* (1953) a Václava Řezáče – *Nástup* (1951) a *Bitva* (1954). V poezii to byla tvorba Vítězslava Nezvala po roce 1948¹⁵⁵, rané sbírky Josefa Kainara *Veliká láska* (1950) a *Český sen* (1953) a také v rané tvorbě Pavla Kohouta, a to například ve sbírkách *Verše a písně* (1952), *Čas lásky a boje* (1954) či v divadelní hře *Dobrá píseň* (1952).

V druhé polovině padesátých let (mezi lety 1956–1958) došlo k přechodnému uvolnění poměrů, a to zejména díky dopadům XX. sjezdu KSSS. To se projevilo i v II. sjezdu Svazu čs. spisovatelů (1956), kde spisovatelé žádali větší míru tvůrčí svobody. V roce 1958 dokonce poprvé vyšel román Josefa Škvoreckého *Zbabělci*, záhy však byl z knižního oběhu opět stažen. Po opadnutí reformní vlny komunistický režim opět upevnil poměry v kultuře.

„Období tání“ následně začalo počátkem šedesátých let v důsledku zahájené destalinizace. Režim přestal lpět na doktríně socialistického realismu a pozvolna se začala uvolňovat i tuhá cenzura. To se promítlo ve všech uměleckých sférách. Náhle mohla být vydávána některá dříve zakázaná díla, byla povolena uvedení dříve zakázaných her i promítání některých trezorových filmů, ale i celá řada překladů dosud zakázaných děl. Díky uvolněným podmínkám se ke čtenářům dostávala i nová díla, která by dříve nebylo možné publikovat, např. Milana Kundery¹⁵⁶ a Ludvíka Vaculíka¹⁵⁷.

Novým fenoménem se stala divadla malých forem, která v šedesátých letech zaznamenala nebývalý rozmach. Největšího úspěchu dosáhla divadla Semafor a Na zábradlí, ta následně inspirovala ke vzniku dalších podobných scén. Ani filmová scéna nezůstávala pozadu. V šedesátých letech se naplno projevila nová generace scenáristů a režisérů, mezi které patřil Miloš Forman, Věra Chytilová, Juraj Herz, Vojtěch Jasný a řada dalších. Toto období české kinematografie často bývá označováno jako „zlatá šedesátá.“

¹⁵⁵ Sbírkou *Veliký orloj* (1949), *Z domoviny* (1951) či básně *Stalin* (1949), *Zpěv míru* (1950) aj.

¹⁵⁶ Povídkové soubory *Směšné lásky* (1963), *Druhý sešit směšných lásek* (1965) a román *Žert* (1967).

¹⁵⁷ Autobiografická próza *Rušný dům* (1963) a román *Sekyra* (1966).

Přelomovou událost představoval také IV. sjezd Svazu československých spisovatelů (1967), kde řada autorů – mezi které patřil Milan Kundera, Pavel Kohout a Jan Procházka, vystoupila s projevy, týkající se otázek tvůrčí svobody, cenzurních zásahů i každodenních konfliktů s mocí, a to za přítomnosti tajemníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha. Ten veškeré tyto výroky chápal jako útoky na kulturní politiku strany. Za tyto výroky se autoři dočkali řady stranických postihů. Jejich tresty však byly následně počátkem roku 1968 přezkoumány.

5.3.3 Očima Lumíra Čivrného

Lumír Čivrný vysvětluje, že zdroj poválečné víry v socialismus, jež ve výsledku vedla k únorovému komunistickému puči, vyplýval z naivní představy lidí, že po období útisku a strachu s nimi budou jejich „osvoboditelé“ zacházet lidsky. Zaslepení doznívající poválečnou euforií podlehlí „démonu souhlasu“ a aktivně se podíleli na budování systému, jenž je systematicky zbavoval svobody. K tomu komunistické kádry využívaly širokou paletu prostředků sloužících k útlaku, krytým novým heslem – „obrana bezpečnosti.“¹⁵⁸

V roce 1949 se Čivrný zastává Jaroslava Seiferta a Vladimíra Holana, když jim hrozilo odsouzení za hrubou urážku sovětů poté, co jeden z básníků, při zmínce o pražském koncertu Alexandrovců u stolu podotkl, „že raději vidí francouzského vojáka močit než sovětského zpívat.“ Někdo tuto informaci vynesl a začaly se šířit rozšířené verze celé situace. Čivrný ve svém dopise Jiřího Hendrycha žádá, aby se celá situace konečně uzavřela a zároveň zdůraznil, že by bylo nespravedlivé proti nim uplatňovat omezování jejich tvůrčí činnosti. Autor však lituje, že se Seiferta nezastal, když se na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů roku 1956 veřejně postavil za vězněné spisovatele. Se Seifertem se Čivrný stýkal i nadále. Oba byli na počátku normalizačního období součástí Svazu českých spisovatelů, jemuž Seifert předsedal.¹⁵⁹

Období padesátých let se neslo ve znamení politických procesů. Čivrný měl, dle vlastních slov, štěstí a dny procesů v Praze na vlastní kůži nezažil, jejich atmosféru si však připodobňuje k ovzduší za heydrichiády. Celou tuto dobu autor výstižně nazývá „stínohrou zla“.¹⁶⁰ V roce 1954 je Čivrný Václavem Kopeckým na základě falešného obvinění jeho ženy, z toho, že její

¹⁵⁸ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 113.

¹⁵⁹ Více viz podkapitola 5. 5. (Období normalizace).

¹⁶⁰ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 83–85; s. 133.

bratři byli členy SS, vyloučen z ministerstva kultury. Nejabsurdnější však na celé situaci je, že žádné bratry neměla.¹⁶¹

Čivrný se tak stává spisovatelem z povolání. Rokem 1954 zároveň započala autorova druhá a nejplodnější překladatelská etapa, jež byla ukončena nástupem normalizace.¹⁶² V této době se autor věnoval hlavně překladům ze španělštiny. Přeložil dvě hry Lopeho de Vegy, tři aktovky Maxe Auba. Sestavil dva výbory ze současné španělské poezie poznamenané válkou a diktaturou, výbor básní Blase de Otero či výbor z lyriky Rafaela Albertiho. Nejintenzivněji se však Čivrný věnoval překladu díla Federica Garcíe Lorcy. Nejprve autor, na popud šéfredaktora SNKLU, přeložil Lorcovy *Cikánské romance*. Zájem o Lorcovu dílo Čivrného dovedl k vydání třísvazkového souboru Lorcových spisů, obsahujícího sedm divadelních her, téměř úplnou lyriku a eseje. Poslední knihou, již autor stihl oficiálně vydat před tím, než mu bylo v roce 1970 zakázáno publikovat, byl ilustrovaný výbor z Lorcy s názvem *Zelený vítr*.¹⁶³

Jednu z dalších možností obživy pro Čivrného představovalo publikování textů v revue *Světová literatura*, kterou začal vydávat Jan Řezáč roku 1956. Hned první číslo *Světové literatury* je zahájeno Čivrného úryvkem z překladu právě Lorcových *Cikánských romancí*. V průběhu šedesátých let se Čivrný zabýval také překlady poezie kubánského básníka Nicoláse Guilléna a latinskoamerických básníků Pabla Nerudy, Gabriely Mistralové, Octavia Paze, Raúla Gonzáleze Tuñóna, Césara Valleja či Jorge Zalamea. Právě díky těmto překladům měl v období tání možnost vycestovat do zahraničí: roku 1961 (následně ještě jednou v roce 1967) na Kubu a do Říma, v roce 1963 do Remeše, o rok později do Budapešti a v letech 1965 a 1967 do Jižní Ameriky. Zážitkům z výše jmenovaných cest se autor věnuje v několika následujících kapitolách.¹⁶⁴

Čivrný je koncem roku 1960 vybrán jako jeden z kandidátů, určených k měsíčnímu pobytu na Kubě, jakožto host tamních spisovatelů. Autor vzpomíná jednak na zážitky, jež prožil s básníkem Nicolásem Guillénem, jenž mu dal nahlédnout krás kubánské krajiny i kultury.¹⁶⁵ Seznamuje se zde i s kolumbijským básníkem Joragem Zalameou, ale také s Čechem Františkem Krieglem, jenž v Havaně pracoval jakožto poradce vlády Fidela Castra

¹⁶¹ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. . s. 152–153.

¹⁶² První překlad, na kterém se Čivrný podílel, byla překladová antologie básní *Španělské romance: hrdinská poesie občanské války* (1938). Tamtéž. s. 148–164; 188–189.

¹⁶³ Tamtéž. s. 190–192.

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 149–150.

¹⁶⁵ Tamtéž. s. 155.

v otázkách zdravotnictví. Samotného Castra zažil při jednom z jeho veřejných proslovů. Autor zmiňuje i poněkud rozpačité setkání s Che Guevarou, na kterém se dopustili diplomatického selhání. Miroslav Jariš na otázku, jaký má Československo vztah k armádě a ke zbraním, impulzivně namítl, že Češi jsou mnohem méně národ partyzánů a mnohem více národ dobrého vojáka Švejka. To se u Guevary pochopitelně nesetkalo s příliš velkým pochopením a bez dalších slov schůzku opustil.¹⁶⁶

Podruhé se Čivrný na Kubu podíval v roce 1967, když byl pozván, aby zde usedl v porotě literární soutěže pořádané institucí Casa de las Américas. Čivrný záhy zjišťuje, že celá soutěž ze strany pořadatelů je předpojatá. Už při rozdávání rukopisů porotcům byl předem určený kandidát na hlavní cenu za poezii – byl to haitský básník René Depestre. Tento způsob jednání Čivrnému evokoval řízení doma. Nakonec však dochází k nečekané situaci, když s přispěním autorova hlasu vyhrává básník Félix Grande. To v sále vzbudilo značné rozhořčení, směřované zejména k Čivrnému. Ve výsledku mu je však „odpuštěno“, jelikož dle slov představitele Casa de las Américas bylo hlavní, „*jakou ránu tímto zasadili americkým imperialistům*.“¹⁶⁷ Autor neopominul zdůraznit ani proměnu země po nástupu režimu Fidela Castra. Nově nastolená socialistická „mladá svoboda“ měla za následek ekonomickou a sociální krizi, jež se promítla jak v podobě nedostatku potravin a spotřebního zboží, ale odrážela se i v celkovém chování obyvatel. Čivrného značně zarazil laxní přístup lidí k udržování čistoty veřejných prostranství i vlastních obydlí.¹⁶⁸

V letech 1965 a 1967 byl Čivrný, nejprve s kolegou Norbertem Frýdem a následně s Jurajem Špitzerem, vyslán Svazem československých spisovatelů do Jižní Ameriky, aby v Brazílii, v Chile a v Kolumbii jednali o vzájemném upevnování vztahů s tamními spisovateli a nakladateli. Krom samotných jednání a návštěv tamních nakladatelství zde Čivrný, spolu se svými kolegy, přednášel o české poezii na univerzitách v Riu de Janeiru, v Bahíi, v Santiagu de Chile a v Bogotě. K tomu namohly kontakty s intelektuály z Latinské Ameriky a jejich rostoucí zájem o českou poezii¹⁶⁹. Autor měl během obou těchto cest možnost se setkat s řadou významných uměleckých osobností i s místní kulturou. Na univerzitě Universidad católica v Santiagu v roce 1965 se Čivrný seznamuje s básníkem Pablem Nerudou, jenž jejich přednášku uváděl. Na této přednášce se setkávají i se sestřenicí Franze Kafky,

¹⁶⁶ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 148 – 164.

¹⁶⁷ Tamtéž. s. 176–181.

¹⁶⁸ Tamtéž. s. 162–164.

¹⁶⁹ A to hlavně díky španělským překladům díla Vítězslava Nezvala a Jiřího Wolкера, Vladimíra Holana a Františka Halase.

jež se po návratu z koncentračního tábora odstěhovala do Chile. Neruda jej i Norberta Frýda následně vzal na večeri do svého bytu v přístavu Valparaiso a druhý den i na svou chatu u moře v osadě Isla Negra. Básník Jorge Armando jej zase roku 1967, spolu s Jurajem Špitrem, pozval do města Bahía, kde autor mohl být svědkem afroamerických náboženských rituálů candomblé i zápasů zvaných capoeira, kombinující prvky zápasu, tance a hudby.¹⁷⁰

Lumír Čivrný se zúčastnil též tří zásadních a výrazně pokrokových diskuzí zabývajících se překladem, které inicioval PEN klub. První z nich se konala v Římě roku 1961 a nesla název Překlad a překladatelé. Díky této diskuzi se posouvá problematika překladu z periferie do centra zájmu. Hlavní téma diskuze představovala otázka postavení překladatelů, ale i samotný význam překladu. Další navazující diskuze s názvem Překlad a divadlo se konala o dva roky později v Remeši a řešila otázku honorářové praxe a dvojího autorského práva, pro vlastního autora a pro překladatele. Výsledkem bylo uznání překladatele jakožto autonomní tvůrčí osobnosti. Byl zde však uznán též český přístup k překladu založený na zdůrazňování dvojí odpovědnosti překladatele, k autorovi a ke kulturnímu kontextu své země. Z debaty však vyplynul i dvojí přístup k dílu – tržní a ideový. Třetí debata uspořádaná v Budapešti roku 1964 se nesla v poněkud paradoxním duchu. Diskuze Tradice a modernost v současné literatuře představovala jednak mezinárodní vrchol tání, ale zároveň i začátek jeho konce. Na jedné straně byli pozváni i delegáti v emigraci – např. Pavel Tigríd, a delegáti z baltických zemí. Na pořadu byla i diskuze o problematice absurdního dramatu a pohledu na něj. V rámci toho Čivrný s Tigrídem na příkladu her Václava Havla ukazují společensko-kritickou úlohu tohoto druhu dramatu, jež podává svědectví o odcizení ve společnosti. Na druhou stranu se v průběhu budapešťské diskuze dovídají o svržení Chruščova a nastoupení Brežněva.¹⁷¹

Dle Čivrného slov by nic z výše zmiňovaného nebylo možné nebýt období uvolnění v průběhu 60. let, které v lidech vzbuzovalo naději na změnu, následně vrcholící v podobě událostí Pražského jara, jehož závěr však ukáže, že se opět jednalo o pouhou iluzi, byť podloženou.¹⁷²

5.3.4 Očima Pavla Kohouta

V následujících kapitolách Pavel Kohout popisuje, jak jej čím dál tím více pohlcovala iluze Sovětského svazu, jakožto jeho zachránce od fašismu i od kapitalismu. Tento pocit

¹⁷⁰ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 166 – 168; s. 169–176; s. 223–230.

¹⁷¹ Tamtéž. s. 184–187.

¹⁷² Tamtéž. s. 50.

se v čerstvě jednadvacetiletém mladíkovi ještě prohloubil, když byl, po přimluvě svého otce, jenž byl začátkem roku 1949 generálním komisařem československé průmyslové výstavy v Moskvě vybrán jako pomocník na diplomatickou cestu do Sovětského svazu. Když se autor zpětně dívá na dopisy, které posílal z Moskvy své tehdejší lásce, herečce Aleně Vránové, svým rodičům, Souboru Julia Fučíka i do různých periodik, připadá mu, jako by je tehdy psal ve stavu trvalého blouznění. Často v nich vyzdvihoval vlídnost, skromnost a pracovitost místních obyvatel i jejich dychtivost po kultuře. Mladík zaslepeně doufal, že díky komunismu jeho vlast dosáhne stejné lidské a kulturní úrovně. Jako naprostý opak tohoto zážitku však vnímal samotnou instituci československých kariérních diplomatů. Zblízka tak poznal, jak vypadají boje o posty plné intrik, náfukářství a lhostejnosti, ještě umocněné pounorovou výměnou kádrů. Pocit autorovy frustrace zvyšovala i jeho opuštěnost, nakonec proto začal pracovat na vlastním odvolání. Odjezd domů se mu podařilo uhrát na svůj zdravotní stav. Zdařile se tak Kohoutovi podařilo rezignovat na jeho setrvání v diplomacii, aniž by prozradil své skutečné pohnutky.

Nedlouho poté je autorovi nabídnuto místo šéfredaktora humoristického týdeníku Dikobraz, které i přes nedostatek zkušeností přijímá. Kohout, jakožto člen strany, se nebál sáhnout po satíře a v rubrice Na ostny! se často opíral i do lidí, kteří využívali privilegií nové třídy k získání moci a majetku. Díky tomu měl možnost se seznámit s elitou českých humoristů a satiriků, mezi které patřili třeba Václav Lacina, Achille Gregor, ale především Zdeněk Jirotka, zapřísáhlý demokrat, jenž se taktně a trpělivě pokoušel o mladíkův obrat ke kritickému myšlení.¹⁷³

Pomyslnou ledovou sprchu pro autora představoval opožděný nástup na povinnou vojenskou službu, které se nevyhnul ani přes své nynější důležité postavení, ani přes fakt, že stále studoval. Už během samotné cesty vlakem do Karlových Varů si o ostatních brancích, jež si cestu bezostyšně krátili pronášením protistátních vtipů a popěvků, rychle udělal obrázek. Brzy však autora čekalo převelení do redakce vojenského čtrnáctideníku Československý voják. Tři roky Kohout strávil jako redaktor a reportér v uniformě. Autor v časopise publikoval své verše, ale i svou kritickou hru o armádě s názvem *Záříjové noci*, jež v periodiku vyšla po částech a po uvedení v divadle v roce 1955 sklídila veliký úspěch, ale zároveň autora dostala do prvního rozporu s režimem. V redakci Československého vojáka, pod záštitou šéfredaktora Vlada Kašpara, vznikl první ilustrovaný žurnál s vysokou novinářskou, literární i výtvarnou

¹⁷³ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 94–102.

úrovni. Redaktoři periodika se nebáli ani ožehavých, ve společnosti doposud tabuizovaných témat. Při zpětném pohledu autor podotýká, že právě toto prostředí sehrálo významnou roli v postupné proměně jeho myšlení, jež měla za následek rozpory v rodině, v Souboru Julia Fučíka i v redakci Dikobrazu. Tehdy ještě netušil, že toto zatím nenápadné odhalování svých i celospolečenských problémů představuje pomyslný začátek cesty vedoucí nejprve k jeho účasti na Pražském jaru, následnému disentu a exilu. Tehdy však ještě patřil mezi básníky, jež se v březnu roku 1953 účastnili panychidy za Stalina v pražském Klubu spisovatelů, kde vystoupili se svými srdceryvnými žalozpěvy.

Za osudový moment, který autora pomyslně vykolejil z jeho dosavadní básnické dráhy, zaslepeně opěvují režim, považuje zveřejnění recenze brněnského literáta a kritika Jana Trefulky v časopise Host, v listopadu roku 1954. Tím, že Trefulka svou nemilosrdnou kritikou autora donutil k zamyšlení se nad vlastními uměleckými hodnotami, jej ve výsledku zachránil před osudem, který čekal jeho „*básníci soudruhy*“¹⁷⁴, jež po revoluci zůstali zapomenuti hluboko v propadlišti dějin. První autorovou reakcí bylo sepsání urážlivé poznámky na konto kritika. Tou další, tentokrát už racionální, byl Kohoutův příklon ke kariéře dramatika.¹⁷⁵

Při pohledu na své deníkové záznamy se autor pozastavuje nad výrazným nepoměrem v zaznamenání událostí roku 1956, kdy se jednak konalo pro Československo vítězné Mistrovství světa v ledním hokeji, během kterého si autor pečlivě zapisoval veškeré výsledky. Ve stejném roce se však konal též jubilejní XX. sjezd KSSS, k bezvýsledným úvahám o směřování SSSR po smrti Stalina se pamětník dlouho nijak nevyjadřoval. Zvrat do celé situace vnesl až Nikita Chruščov svým nečekaným a následně přísně utajovaným projevem kritizujícím Stalinův kult osobnosti. Tento zásadní moment, dle autorových slov, předznamenal a v podstatě i započal rozpad sovětského impéria. Postupně na světlo světa začaly vystupovat také „zvěsti“ o zmanipulovanosti československých soudních procesů. Jen horko těžko se komunistická strana snažila situaci ve společnosti uklidňovat poté, co se začalo objevovat stále více uniklých citátů z Chruščovovy řeči. Destalinizační nálada následně prošla celou společností.¹⁷⁶

Během zasedání výboru svazu České mládeže (autor byl v té době členem jeho předsednictva) na Hlavním nádraží 12. května 1956 poprvé od plic promluvili i řadoví členové,

¹⁷⁴ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 125.

¹⁷⁵ Tamtéž. s. 123–126.

¹⁷⁶ Tamtéž. s. 129–137.

kteří předtím fungovali jako němý komparz slepě přikyvujících. Přes odpor předsedy výboru vznikla návrhová komise, do které byl zvolen i Pavel Kohout. Na zasedání byly vneseny překvapivě smělé požadavky, které „slibovaly proměnit zmrtvělou organizaci v agilní demokratické společenství, které si mělo bez kurately strany samo určovat program i předáky.“¹⁷⁷ Zděšené současné vedení výboru však situaci vyřešilo přerušáním schůze. Další den se mnoho členů zvolené komise, nyní už bez podpory masy, zbaběle stáhlo a členové, jež zůstali věrní ostrému manifestu, byli přehlasováni. Další zasedání výboru svazu České mládeže se konalo pod ostrým dohledem strany, takže se už nikdo neodvážil nic organizovat. Kohout byl z předsednictva a následně i z dalších kandidátních listin vyškrtnut.¹⁷⁸

Útěchu tak dramatik opět nachází u psacího stroje, kde se mu podařilo sepsat volné pokračování *Zářijových nocí*, s názvem *Sbohem smutku!*, ale zejména přelomovou hru *Chudáček*, kde si dramatik tentokrát bere pod lupu nově krachující stalinistický systém. Hra byla z logických důvodů zakázána ještě před jejím uvedením. Autor si tak musel hledat jinou práci. Aby se vyhnul tvrdým cenzurním opatřením, sáhnul k divadelní adaptaci ověřených literárních předloh, které následně i režíroval. První autorovou divadelní adaptací byl *Měsíc nad řekou* od Fráni Šrámka (1961), následovala Vernova *Cesta kolem světa za 80 dní* (1962) a v neposlední řadě též zpracování Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* (1963).

Ve Východním Německu, v Polsku a v Maďarsku situace dospěla až do bodu, kdy se rozpoutala masová povstání, jež zprvu vypadala nadějně, záhy však byla krvavě potlačena. Bylo tak jasné, že cesta ke svobodě přes barikády nevede. Reformní komunisté v Československu proto zvolili taktiku trpělivosti a ústupků, doufající v možnou nápravu systému. Celá situace následně vrcholí událostmi Pražského jara.¹⁷⁹

5.3.5 Komparace pohledů

Pavel Kohout jako mladý básník podlehl slepé fascinaci Sovětským svazem, která se v něm ještě prohloubila během jeho diplomatické cesty do Moskvy. O to náročnější tak byla jeho cesta k deziluzi a kritickému uvažování. To začal velmi pozvolna v Kohoutovi probouzet humorista a satirik Zdeněk Jirotka z okruhu týdeníku *Dikobraz* a viditelný posun v autorově samostatném myšlení se následně dostavil díky zkušenosti s redigováním čtrnáctideníku *Československý voják*. Podnět k zamyšlení nad vlastní uměleckou hodnotou svou recenzí

¹⁷⁷ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 138.

¹⁷⁸ Tamtéž. s. 137–138.

¹⁷⁹ Tamtéž. s. 144–145.

v časopisu Host poskytl brněnský literát a kritik Jan Trefulka, kterému Kohout ve výsledku vděčí za to, že neskončil v propadlišti dějin spolu s řadou dalších komunistických básníků. Jeho cestu ke kritice komunistického režimu, účasti na reformním hnutí a následnému odporu, vedoucímu až k jeho vypuzení z vlasti, svým projevem kritizujícím Stalinův kult osobnosti odstartoval Nikita Chruščov.

Lumír Čivrný na toto období, vzhledem ke zkušenostem s pokleslými praktikami strany, které si prožil nedlouho před komunistickým pučem, nahlíží už zcela bez iluzí. Období padesátých let, nesoucí se ve znamení politických procesů, výstižně nazval „stínou zla“. Vlna lží a intrik neminula ani jeho a po falešném obvinění své ženy je vyloučen z ministerstva kultury. Stává se spisovatelem z povolání a zažívá své nejpłodnější překladatelské období. Právě díky svým překladům španělské literatury se Čivrný v průběhu 60. let dostává na několik diplomatických cest, na rozdíl od Kohouta však mířil směrem na západ – konkrétně na Kubu a do Jižní Ameriky. Zúčastnil se též tří pokrokových diskuzí PEN klubu, zabývající se překladem. Na té poslední, v Budapešti (1964), je svědkem mezinárodního vrcholu tání, ale i začátku jeho konce v podobě zprávy o svržení Chruščova a nastoupení Brežněva.

5.4 Pražské jaro a následná invaze vojsk Varšavské smlouvy

5.4.1 Politický a sociální kontext

V průběhu roku 1967 se ekonomické, společenské i politické potíže v Československu nahromadily do té míry, že si většina stranických funkcionářů začala uvědomovat, jak je situace neudržitelná. V reakci na ni byl Antonín Novotný ve funkci prvního tajemníka KSČ vystřídán Alexanderem Dubčekem. Novotný později rezignoval i na prezidentský úřad a novým prezidentem republiky byl 30. března 1967 zvolen generál Ludvík Svoboda. Ten jmenoval novou vládu a předsedou národního shromáždění se stal Josef Smrkovský, který patřil mezi nejvýraznější osobnosti snažící se o reformu KSČ. Ke změnám vedení došlo také v odborech. Těmito kroky naplno započal demokratizační proces v ČSSR.¹⁸⁰

Nejvýznamnější symbol demokratizačního úsilí Pražského jara představovalo zrušení cenzury, to bylo 26. června 1968 zaručeno zákonem.¹⁸¹ Zásadním krokem bylo také přijetí zákona o soudních rehabilitacích, který umožnil přezkoumání politických procesů i nekomunistickým obětem. Zároveň došlo i k prvním krokům, vedoucím k obnovení občanské

¹⁸⁰ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 378–380.

¹⁸¹ ČSSR tak představovala jediný stát řízený komunistickou mocí, ve kterém fungovala svoboda slova.

společnosti – svou činnost obnovila například skautská organizace Junák, vznikl Klub angažovaných nestraníků a rozvinula se iniciativa snažící se o obnovu sociální demokracie. Nejvýznamnější změnu z hlediska státoprávních vztahů mezi Čechy a Slováky představoval zákon o federativním uspořádání ČSSR (schválený 27. října 1968).¹⁸²

Převážná většina československé společnosti přijímala nový kurz KSČ, včetně celospolečenských a kulturních změn, s nadšením. Tradiční prvomájové oslavy, jejichž účast byla doposud vynucována, se náhle změnily v manifestace na podporu Dubčekovy politiky. Znepokojivě však působila kritika přicházející od vedení okolních států východního bloku, obzvláště, když se navíc v červnu roku 1968, na území Československa uskutečnilo cvičení ozbrojených sil Varšavské smlouvy, které se nečekaně protáhlo.¹⁸³

V reakci na tuto situaci bylo Ludvíkem Vaculíkem sepsáno prohlášení *Dva tisíce slov*, nabádající k rozvoji lidového hnutí na podporu demokratizačního procesu v zemi. To podepsali významní představitelé veřejného života a následně jej podpořila i široká veřejnost. Předsednictvo ÚV KSČ, vláda i NF toto prohlášení vzápětí odmítlo a odsoudilo jej také vedení KSSS a dalších komunistických stran. Právě toto prohlášení představovalo jednu ze záminek k zahájení řady jednání zástupců zemí Varšavské smlouvy, díky kterým si vytvořili půdu pro legalizaci vojenského vpádu do Československa, ke kterému došlo v noci z 20. na 21. srpna roku 1968, kdy vojska Sovětského svazu, Německé demokratické republiky, Polska, Maďarska a Bulharska překročila hranice ČSSR a okupovala ji. Lídři reformačního procesu – Alexandr Dubček, Josef Smrkovský, Oldřich Černík, František Kriegel aj. byli odvezeni do Sovětského svazu. Československá armáda okupantům odpor nekladla, díky čemuž se jim podařilo obsadit celé území státu. Narazili však na odpor ze strany československé veřejnosti, která zhatila jejich plány na ovládnutí sdělovacích prostředků. Vláda ČSSR jim zase zhatila plán na ustanovení nové kolaborantské, „dělnicko-rolnické“ vlády, když její delegáti na XIV. mimořádném sjezdu KSČ odmítli okupaci země a vyjádřili podporu Dubčekovu stranickému vedení. K obratu situace došlo poté, co prezident republiky Ludvík Svoboda, 23. srpna, odletěl do Moskvy, aby tam jednal o osudu zadržených československých politiků. Většinu z nich Svoboda následně přinutil k přistoupení na podmínky sovětských okupantů. Přesto, že vedení KSČ sovětskému tlaku ustupovalo, široká veřejnost a umělecká obec se vzdát nehodlaly a řada z nich ve svém boji pokračovala

¹⁸² BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 380–381; 386.

¹⁸³ Tamtéž. s. 382.

i po plenárním zasedání ÚV KSČ (uskutečněném v listopadu 1968), kde byl vyhlášen program normalizace, jehož vedoucí osobností byl Gustav Husák.¹⁸⁴

5.4.2 Literární a kulturní kontext

Období Pražského jara představovalo vrchol uvolňování poměrů ve společnosti i v kultuře, jehož tendence se rozvíjely již od přelomu let 1962/63.¹⁸⁵ V průběhu šedesátých let se do literatury začala pozvolna vracet pozapomenutá jména a dříve odmítané umělecké směry – zejména existencialismus a surrealismus. Díky dočasnému zrušení cenzury v roce 1968 docházelo také k navazování kontaktu se soudobým uměleckým děním v zahraničí, díky čemuž se literární prostor začal rozšiřovat a diferencovat. Literáti svými beletristickými i publicistickými texty výraznou měrou pomáhali rozvíjet společenský a občanský život emancipující se společnosti. Hlavní snahou tohoto reformního hnutí představovalo vytvoření kompromisu mezi socialismem a demokracií tak, aby bylo možné dosáhnout lidské svobody. Všechny tyto vývojové tendence však záhy ukončil nástup normalizace.¹⁸⁶

5.4.3 Očima Lumíra Čivrného

Chruščovovo odhalení Stalinových zločinů dle Čivrného slov započalo období iluzorního úklidu od „stínohry zla“. V průběhu obrodného procesu mnoho lidí doufalo v reformovatelnost režimu a uskutečňování tzv. socialismu s lidskou tváří. Pocit naděje a víry, zahalující období Pražského jara, se však rozplynul se vstupem vojsk Varšavské smlouvy.¹⁸⁷

V roce 1968 se Čivrný na popud svých přátel, zejména Josefa Smrkovského, stal poslancem České národní rady, sestavené ve vrcholné fázi vývoje obrody. V pozici člena předsednictva ČNR se Čivrný podílel třeba na tom, aby nebyl ministr školství Vilibald Bezdíček nahrazen normalizátorem Jaromírem Hrbkem. Předseda Čestmír Císař jej však nakonec, kvůli následnému tlaku, inauguroval sám a ostatním členům předsednictva doporučoval, aby též vstoupili do služeb normalizační politiky. Většina členů ČNR však Císařovi oponovala a rozhodla se pro taktiku ústupového boje, kterou praktikovali až do jejich nuceného odstoupení.¹⁸⁸

¹⁸⁴ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 384–387.

¹⁸⁵ Viz vývoj literatury 60. let zachycený v předešlé kapitole.

¹⁸⁶ JANOUSEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 3 / 1958–1969. Praha: Academia, 2008. s. 15–16.

¹⁸⁷ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 83–85.

¹⁸⁸ Tamtéž. s. 65.

Noc z 20. na 21. srpna Čivrný strávil řešením problémů se svým automobilem, který si nechal v autoservisu umýt, ale místo čistého vozu se mu vrátil utopený vrak, se kterým už se mu Polevský kopec vyjet nepodařilo, a tak v autě přenocoval. Celou noc jej rušily zvuky letadel, teprve až ráno, když setrvačným pohybem sjel z kopce k nedaleké benzinové pumpě v Novém Boru, mu došlo, co se stalo. Zde se mu naskytl pohled na plačící občany hrozící pěstmi tankům jedoucím od Rumburku. Autor s návratem do Prahy nejprve vyčkával, jelikož panovaly obavy ze zatýkání příznivců obrody.¹⁸⁹

Přestože byli původní členové ČNR na počátku roku 1969 vytlačeni ze všech důležitých pozic, rozhodli se v úhrnném davu shromáždit na pohřbu Jana Palacha, jehož čin se normalizátoři snažili všemožně difamovat. To pochopitelně Čivrného nenechávalo chladným a celou situaci rozhořčeně okomentoval ve svém deníkovém zápisu z prvního února roku 1969. Kde za nejvyšší míru ignoranství označil urážlivé tvrzení, že Palachův čin byl důsledkem „imperialistických piklů“ a názor, že to byl pouhý projev zoufalství, zas za nepochopení toho, co se Jan Palach snažil národu vzkázat: „*Palach nechtěl říci, že není žádná cesta, chtěl zahradit svým tělem vstup na cestu falešnou, na cestu selhávání a odpadávání.*“¹⁹⁰

5.4.4 Očima Pavla Kohouta

Hlavní myšlenka Pražského jara se, dle autorových slov, začala formovat už koncem padesátých let, přičemž přípravy konkrétního programu vrcholily v roce 1967, kdy se rozhořela naděje ohledně možnosti nápravy socialismu. Tato snaha o hledání třetí cesty mezi kapitalismem a socialismem se po revoluci stala zdrojem kritiky. Autor však vyvrací mylné závěry některých badatelů považující Pražské jaro za „*gigantickou kocovinu party stalinistů náhle vystřízlivělých po krvavém tahu.*“¹⁹¹ S odkazem na nesporné množství zchovalých dokumentů podotýká, že Pražské jaro ve skutečnosti představovalo vyvrcholení dlouholetého, postupně gradovaného, celospolečenského procesu. I s odstupem času si tak autor stále stojí za tím, co řekl, napsal a konal mezi lednem a srpnem roku 1968.¹⁹²

Když byl Kohout počátkem roku 1968 pracovně v Hamburku, kde režíroval hru *Josef Švejk*, v týdeníku *Die Zeit* se dozvěděl o údajném manifestu českých umělců proti

¹⁸⁹ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 207–215.

¹⁹⁰ Tamtéž. s. 209 – 210.

¹⁹¹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 206.

¹⁹² Tamtéž. s. 198–206.

komunistickému ničení národní kultury. Tento podvrh adresovaný zbytku světa, který dokonce vyšel s výzvou k solidaritě z pera spisovatele Güntera Grasse, působil jako rafinovaná provokace moci. Kohout jej však nenechal bez odezvy a v též deníku zveřejnil polemickou repliku adresovanou právě Günteru Grassovi, ve které se pokusil vysvětlit skutečnou situaci v Československu. Tento moment představoval začátek takzvaných *Listů přes hranici*, jimiž oba autoři dokumentovali další vývoj událostí. Plánované domácí sankce tak byly díky zahraničnímu ohlasu odvolány a původce podvrhu, historik Ivan Pfaff, byl záhy vypátrán a zatčen. Konzervativním komunistům, vypuzovaným z vedoucích pozic, se tak nepodařilo jejich reformní nástupce zkompromitovat.¹⁹³

Nejzásadnější fázi Pražského jara až do jeho hořkého konce autor podrobně popsal v memorománu *Z deníku kontrarevolucionáře*. Příjezd tanků vojsk Varšavské smlouvy autora se snoubenkou Jelenou Mašínovou nepříjemně zaskočil během jejich cesty do Rakouska, která měla být zároveň jejich svatební cestou. V Salzburgu měli být oddáni prostřednictvím herce Valtra Tauba, ale kvůli zpoždění úředních dokumentů se už vzít nestihli. Od 21. srpna už neměli na svatbu ani pomyšlení a chtěli se vrátit domů. Od návratu do vlasti je neodradil ani fakt, že krátce před tím oba podepsali smlouvu, která je měla na čtyři roky svázat s velkou činohrou v Düsseldorfu, a i přes veškerá naléhání Karla-Heinze Strouxe, dávají výpověď. K tomu, aby zůstali, je nepřesvědčili ani jejich známí ve Švýcarsku – Friedrich Dürrenmatt a Max Frisch, ani Heinrich Böll a Günter Grass v Německu, kteří jim doporučovali podat žádost o azyl.¹⁹⁴

Autor se do Československa navrátil z osobní zodpovědnosti, jelikož emigrací či kapitulací nehodlal zahodit vše, co doposud pochopil. Přesto, že počítal i s tím nejhorším, byl příjemně překvapen, když zjistil, že si mnohé klíčové pozice stále drželi reformisté. V době dočasného oslabení nové moci, zatím nejisté, co si může vůči diskutujícím zástupům občanů dovolit, využívali reformisté strany k dalšímu politickému zápasu a snažili se tento vzdor občanů přiživovat. Kohout tak i nadále publikoval texty, ve kterých se neobjevil ani náznak kapitulantství, právě naopak pokračoval v šíření kritických názorů.¹⁹⁵ Koncem roku 1968 usedne na Žofině v předsednictvu schůze, kde stovky českých umělců slavnostně podepíší prohlášení solidarity, kde slibují, že nedopustí pronásledování aktivistů Pražského jara. Většina signatářů však bohužel svůj slib nedodrží. Už o pár měsíců později budou

¹⁹³ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 200 – 201; s. 209 – 210.

¹⁹⁴ Tamtéž. s. 209–211.

¹⁹⁵ Tamtéž. s. 212.

kolaborovat s nově nastolenou mocí a tiše přihlížet tomu, jak jejich kolegy postupně vyhání z literárního života.¹⁹⁶

5.4.5 Komparace pohledů

Pavel Kohout patřil do skupiny umělců a intelektuálů, jež se na organizaci Pražského jara podílela skrze mediální prostředky. Zatímco Lumír Čivrný, jenž byl v té době poslancem České národní rady, patřil mezi reformní komunisty, kteří situaci ovlivňovali uvnitř parlamentu. Noc z 20. na 21. srpna Čivrný strávil ve svém porouchaném autě, které mu v autoservisu záměrně utopili. Kohouta zase příjezd vojsk Varšavské smlouvy zastihl během svatební cesty v Rakousku. Čivrný ani poté neustával v boji o udržení pozic v politických strukturách, a to až do chvíle, než byli normalizačním tlakem donuceni se svých mandátů vzdát. Přičemž Kohout též, i po návratu do Československa, pokračoval v intelektuálním a uměleckém odporu, dokud reformní hnutí nebylo definitivně potlačeno. Oba autoři však své morální zásady nikdy neopustili a jejich odpor proti normalizačnímu režimu pokračoval až do jeho konce.

5.5 Období normalizace

5.5.1 Politický a sociální kontext

Se sovětskou podporou Gustáv Husák v roli prvního tajemníka KSČ zahájil tzv. normalizaci. Od května 1969 byli z veřejného života odstraňováni představitelé reformního proudu a všichni, kdo byli novému režimu nepohodlní. Stranické tresty byly spojeny nejen s politickou, ale i profesní likvidací a dopadali i rodinné příslušníky disidentů.

Přestože se většina obyvatel Československa novým poměrům ve společnosti opět přizpůsobila, objevovali se i odvážní jedinci odhodlaní proti vnucenému režimu bojovat a protestovat všemi možnými prostředky. Patřil mezi ně student Jan Palach, který se 16. ledna 1969 na protest proti kapitulantské politice upálil na Václavském náměstí v Praze. Jeho smrt se stala podnětem k nové vlně odporu a demonstrací, která vyvrcholila Palachovým pohřbem 25. ledna 1969. Ani to však nevedlo ke změně politického kurzu. Palachův hrdinný čin proto 25. února 1969 následoval středoškolský student Jan Zajíc ze Šumperka a 4. dubna se v Jihlavě upálil devětatřicetiletý Evžen Plocek. Žádné z těchto statečných gest však nedokázalo přimět československé politiky, aby se sovětskému tlaku vzepřeli. Mimořádně brutálně skončily také masové protesty, které se uskutečnily 21. srpna 1969 (tedy v den prvního výročí sovětské

¹⁹⁶ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 200 – 201. s. 126

okupace) v Praze, Brně a v Liberci. Proti protestujícím zde zasáhla policie, armáda i Lidové milice. Zásahy si vyžádaly tři oběti na životech v Praze a dva v Brně.¹⁹⁷

Sedmdesátá a osmdesátá léta pro většinu obyvatel představovala období nesvobody a bezútěšnosti. Neustálý politický tlak režimu řadu lidí vedl k rezignaci a k ústupu do soukromí, obzvláště do prostředí chat a chalup, kde alespoň na chvíli před působením normalizačního režimu unikli. Právě tzv. chataření a zahrádkaření se v tomto období stalo specifickým československým fenoménem. V kontextu znovuoobnovení tvrdé komunistické moci se opět zvedla mohutná vlna emigrace¹⁹⁸.

Na základě ukotvení Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech v československém právním řádu, k němuž došlo roku 1976, se někteří opoziční představitelé odhodlali k vydání prohlášení Charty 77, kterým se snažili upozornit na nedodržování základních lidských práv a svobod, k čemuž se představitelé SSSR i ČSSR svými podpisy zavázali v závěrečném aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, konaném v Helsinkách mezi lety 1973–1975.

Chartu 77 k prvnímu lednu roku 1977 sepsal Václav Havel a Pavel Kohout, následně ji podepsalo 242 signatářů. Doručením prohlášení Federálnímu shromáždění, vládě ČSSR a Československé tiskové kanceláři byli pověřeni Václav Havel, Ludvík Vaculík a Pavel Landovský, to se jim však 6. ledna 1977 kvůli zatčení nepodařilo. Avšak hned druhého dne o ní referovala řada světových periodik a obratem se dostala k širokým vrstvám obyvatel (do ledna 1990 Chartu 77 podepsalo celkem 1 883 lidí). Podpis Charty 77 vyžadoval značnou dávku osobní odvahy, jelikož se její signatáři stávali obětí šikany, byli pronásledováni, vězněni, sledováni a odposloucháváni. Někteří byli v rámci tzv. Akce Asanace donuceni k vystěhování do zahraničí. Tato situace nastala právě i v případě Pavla Kohouta.¹⁹⁹

K výrazné změně společenského klimatu v SSSR došlo, když po smrti sovětských vůdců Leonida Iljiče Brežněva, Jurije Andropova, Konstantina Černěnka²⁰⁰ na jejich místo nastoupil mladý a progresivně smýšlející Michail Gorbačov, který zdůrazňoval nutnost reform. Vyhlásil

¹⁹⁷ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 388–390.

¹⁹⁸ Do exilu odešlo 700 000–800 000 lidí. Viz tamtéž. s. 388.

¹⁹⁹ Tamtéž. s. 392–394.

²⁰⁰ Kteří zemřeli nedlouho po sobě – Brežněv 10. 11. 1982; Andropov 9. 2. 1984 a Černěnko 10. 3. 1985.

tzv. politiku perestrojky (přestavby) a prosadil tzv. glasnost', tedy otevřenost svobodnější diskuzi a omezování cenzury. Nové reformy značně připomínaly myšlenky Pražského jara.²⁰¹

Vedení KSČ i státu se sice ke glasnosti a perestrojce přihlásilo, v praxi tato nařízení však ignorovalo. Hlavní problém v Československu představovala ekonomická a ekologická krize. Oslabení KSČ v podobě odstoupení Gustáva Husáka z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a silící opoziční hnutí v Polsku a Maďarsku i zjevná neochota Sovětského svazu se angažovat v záležitostech satelitních států vedly také v Československu k zesílení opozičních aktivit. V září 1987 zahájila činnost Demokratická iniciativa a v říjnu 1988 se ustavilo Hnutí za občanskou svobodu. V srpnu roku 1988 v Praze došlo ke spontánnímu shromáždění občanů, jež představovalo první protest proti nadvládě režimu po 19 letech. V roce 1989 dalších protestních akcí přibývalo, a to i přes fakt, že se jejich účastníci stávali obětí surových útoků policie. Celá řada tvrdě potlačovaných protestních akcí se odehrála od 15. do 19. ledna roku 1989, u příležitosti 20. výročí úmrtí Jana Palacha, ty bývají souhrnně označovány jako Palachův týden. K nevýraznějším důkazům o oslabení režimu patří občanská iniciativa *Několik vět*, sepsaná Václavem Havlem, jež byla publikována červnu roku 1989 v samizdatových Lidových novinách. Do listopadu téhož roku ji podepsalo na 40 000 občanů a mezi které patřila i řada v té době populárních umělců, a dokonce i někteří signatáři tzv. Anticharty.²⁰²

5.5.2 Literární a kulturní kontext

Nastolení tvrdého normalizačního režimu zásadně ovlivnilo také uměleckou tvorbu. Byla obnovena cenzura a KSČ znovu získala plnou moc nad institucemi, které zastřešovaly oficiální umělecký život, kde hlavní podmínkou členství byla opět spolupráce s režimem. Umělci, kteří se podíleli na obrodném procesu Pražského jara, a všichni, kdo byli režimu nepohodlní, ztratili možnost svou tvorbu veřejně prezentovat.²⁰³ Domácí kulturní scéna se proto začala štěpit na dva základní proudy – oficiální a neoficiální. Vedle toho zde fungovali umělci v tzv. šedé zóně – do ní patřil např. Bohumil Hrabal, Jaroslav Seifert, Oldřich Mikulášek či Jan Skácel, kteří se v rámci omezených možností snažili svá díla dále veřejně prezentovat s tím, že museli přistupovat na určité kompromisy, mezi které patřila například tvrdá autocenzura, ale zároveň se jim dařilo posouvat hranice možného.²⁰⁴ V rámci neoficiálního proudu fungoval jak domácí

²⁰¹ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 395–396.

²⁰² Tamtéž. s. 398–399.

²⁰³ JANOUŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 4 / 1969–1989. Praha: Academia, 2008. s. 15–16.

²⁰⁴ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 858–864.

samizdatový prostor, tak i rozvinutá exilová umělecká komunikace. Po celé období 70. a 80. let fungovala tzv. „trojkolejnost české literatury“ – tedy výše uvedené dělení tvorby na oficiální, samizdatovou a exilovou. Respektive je možné ji dělit také na povolenou, šedou zónu a tvorbu zakázanou.²⁰⁵

Oficiální proud byl tvořen umělci, kteří se podobně jako zbytek společnosti novému utuhnutí poměrů podřídilo, díky čemuž mohli za cenu větších či menších kompromisů veřejně vystupovat. Patřili sem jednak skalní komunisté, jako byli např. básníci Jan Pilař, Ivan Skála a Karel Sýs, či spisovatelé Jaroslav Matějka, Bohumil Nohejl a Alexej Pludek. Publikovat v oficiálním proudu literatury však mohli i spisovatelé píšící tak, aby se konfliktu s ideologií vyhnuli. Takto fungovali například spisovatelé Vladimír Páral a Ivo Odehnal. Omezeně v něm mohli některá svá díla vydat i výše zmiňovaní autoři šedé zóny. Pomyslnou temnou skvrnu na morálním kreditu umělecké obce představuje shromáždění v Národním divadle, uskutečněné 28. ledna 1977, kde tzv. Antichartu podepsalo přes 7 250 umělců, mezi ně patřil i Karel Gott, Helena Vondráčková, Zdeněk Svěrák, Jiří Menzel, Eva Pilarová a celá řada dalších širokými vrstvami obyvatel oblíbených osobností.²⁰⁶

Samizdatová literatura představovala neoficiální proud domácí produkce. Periodika i knihy byly ilegálně šířeny pomocí strojopisných přepisů. Mezi periodika vzniklá a vycházející jako samizdatová patří např. *Revolver Revue* (1984), *Vokno* (1979), *Kritický sborník* (1981) či *Střední Evropa* (1984). Časopis *Host* od roku 1985 vycházel jako samizdatový kulturní sborník a mimořádný význam mělo i vydávání samizdatových *Lidových novin* (od 11. ledna 1988), jelikož u jejich zrodu stály osobnosti z okruhu *Charty 77*. Na vydávání neperiodických tiskovin se podílely edice, mezi ty nejvýznamnější patřily edice *Petlice* vedená Ludvíkem Vaculíkem, edice *Expedice manželů Havlových*, edice *Pražská imaginace* Václava Kadlece či edice *Popelnice* Jiřího Gruntoráda.

Významnou součástí tehdejší zakázané kultury představoval underground, jehož činnost byla úzce propojená s hudbou. Významnou událost, jež napomohla relativnímu sjednocení domácího disentu, představoval soudní proces s kapelou *The Plastic People of the Universe*, z roku 1976, který vedl k řadě protestů a ve výsledku i k následnému vzniku *Charty 77*.²⁰⁷ V průběhu normalizace působily dvě generace českého undergroundu, nejvýznamnějšími

²⁰⁵ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 853–858.

²⁰⁶ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 400–402

²⁰⁷ JANOUŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 4 / 1969–1989. Praha: Academia, 2008. s. 15–16.

literárně činnými představiteli té první (působící už od 60. let) byl básník Ivan Marin Jirous (zvaný Magor) či básník a textař Pavel Zajíček. Druhá undergroundová generace začala působit od 80. let, patří do ní básník J. H. Krchovský, básník a prozaik Jáchym Topol, jeho bratr, básník a hudebník Filip Topol či hudebník a spisovatel Vít Kremlička a celá řada dalších uměleckých osobností tzv. „nejmladší podzemní generace“.²⁰⁸

Nedlouho po zahájení činnosti Charty 77 začala působit rovněž tzv. bytová divadla – např. Bytové divadlo Vlasty Chramostové, na jejichž organizaci se podílela řada herců a dramaturgů tehdejšího disentu. Mnohdy totiž představovala jedinou možnost, kde mohli svou tvůrčí činnost vykonávat.

Mnozí autoři se ještě před začátkem normalizace a v jejím průběhu rozhodli odejít do exilu. Úspěšně se jim v cizině podařilo vytvořit řadu fungujících nakladatelství, která v knižní podobě prezentovala to nejpodstatnější ze zakázané české literární produkce, vznikající doma i v zahraničí. K nejvýznamnějším exilovým nakladatelstvím patřilo nakladatelství Sixty-Eight Publishers založené v roce 1971 Josefem Škvoreckým a Zdenou Salivarovou v Torontu, dále nakladatelství Index fungující od roku 1971 Kolíně nad Rýnem či nakladatelství Poezie mimo domov od roku 1977 publikující v Mnichově. Ke spisovatelům, kterým se v cizině podařilo dosáhnout světové proslulosti, bezesporu patřil spisovatel Milan Kundera, který v roce 1975 našel nový domov ve Francii. Někteří autoři se však do exilu dostali nuceně, podobně jako Pavel Kohout, či Jiří Kolář, poté, co jim byl odepřen návrat do vlasti.²⁰⁹

5.5.3 Očima Lumíra Čivrného

Čivrný byl ještě na počátku období normalizace předsedou zahraniční komise ústředního výboru Svazu českých spisovatelů, který se v reakci na novou politickou situaci takticky programově zaměřil na osvětovou práci. Jeho členové, s Jaroslavem Seifertem v čele, své postoje nezradili, proti manipulaci a tlaku normalizátorů toho však už příliš nemohli. Když koncem roku 1970 neměli kam ustoupit, rozhodli se svou činnost důstojně ukončit.²¹⁰

Nově nastolený normalizační režim spisovatele postupně odříznul od nakladatelství, časopisů a posléze i literárního fondu. Na počátku normalizace Čivrný redigoval čtvrtletník

²⁰⁸ VAJCHR, Marek, (ed). *U nás ve sklepě: antologie poesie druhé generace undergroundu*. Praha: Revolver Revue, 2013.

²⁰⁹ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. s. 885–894.

²¹⁰ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 206.

Universum, který primárně sloužil k propagaci české literatury v zahraničí. Spolu s ostatními svazovými časopisy byl normalizátory utiskován a následně i zrušen. V umělecké oblasti jako hlavní prostředek tlaku a dezinformací fungoval stranický týdeník Tvorba. Jeho šéfredaktor Jiří Hájek zde Čivrného, kvůli snahám o záchranu časopisu Universum, obvinil z „*protičeskoslovenské propagandy za československé peníze*.“ 24. dubna roku 1969 byl proto Čivrný pozván ke stranické prověrce. Po téměř dvou hodinách, kde autor pevně a jasně vyjádřil svůj nesouhlasný postoj vůči politice strany, budovu opouští s úlevným pocitem, že byl konečně zbaven břemene, které jej tížilo čtvrt století. Záhy na to je ze strany vyloučen a je prohlášen za disidenta.²¹¹

Kvůli Čivrného kádrovému profilu bylo jeho ženě zakázáno přednášet na pedagogické fakultě, kde vyučovala v oboru dějin německého jazyka a literatury. Nová skutečnost, ve které se rodina nacházela, poznamenala i Čivrného mladší dceru Olgu, kterou ze stejného důvodu odmítli vzít na Umprum.²¹² Sám Čivrný měl od roku 1970 zakázáno publikovat, rozhodl se tak pro využití literární pokrývačské služby. Na veřejnosti se tak jeho díla objevovala krytá jmény Eduarda Hodouška a Jitky Míškové. K publikování však užíval též pseudonymů Marie Nováková, Vlasta Březinová a iniciály L. Č. Autor zároveň publikoval i v domácím časopiseckém a knižním samizdatu a jeho sbírka *Na dech* (1984) vychází také v mnichovském exilovém nakladatelství Poezie mimo domov.²¹³

5.5.4 Očima Pavla Kohouta

Téměř patnáct měsíců po vpádu „bratrských vojsk“ sovětsí vůdci zkoumali, co si mohou vůči obyvatelům paralyzované země i před světem dovolit. V průběhu tohoto meziobdobí se desítky tisíc Čechoslováků rozhodovaly, zda zůstat, či odejít. Ti, kteří se podobně jako Pavel Kohout rozhodli v zemi po nastolení Husákova režimu, nejen zůstat, ale zároveň mu i vzorovat, si vysloužili titul disident.²¹⁴ Hlavní taktikou disidentů po celou dobu totality představovala soustavná obrana proti lžím a nezákonnostem režimu. Zároveň se mu však snažili nedávat laciné záminky vedoucí k další represí.²¹⁵

Odebrání pasů pro autora a jeho snoubenku znamenalo nucené přerušování kontaktu s divadly svobodného světa. Autor se proto rozhodl opět obrátit svou pozornost k próze

²¹¹ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 214.

²¹² Tamtéž. s. 64; s. 116.

²¹³ Tamtéž. s. 193.

²¹⁴ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 227.

²¹⁵ Tamtéž. s. 260.

a počátkem roku 1970 stvořil svou první románovou fikci s názvem *Bílá kniha o kauze Adam Juráček*. Tato tragikomicky laděná próza zachycuje příběh muže, který překonáním gravitace znemožnil vyučování fyziky na škole, ale následně tím ochromil i život v celé zemi, čímž autor alegoricky odkazoval k tehdejší politické situaci.²¹⁶ Nedlouho poté byl dramatik vypuzen též z DILIA, tehdy z jediné agentury oprávněné zastupovat práva divadelníků a literátů. Její tehdejší ředitel Josef Kalaš pro něj vykonal statečný čin, když Kohouta na poslední chvíli vybavil řádnými smlouvami, na jejichž základě přešlo publikační právo jeho děl na dva západní nakladatele – na Erika Spiesse v západoněmeckém Kasselu, který publikoval jeho dramatická díla, a na Jürgena Braunschweigera ve švýcarském Lucernu, který vydával jeho díla prozaická. Kalaš podnikal celou řadu podobných záchranných akcí, a to až do svého vyškrtnutí ze strany, čímž trvale zajistil obživu mnoha rodinám zakázaných autorů. Platnost těchto smluv navíc nebylo možné, i přes veškeré snahy nového vedení KSČ, zákonně prolomit.²¹⁷

Není žádnou novinkou, že „silnou stránku“ členů StB představovala šikana, zastrašování a donášení. Pozdější studium archivu StB zřízeného usnesením Vlády České republiky v Pardubicích přineslo řadu důležitých poznání a ukázalo bídu i lesk jedné a téže společnosti v období totality. Autor měl při této příležitosti možnost nahlédnout do svazků označených názvem *Dialog a Kopa*, které byly vedené na jeho osobu.²¹⁸ Při procházení výpovědí svých 267 donašců jej příliš nepřekvapily záznamy od básníka-normalizátora Jana Pilaře, ani všech dalších „posluhovačů kádrového aparátu“. Nepříjemným překvapením však pro Kohouta bylo, když mezi jmény udavačů objevil hlášení svého dobrého přítele z mládí, sochaře Václava Pramena, který se na léta stal jedním z šesti autorových nejpodlejších udavačů. Na Sázavě mu naoko hnětl bustu, jen aby na něj mohl donášet zblízka a veškeré opisy Kohoutových fejtonů obratem dodával StB.²¹⁹

Za mnohem pozoruhodnější však autor považuje případy lidí, kteří se pod nátlakem StB rozhodli pro zachování svého dobrého svědomí, a za pomoci lidového rozumu se jim podařilo uniknout. Mezi takové autor uvedl sousedku Blaženu Pečenkovou ze Sázavy a slovenskou scenáristku Katarínu Slobodovou, které na Kohoutovu rodinu odmítly donášet, dále fotografa Oldřicha Škáchu, který estébáky odradil tím, že odmítl zaručit svou mlčenlivost, ale také šéfa firmy inženýra Ehrenbergera a dva z techniků (Františka Brože a Petra Duška), kteří na Sázavě

²¹⁶ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 239 – 240.

²¹⁷ Tamtéž. s. 214 – 215.

²¹⁸ Tamtéž. s. 734.

²¹⁹ Tamtéž. s. 337–338.

a pak i na Hrádečku instalovali ústřední topení a byli zde svědky řady svobodomyšlných večírků, ale StB tvrdili, že nic neviděli. Za nejobdivuhodnější však autor považuje výslechové protokoly básnířky a spisovatelky Markéty Synkové (později Hejné), která byla 6. ledna 1977 přítomna ve střešovické vile – tedy v hlavním sídle Charty 77. Spolupráci na organizaci Charty u výslechu popřela s tím, že ji ovšem chtěla podepsat. Na upozornění, aby se s inkriminovanými osobami přestala stýkat, jim odvětila, že ve svých přátelích nevidí žádné nepřátele ČSSR a jakmile se jí naskytne příležitost, ráda je opět uvidí. Za svou upřímnost a srdnatost následně doplatila prací uklízečky v budově Akademie výtvarných umění.²²⁰

Pardubický svazek obsahuje též nespočetné množství dokumentů, které StB zanechala sama o sobě. Mezi ně patřily také výsledky sledování a odposlechů bez jakékoliv výpovědní hodnoty. Za „nejpovedenější výkon“ považuje autor záznam brněnské StB o tom, že je autor ve zdejším hotelu Internacional na záletech a pražským kolegům doporučovali, aby informaci co nejdříve předali Kohoutově manželce i se jménem milenky – Jelena Mašínová, která v té době byla autorovou snoubenkou²²¹, a s bývalou ženou, Annou Cornovou, se rozvedl už v říjnu roku 1960. Extrémní případ však představoval plán, kdy měl být Pavel Kohout na přání generála Rippla fyzicky odstraněn. Dle pozdější výpovědi bývalého nadporučíka SNB Julia Vejdy měli zajistit kolizi Kohoutova vozu během jeho cesty na Sázavu. Strážmistr se naštěstí rozhodl pro menší zlo a na úkor své kariéry Riplově „přání“ nevyhověl.²²²

Léta 1972–1978 se, dle autorovy výpovědi, nesla ve znamení stupňujícího se tlaku státní moci, ale také sílících aktivit jejich odpůrců. Pro disidenty se tato šikana často měnila v zápas o přežití (mnohdy i bez nadsázky), ale hlavně se snažili i v době krize zajistit svou rodinu. Kohout téměř jako by tušil, co přijde, se v roce 1973 rozhodl pro instalaci ústředního topení do své sázavské vilky. Zakázku přijala firma Kalorex, která se pověsti svého klienta nezalekla, a jako brigádníci vypomohli autorovi přátelé-disidenti – Václav Havel, Alexandr Kliment, Ivan Klíma, Karel Kosík a Ludvík Vaculík. Ti spolu s autorem tvořili kompletní šestici, která se v prosinci roku 1972 odepsala ze „slušné společnosti“ organizací petice za propuštění politických vězňů a následně se stali hlavním jádrem Charty 77, přičemž autory jejího znění byl Pavel Kohout a Václav Havel. Právě zde a na Hrádečku manželů Havlových se odehrával

²²⁰ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 260–262.

²²¹ Sňatek spolu uzavřeli v roce 1970.

²²² KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 263– 270.

společenský život tvrdého jádra psanců. Pořádáním večírků, jejichž součástí byly i divadelní scénky, se vzájemně udržovali v dobré duševní kondici.²²³

Hlavním podmětem ke vzniku Charty 77 byla snaha nahlas upozornit na rozpor mezi přijatou dohodou a domácí praxí ohledně dodržování lidských práv deklarovaných v *Závěrečném aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, jež Sovětský svaz (se satelitními státy v závěsu) podepsal z vidiny hospodářských a obchodních výhod. Pavel Kohout své osobní zážitky z prosince 1976 až ledna 1977 podrobně popsal v memorómu *Kde je zakopán pes*. Svou předchozí výpověď tak v přítomném memoáru doplňuje o několik zásadních detailů, o kterých smělo tehdy vědět jen několik nejbližších. Vedle nutnosti zavázat každého signatáře vlastnoručně psaným textem, aby si přitom stačil plně uvědomit, do čeho se to pouští a co riskuje, velice významnou část představoval také způsob jejího zveřejnění. Jako první měl text Charty obdržet Parlament ČSSR, kam jej měli 6. 1. 1977 dopravit Václav Havel, Ludvík Vaculík a Pavel Landovský, ale byli zatčeni dříve, než se tam stačili dostat. Už o den později však text Charty vyšel ve všech významných denících demokratického světa²²⁴ současně. Tuto promyšlenou publikaci, díky které se Charta obratem dostala i k domácímu obyvatelstvu, zajistil zpravodaj rozhlasové stanice Deutschlandfunk, Hans-Peter Riese a dopravu textu přes hranice zajistila jejich známá, Ilona Drumm. Právě v přítomném memoáru jim autor veřejně vzdává hold. Charta 77 tak úspěšně náraz oslovila celý svět i českou společnost, kterou mnohdy rozděluje i v tomto tisíciletí. Celou situaci přiživuje zejména zpětné hodnocení neslavné historie tzv. Anticharty.²²⁵

Nedlouho poté započala mohutná vlna zatýkání a výslechů v Ruzyňské věznici. Došlo však také k přitvrzení šikany a zastrašování ze strany režimu (včetně vyhrožování falešnou mafii). 11. května 1977 byl autor se ženou exekučně vystěhován z jejich bytu na Hradčanském náměstí. Poslední měsíce ve vlasti tak trávili střídavě v sázavské vilce, v bytě Vlasty Chramostové a v bytě Václava a Olgy Havlových. Během tohoto nelehkého období autor sepisuje svůj nejslavnější román *Katyně* (1978), který prostřednictvím příběhu Lízinky Tachecí, studující školu pro katy, poukazuje na absurditu totality.²²⁶

V létě 1978 dramatik dostal povolení k ročnímu pracovnímu výjezdu, ke kterému byl pozván vídeňským divadlem Burgtheater, a to v kontextu získání rakouské Státní ceny

²²³ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 258–259.

²²⁴ Od Frankfurter Allgemeine Zeitung, přes pařížský Le Monde, londýnské Times až po New York Times.

²²⁵ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 301–307.

²²⁶ Tamtéž; s. 301–307; s. 212.

za evropskou literaturu. Pro výjezd se Kohout rozhodl zejména kvůli své ženě, které hrozilo tři až pět let vězení za těžké ublížení na zdraví poté, co 10. ledna 1977 při únosu do auta kousla policistu v civilu, jelikož jí bolestivě zacpával ústa. Ani jejich odjezd, uskutečněný 28. října 1978, se však neobešel bez šikany.²²⁷ Po příjezdu do Vídně se setkali s nakladateli Ericem Spiessem, Jürgenem Braunschweigerem, kteří jim představili detailní plán, jak nejefektivněji jejich pracovní pobyt na západě využít. Během následujících 12 měsíců křížem krážem pracovně procestovali většinu západní Evropy a dvakrát navštívili také USA (New York), a to kvůli anglickému překladu románu *Katyně*. Vedle pracovních povinností se snažili vstřebat co nejvíce ze svobodného života. Velice těžko se však Pavel Kohout vyrovnával s tím, že se na jaře roku 1979 nemohl připojit k veřejným protestům proti uvěznění Václava Havla a dalších jeho přátel. V dané situaci však nechtěl dát pražským kádrům důvod, aby jej zbavili občanství.²²⁸

Autor však netušil, že karty už byly předem rozdány. Když 4. října 1979 v doprovodu herečky Margarety Schellové překročili hraniční přechod v úseku Gramette – Nová Bystřice, celní a pasové odbavení zprvu probíhalo standardním způsobem, následně však byli náčelníkem celní správy vyzváni, aby se vrátili zpět do Rakouska. Když odmítli, byli na hranicích zadrženi a jejich pobyt zde se protáhl až do pozdních nočních hodin. Po opakovaných výhrůžkách a výzvách k odjezdu je frustrovaný náčelník kolem desáté večerní nechal přes hranice vynést. V ten moment byli oba naprosto volní, ale paradoxně se v Rakousku ocitli ilegálně.²²⁹ Následující týdny se tak nesly ve znamení jednání s úřady, zejména s československým velvyslanectvím ve Vídni, které se jim podařilo přelstít, když úředníkům místo pasů předložili jejich notářsky ověřené kopie. Pražské kádry se však přesto nehodlaly vzdát a na základě fiktivních důkazů o nepřátelských aktivitách bylo Pavlu Kohoutovi odebráno státní občanství. Tento krok odsoudila nejen světová média, ale i rakouský parlament, který označil tento čin za protiprávní akt, porušující helsinskou dohodu. V reakci na to jim roční trvalá víza udělily všechny země západní Evropy a Spojené státy též. Nakonec autor získává i rakouské státní občanství, aniž by bylo zpochybněno to původní, a to na základě státní ceny, jejíž získání je, dle ústavy, odměňováno státním občanstvím. Státními občany Rakouské republiky se manželé oficiálně stávají 27. července 1980.²³⁰

²²⁷ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 338; 344–345.

²²⁸ Tamtéž. s. 345; 351.

²²⁹ Tamtéž. s. 352–354.

²³⁰ Tamtéž. s. 356; s. 381–383.

V následujících kapitolách Kohout zmapoval svůj život v exilu, včetně veškerých potíží a nástrah, se kterými se zde musel se svou ženou potýkat. Nejprve si museli krom cizího jazyka a rozdílných zásad přivyknout také na tržní způsob ekonomiky, kapitalismus a únavnou byrokracii. Autor pokračoval ve své dramatické a prozaické práci, k tomu navíc pořádal autorská čtení a přednášky, zatímco Jelena Mašínová psala rozhlasové hry a filmové scénáře. Každý z nich tak měl různé příjmy z různých míst, což je daňově znevýhodňovalo. Nakonec přijdou s nápadem založit spisovatelskou firmu (Autorské společenství občanského práva), díky čemuž daňově splynuli v jeden subjekt. Svůj nový domov našli v mezonetovém ateliéru na vídeňském Kohlmarktu. Jeho přestavba se bohužel neobešla bez komplikací. Kvůli kartelové dohodě společných stavebních firem její cena dvojnásobně přesáhla plánovaný rozpočet. Následně jim naštěstí pomohl jeden z jejich nových známých, advokát Hanz Nemetz, který firmy pod pohrůžkou soudu donutil slevit.²³¹

Autor v memoáru zaznamenal také radostný moment, jakým pro něj a jeho ženu představoval nový přírůstek do rodiny v podobě jezevčíka Ády, vnuka slavného Edisona Venora, který byl otráven v rámci zavraždění autorovy rodiny. Na počest tohoto čtyřnohého mučedníka vznikla celá řada textů. Mezi nejúspěšnější, krom již zmiňovaného memorománu *Kde je zakopán pes*, jednoznačně patří hra *Atest* (1978), pro jejíž účel si od Václava Havla propůjčil postavu Ferdinanda Vaňka. Hlavní zápletku příběhu tvoří svízelné získání chovného povolení pro psa disidenta, inspirované reálnou situací, kterou si autor prošel. Ani získání Ády se pochopitelně neobešlo bez komplikací, přes hranice jej do Vídně musela dopravit jejich známá, paní Helga.²³²

Pavel Kohout udržoval blízký kontakt s ostatními exulanty, z počátku to byl hlavně Milan Kundera, se kterým se ve Francii vídal během pracovních cest, a to až do doby, než s ním Kundera postupně přerušil kontakt. Později mu nejvíce imponoval Pavel Tigrid, a to tím, jak se bez předsudků dokázal spojit se všemi, kdo se přidali k boji o demokracii.²³³ Kohout však podotýká, že jemu, na rozdíl od svých kolegů, chybělo to, co činí exulanta exulantem – tedy vlastní rozhodnutí.²³⁴

²³¹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. 386–390.

²³² Tamtéž. s. 464–474.

²³³ Tamtéž. s. 493–513.

²³⁴ Tamtéž. s. 354.

5.5.5 Komparace pohledů

Oba autoři si od normalizačního režimu vysloužili označení disident, přičemž k jejich oficiálnímu vyloučení z KSČM v obou případech došlo v roce 1969. Pomyslnou poslední kapkou v případě Pavla Kohouta bylo jeho pokračování v šíření kritických názorů, kterými se snažil přiživovat vzdor občanů. Zatímco Čivrný byl vyloučen poté, co se při stranické prověrce postavil proti politice strany. To pochopitelně mělo výrazné dopady na život samotných autorů i jejich nejbližších. Čivrného manželka byla zbavena možnosti vyučovat na pedagogické fakultě, jeho dceru odmítli vzít na Umprum a sám Čivrný měl od roku 1970 zakázáno publikovat. Svá díla publikoval krytá cizími jmény, prostřednictvím samizdatu a exilových nakladatelství. Zatímco Kohoutovi a jeho ženě byly nejprve odebrány pasy, čímž přerušili jejich kontakt se západními divadly a uvrhli je do nucené domácí izolace. Po následném vyloučení z DILIA se jediným zdrojem příjmu rodiny staly honoráře vyplývající ze smluv se zahraničními nakladateli, uzavřených těsně před tím než k vyloučení došlo. Přičemž byli v neustálém hledáčku členů StB a jejich donašečů. Aktivity StB, v reakci na Kohoutovu účast na organizaci Charty 77, přerostly v šikanu, vydírání, zastrašování, aktivní pronásledování, zatýkání, a dokonce i v pokusy o fyzickou likvidaci – jeden zhačeny a druhý úspěšný (otrávení Edisona Venora strychninem). Po původně ročním pracovním pobytu na západě je Kohoutovi a jeho ženě odepřen návrat do vlasti, a oni se tak stávají nedobrovolnými exulanty, kterých se po odebrání státního občanství ujímá Rakousko.

5.6 Sametová revoluce a život po roce 1989

5.6.1 Politický a sociální kontext

Oproti situaci v Polsku a Maďarsku, kde už byl komunistický režim pokořen, zůstával režim v Československu ještě relativně stabilní, a to dokonce i poté, co situace v Německé demokratické republice (ve Východním Německu) 9. listopadu 1989 vyvrcholila pádem Berlínské zdi. I přesto, že lidé o těchto událostech věděli a bedlivě sledovali jejich vývoj skrz rádia Svobodná Evropa a Hlas Ameriky, většina československé společnosti setrvala v nehybném vakuu. Události v Československu se daly do pohybu díky nečekanému střetu studentů s policií, k němuž došlo 17. listopadu 1989 v Praze. Tato událost spustila řadu dalších protestních akcí, které následně vedly ke zhroucení komunistické moci v ČSSR.²³⁵

²³⁵ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 404–405.

Ještě téhož dne (17. listopadu) vyhlásili stávkou pražští divadelníci a vysokoškolští studenti, k nim se v následujících dnech připojovali jejich kolegové v dalších částech republiky. Od 18. do 26. listopadu se v Praze (a postupně i v dalších větších městech) denně konaly protirežimní demonstrace. 19. listopadu 1989 bylo založeno Občanské fórum, jehož vůdčí osobností se stal Václav Havel. Občanské fórum představovalo oficiální reprezentaci protestujících, které se ujalo jednání se státní mocí. Již od 22. listopadu se setkávali zástupci Občanského fóra s vládou, kde aktivně pracovali na zajištění podílu demokratických sil na řízení země. Masové nepokoje 27. listopadu 1989 vyvrcholily generální stávkou na podporu Občanského fóra, ke které se připojila široká veřejnost, včetně dělníků. Pod tímto tlakem bylo Federální shromáždění již 28. listopadu 1989 nuceno zrušit platnost článků Ústavy ČSSR, proklamujících vedoucí úlohu KSČ ve společnosti.²³⁶

10. prosince 1989 byl Gustav Husák, pod tlakem společensko-politického vývoje, donucen jmenovat tzv. vládu národního porozumění, jejímiž členy byli vedle komunistických ministrů rovněž zástupci Občanského fóra a slovenského hnutí Verejnost' proti násiliu. Ještě ten den Husák na prezidentský úřad abdikoval a jeho nástupcem byl federálním shromážděním zvolen Václav Havel. Od 17. prosince 1989, kdy proběhlo symbolické přestřižení želené opony na hranicích mezi Československem a Rakouskem, byla v zemi obnovena svoboda pohybu.²³⁷

Volbou Václava Havla prezidentem republiky byl symbolicky dokončen přechod od komunistické totality k demokracii. V následujících měsících a letech nová demokratická vláda musela přijmout řadu opatření eliminující původní mocenské struktury – 23. ledna Federální shromáždění přijalo zákon o politických stranách a o volbě poslanců, který umožnil počátek svobodného politického života v zemi²³⁸, 15. února byla rozkazem ministra vnitra Richarda Sachera zrušena StB a 26. února byla podepsána smlouva o odchodu sovětských vojsk z ČSSR.

Vývoj Československa po roce 1989 směřoval k obnově soukromého podnikání a likvidaci státního monopolu, tedy přechod z centrálně řízeného hospodářství na tržní. K tomu došlo na základě řady ekonomických nařízení – Státní banka československá 12. října 1990 provedla devalvaci koruny a stanovila její kurz vůči americkému dolaru v poměru 1:24,

²³⁶ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 304–306.

²³⁷ Tamtéž. s. 407–410.

²³⁸ V prvních svobodných parlamentních volbách od roku 1946, které se konaly 8. a 9. září 1990 i v prvních svobodných komunálních volbách, uspořádaných 23. a 24. listopadu 1990, byly vítěznými stranami Občanské fórum a Verejnost' proti násiliu.

následoval zákon o malé privatizaci (1990), ten povoloval provozování drobných živností, dále zákon o velké privatizaci a o mimosoudních rehabilitacích a restitucích (1991), následovala první vlna tzv. kupónové privatizace a zásadní vyhláška o volné tvorbě cen platná k 1. lednu 1991. Všechny tyto zákony a vyhlášky napomohly odstartovat svobodné hospodářství, řada z nich však zanikla narychlo a bez praktických zkušeností, což hrálo do karet podvodníkům, kteří je zneužili k tzv. tunelování.

Demokratické Československo zásadním způsobem změnilo také svou zahraniční politiku. Ke změně zahraniční politické orientace mimo jiné přispěl i rozpad vojenského paktu Varšavská smlouva, k čemuž došlo 1. července 1991. Republika tak svou pozornost soustředila na to, aby získala členství v Severoatlantické alianci a v Evropské unii.²³⁹ 25. listopadu 1992 federální shromáždění přijalo ústavní zákon o zániku Československa. Jako konečné datum jeho existence byl stanoven 31. prosinec téhož roku. Úderem půlnoci tak vznikla samostatná Česká republika a samostatná Slovenská republika.²⁴⁰

5.6.2 Literární a kulturní kontext

Listopadový státní převrat přinesl řadu změn, které se promítly v celé společnosti, jednu z nejzásadnějších, spolu s demokratickým způsobem vlády, představovalo obnovení svobody slova a možnost jeho neomezeného šíření. Díky tomu došlo k setřetí hranic tří uměle oddělených uměleckých proudů – oficiálního, samizdatového a exilového. V atmosféře plné očekávání se spontánně začala šířit díla dříve zamlčovaných a zakazovaných českých i zahraničních autorů. Současně vznikala celá řada nových periodik – např. Revue Souvislosti (1990), Iniciály (1989) či A2 (1999), mnohá starší se obnovovala a vystupovala z ilegality – např. časopis Host, Tvar, Analogon, Literární noviny a Revolver Revue. Nově obnovená možnost soukromého podnikání přinesla nebývalý rozmach nových nakladatelství. K těm nejvýznamnějším patří nakladatelství Atlantis (1989), Paseka (1989), Argo (1991) či Větrné mlýny (1995). Řada malých nakladatelství však svou činnost, z důvodu nedostatku finančních prostředků, záhy ukončovala. Začal tak, sic poměrně hekticky, vznikat skutečný knižní trh.²⁴¹

Zároveň docházelo k obnovování svobodné komunikace mezi umělci prostřednictvím nově vzniklých sdružení a spolků. Vstup do nich byl dobrovolný a nebyl již podmíněn

²³⁹ Ke vstupu ČR do NATO došlo 12. března 1999 a ke vstupu do EU 1. května 2004.

²⁴⁰ BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. s. 410–412.

²⁴¹ HRUŠKA, Petr (ed.) et al. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008. s. 9–10.

ideologicky. Za nejvýznamnější nově vzniklé sdružení byla považována Obec spisovatelů. Došlo však také k obnově Českého centra Mezinárodního PEN klubu. Dřívější rozdělení na díla autorů povolených, zakázaných a těch pohybujících se v „šedé zóně“ bylo po roce 1989 vystřídáno nepřehlednou pluralitou různých stylů, poetik a uměleckých tendencí. Její bohaté vnitřní členění a mnohvrstevnatost tak výrazně ztěžují její zpětnou diferenciaci a hierarchizaci. O tu se však pokusili autoři přítomné publikace *V souřadnicích volnosti*, kteří provedli reprezentativní průřez literární tvorbou 90. let. Na základě této studie můžeme konstatovat, že v literatuře po roce 1989 krom autorů patřícím ke klasikům soudobého literárního kánonu působila řada zástupců experimentální literatury – často označované souhrnným názvem „postmoderní literatura“. K nejvýznamnějším představitelům tohoto proudu patřil Jiří Kratochvíl, Michal Ajvaz, Daniela Hodrová a z mladší generace např. Jáchym Topol. Krom toho se velké zálibě těšila také tzv. „autenticitní literatura“. Do této kategorie spadají memoáry, deníky a autobiografie. K umělecky i historicky hodnotným dílům patří např. *Český snář* (1981) Ludvíka Vaculíka, *Celý život* (1992–1993) od Jana Zábrany či *Paměti* (1982–1983) Václava Černého. Tyto dva literární proudy, které se na první pohled jeví jako zcela protichůdné, se však v literární praxi vzájemně obohacují, místy i prolínají a oba rozbíjejí klasickou strukturu vyprávění²⁴².

Zejména od druhé poloviny 90. let se často objevovaly otázky ohledně funkce literatury ve svobodné tržní společnosti, na které však dosud neexistuje snadná, natož jednotná odpověď. Zásadní roli mělo (a do jisté míry stále má) také řešení problematiky vyrovnání se s minulostí, spojené se snahou co nejkritičtěji a nejkompexněji vyplnit tzv. „bílá místa“, vzniklá působením obou totalitních režimů.²⁴³

5.6.3 Očima Lumíra Čivrného

Hedvábná revoluce dle Čivrného slov nebyla hedvábná v důsledku něžnosti svých protagonistů, nýbrž nemohoucností dosavadního režimu, jenž byl způsoben nedostatkem pokynů z Moskvy. „*Jakešův režim nezmohl se na nic. Poté, co se pendrekářsky vybouřil na Národní třídě, šel od válu, aniž projevil podstatnou vůli k životu.*“²⁴⁴ Autor však zároveň konstatuje, že byli po roce 1989 se zatvrzelými zastánci režimu do jednoho pytle neprávem

²⁴² Viz DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. 2. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014. s.17–24.

²⁴³ HRUŠKA, Petr (ed.) et al. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008. s 9–10.

²⁴⁴ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 85.

házení i lidé, kteří proti režimu bojovali. To souviselo i s šířením difamací. Jako příklad autor uvádí článek Literárních novin, z 28. července roku 1994, nazvaný *Odvrácená tvář španělské literatury*, kde se jeho autorka pokouší degradovat překladatelské aktivity uplynulých desetiletí prosazováním názoru, že český překlad španělské literatury byl řízen diktátem ideologie. Čivrný jako důkaz zpochybňující toto tvrzení předkládá soubor *Dnešní španělská lyrika (Lírica española de hoy)*, jenž vyšel v roce 1992 v edici Letras Hispánicas, který obsahuje jména všech básníků, jež Čivrný ze španělštiny v průběhu let překládal.²⁴⁵

Autor celé své vyprávění zakončuje vzpomínkou na návštěvu rodného města, Červeného Kostelce, kam zavítal v roce 1995 během oslav pětasedmdesátého výročí trutnovského gymnázia. Při nahlédnutí do matriční knihy, kterou mu poskytl starosta, však zažívá moment rozčarování, jelikož zjišťuje, že nebyl zapsán do místní matriky, takže si ve výsledku není jist, kde se vlastně narodil. Autor odhaduje, že v Olešnici, jež se až později stala součástí Červeného Kostelce.²⁴⁶

Po převratu žil Lumír Čivrný v dobrovolné izolaci, přičemž na něj mnohokrát ulehla deprese. Často uvažoval, jestli by nebylo vlastně blahodějně se opět vrátit do dob, „*kdy nebyl ničím nijak nikde známý, nikomu ničím.*“²⁴⁷ Ještě častěji si však, dle vlastních slov, pokládal otázku: „*Komu všemu bych musil odpustit, abych mohl odpustit sám sobě?*“²⁴⁸

5.6.4 Očima Pavla Kohouta

Rok zázraků 1989, jak jej Pavel Kohout označil, představoval vyvrcholení procesu emancipace společnosti, napříč satelitními státy východního bloku. Díky novému klimatu, nastoleném reformními procesy Michaila Gorbačova, se česká společnost začala zbavovat strachu a v kruzích domácí opozice se probouzely představy o získání vlastní cesty osvobozené od vlivu Sovětského svazu. Stále zřetelněji prosazovali, aby příští organizátor odporu vyšel z nekomunistických řad. V hlavním proudu disentu zanedlouho nebylo pochyb o tom, že se jím má stát Václav Havel. V následujících měsících se o tom česká lobby, intenzivně působící doma i zahraničí, snažila přesvědčit i zbytek společnosti. Kohout nevynechal jedinou příležitost, při které mohl na svého přítele upozornit.

²⁴⁵ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 194.

²⁴⁶ Tamtéž. s. 239–245.

²⁴⁷ Tamtéž. s. 244.

²⁴⁸ Tamtéž. s. 245.

Havlovým konkurentem o vedoucí roli se poněkud nečekaně stal Alexandr Dubček, když 10. ledna 1988 rozhovorem pro ústřední tiskový orgán Komunistické strany Itálie l'Unità prolomil své dvacetileté mlčení. Záhy se však ukáže, neměl jiný koncept než reprízu Pražského jara. Havel v té době ještě neviděl reálnou šanci, že by se společnost léta deprimovaná a korumpovaná Husákovým režimem dokázala k něčemu vzchopit. K překročení bariér, vystavěných ze strachu z mocenského postihu, však napomohl už z jara 1989, a to poněkud paradoxně, svým dalším zatčením. Komunistický aparát značně znejistil při zjištění, že petici za propuštění Václava Havla podepsala i řada dosud věrných signatářů Anticharty. Úbytek bázlivosti domácích intelektuálů a umělců následně ještě více podpořil zveřejněním petice *Několik vět* (červen 1989). Václav Havel se tak stal charismatickou vůdčí osobností, která už za několik měsíců dokáže úspěšně uřídít nekrvavý státní převrat.²⁴⁹

O samotném průběhu listopadových událostí se Kohout dovídá zprostředkovaně skrz média a své přátele, se kterými se dvakrát pokusí setkat osobně, ale vstup přes slovenskou hranici mu je odepřen. Poprvé to zkusil 20. listopadu, tedy tři dny po střetnutí policie se studenty na Národní třídě, které se stalo pověstnou sněhovou koulí, na niž v průběhu následujících dní se nabalují další protestní akce. Druhý pokus provedl o čtyři dny později, kdy si Václava Havla pod balkon redakce Svobodného slova přišlo poslechnout už na sto tisíc lidí a drobnější protestní akce se začaly objevovat už i na Slovensku. Jeho třetí pokus o vstup do vlasti, na popud literárního kritika Milana Šimečky, uskutečněný 27. listopadu, tedy v den generální stávky, už mu celník upřít nemohl. Polekán autorovým sdělením, že na něj v Bratislavě čekají, a pokud tam do třetí hodiny nedorazí, tak si pro něj protestující přijdou, celou posádku²⁵⁰ pouští. V centru Bratislavy je na pódiu uvítán skandováním „*Vitaj domov, vitaj domov!*“²⁵¹

Při dalším, nyní už oficiálním, návrtu do vlasti na základě nově vystaveného víza se autor ještě toho dne setkává s Václavem Havlem, kterého osobně vidí poprvé od svého nedobrovolného exilu. Při odchodu se pak rozloučili se slibem, že se brzy sejdou znovu, aby domluvili, co může dramatik pro vnitřní vývoj učinit zvenčí. Večer ještě stihl Kohout navštívit také oslavu pětadesátých narozenin svého dobrého přítele dramaturga Luboše

²⁴⁹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 627–642.

²⁵⁰ Při všech třech cestách autora doprovázela jeho žena a syn Ondřej se svou ženou.

²⁵¹ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 642–648.

Pistoria. Hned další den se sejde se zbytkem svých nejbližších přátel „z velké šestky“, tedy s Ludvíkem Vaculíkem, Karlem Kosíkem, Ivanem Klírou a Alexandrem Klimentem.²⁵²

Pavel Kohout je Václavu Havlovi oporou po celou dobu jeho volební kampaně, a to nejen při komunikaci s exilem, ale i jako motivující přítel v období krize a největšího tlaku. Po úspěšných volbách pak Kohout v přímém přenosu rakouské televize komentoval jak volbu ve Vladislavském sále, tak i následné složení prezidentského slibu v Katedrále svatého Víta. Z Hradu následně obdržel zprávu, že nový prezident pro své přátele pořádá silvestrovskou oslavu v Národním domě na Smíchově. Setkání zde svou důvěrností téměř připomínalo jejich někdejší soužití. Když však euforie okamžiku vyprchá, obě rodiny se od sebe začnou nevyhnutelně vzdalovat. Tomu Kohout bohužel napomohl i svou dobře míněnou spoluprací, která však kvůli nepovedenému pokusu sehnat zájemce o místo ve sboru prezidentových poradců vyvolala negativní reakce.²⁵³ Přes všechny snahy jejich vztah udržet si autor uvědomil že „dostal prezidenta, kterého si vážil, a ztratil člověka, kterého měl rád.“²⁵⁴

Poněkud rozpačitě autor vnímal oznámení o vrácení československého občanství s ujištěním, že jej nikdy neztratil a byl požádán o návrat do vlasti. Náhle tak museli řešit problémy spojené s dvojitým občanstvím v podobě křížících se zákazů i nařízení, týkajících se zejména daňového systému a vedení účtů v zahraničí. Přesto všechno se však rozhodnou zůstat plnohodnotnými občany-voliči obou států. Hořkou pachů v nich však zanechá chování Magistrátu hlavního města Prahy, který jim jako kompenzaci za jejich byt na Hradčanském náměstí přidělil neobyvatelný holobyt v Hotelovém domě na Petřínách, a tím se cítil zproštěn závazků. Když autor viděl, že vyjednávání po dobrém nikam nevede, pohrozil, že si naproti radnici postaví stan. Do týdne jim bytový odbor poskytl seznam volných adres. Novým bytem v Praze se jim stal mezonet na Masarykově nábřeží s vyhlídkou na celý Pražský hrad.²⁵⁵

Autor s návratem na Sázavu, vzhledem k tomu, co si zde prožil, zprvu vyčkával. Nechtěl však kazit radost těm, kdo učinili dům znovuobyvatelným, a těm, kdo ho tu vítali rádi. Rozhodl se proto automaticky neodsuzovat, ale ani snadno neodpouštět. Zanedlouho se však dostává do sporu s novými sousedy, jehož strůjcem byl starosta Bareš, který ze zášti k autorovi nechal rozparcelovat vedlejší pozemek, tudíž majitelé těchto malých pláček byli nuceni své domy hnát do výšky. Povolení pro tu nejvyšší, jež měla obvyklou okolní zástavbu přerůst o dva metry

²⁵² KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 648 – 651.

²⁵³ Tamtéž. s. 648–666.

²⁵⁴ Tamtéž s. 661.

²⁵⁵ Tamtéž. 703–709.

a autorovi by kompletně omezila výhled, vydal místní úřad narychlo ještě v prvních lednových dnech roku 1990. Autor se pochopitelně bránil a spor následně přešel v soud, jenž rozhodl v Kohoutův prospěch. Plánovaný dům tak musel být snížen a zklamaní stavebníci si začali své frustrace vybíjet na autorově rodině. Kohout se následně od zbytku Sázavy na dlouhou dobu distancoval, i přesto se však sázavská vilka opět stala jeho domem.²⁵⁶

Jako historický mezník, ke kterému autor-průvodce zakončuje své vyprávění, si Kohout vybral okamžik zániku existence Československé republiky, tedy úder půlnoci a začátek nového roku 1993, kdy došlo k rozdělení tohoto státu na dva samostatně fungující státní útvary – Českou republiku a Slovenskou republiku. Pavel Kohout byl zásadně proti, rozdělení vnímal jako ztrátu jedinečného prorůstání dvou svébytných kultur. Souhlasil s návrhem Václava Havla, aby se konalo referendum, v němž by se na přežití nebo konci federace usnesli všichni občané. To, že bylo o výsledku už předem rozhodnuto, pochopil při poslechu rozhlasové diskuze s tehdejším premiérem Václavem Klausem, kde z představitelů hnutí za konání referenda systematicky a s očividným potěšením udělal primitiva, který si zdánlivým zájmem o jednotný stát hojí svůj komplex méněcennosti. Kohout však uznává, že samotné rozdělení státu bylo zvládnuto technicky dobře a srozumitelně.²⁵⁷

Hlavní myšlenku, kterou se tímto memoárem Pavel Kohout čtenářům, a zejména následujícím generacím, pokouší předat je *„že každý, i nejinteligentější člověk, může vždycky všude a znovu podlehnout Démonu souhlasu, ale také – a to je ta dobrá zpráva! – že každý, i nejvíc zasažený jedinec se může z jeho sevření vymanit!“*²⁵⁸

5.6.5 Komparace pohledů

Lumír Čivrný události sametové revoluce sleduje zprostředkovaně a vnímá je zejména jako výsledek nemohoucnosti dosavadního režimu, způsobený nedostatkem pokynů z Moskvy. Kdežto Pavel Kohout byl jejím přímým účastníkem v roli spojky se západními médii. Kohout události roku 1989 vnímá jako vyvrcholení procesu emancipace společnosti, jež se vzchopila důsledkem dalšího období tání, které následně na cestě ke svobodě a demokracii dopomohl Václav Havel, v roli charismatického organizátora odporu. Kohout byl Havlovým aktivním podporovatelem a věrným přítelem po celou dobu převratu, ale i po něm, kdy mu byl oporou

²⁵⁶ KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. s. 671–675; s. 688 – 689.

²⁵⁷ Tamtéž. s. 712–729.

²⁵⁸ Tamtéž. s. 735.

během období jeho prezidentské kandidatury. Důvěrnost jejich vztahu se však postupně vytrácí spolu s přibývajícými prezidentskými povinnostmi mladšího z přátel.

Čivrný se po roce 1989 stáhl z veřejného života do dobrovolné izolace. Mrzelo jej, když viděl, jak jsou spolu se stalinisty do jednoho pytle neprávem házeni i lidé, kteří proti nim bojovali. On sám se stal obětí mnohých difamací, a to i z pera lidí, kteří jej důvěrně znali (mezi ně patřil např. Václav Černý). Na autora, dle vlastních slov, mnohdy dolehla deprese a jeho závěrečné úvahy svědčí o autorově vnitřním boji s minulostí, ale také o komplikovanosti historického i osobního smíření. Na druhé straně Pavel Kohout zůstává veřejně i umělecky aktivní ještě dlouho po revoluci. Po návratu do vlasti se musí potýkat s problémy spojenými s dvojitým občanstvím, neochotou Magistrátu hlavního města Prahy při vyrovnání za neprávem zabavený byt a v neposlední řadě také řešit spor se sousedy na Sázavě. Závěrem autor čtenářům sděluje svou motivaci, která jej vedla k napsání tohoto memoáru. Tou bylo předání svých historických zkušeností a reflexí, které by mohly sloužit zejména budoucím generacím k poučení z chyb generací minulých tak, aby dokázaly včas rozeznat ohrožení „démonem souhlasu“.

ZÁVĚR

Na základě komparace memoárů dvou českých autorů, Pavla Kohouta a Lumíra Čivrného, s přihlédnutím na veškerá specifika tohoto žánru vysvětlená v kapitole 2, jsme se pokusili demonstrovat, jak osobní zkušenosti a perspektivy (historické pohledy) mohou ovlivnit interpretaci a vnímání kanonizovaných historických událostí velkých dějin (historických faktů). Na závěr veškeré poznatky, které jsme při komparaci získali, shrneme, a to hned ze dvou perspektiv – nejprve z hlediska toho, na jaké události pamětníci při svém vzpomínání kladli důraz, a následně z perspektivy vlivu sociálního prostředí na jejich individuální paměť tak, aby bylo možné lépe pochopit potenciál modelu individuální paměti spisovatele zasazeného do širšího historického kontextu.

Samotné problematice rozdílů mezi historickými fakty a kolektivní pamětí jsme se věnovali v teoretické části práce, konkrétně v kapitole 3. 3., přičemž jsme v kapitole jí předcházející objasnili rozdíly mezi pamětí individuální a kolektivní, včetně problematiky působení sociálního prostředí na individuální paměť jednotlivce. Nyní si tyto problematiky, s ohledem na společnou generační zkušenost autorů, názorně demonstrujeme prostřednictvím následujících komparací.

U obou memoárových děl je zřetelné rozdílné rozložení důrazu na vzpomínky z jednotlivých úseků života autorů. Lumír Čivrný se ve svých pamětech nejintenzivněji vrací do období těsně před vypuknutím války, období protektorátu a hlavně konce války spojeného s odbojem a Pražským povstáním, na kterém se aktivně podílel. Výraznou část knihy však zabírá také období těsně po válce (před komunistickým pučem v roce 1948), kde se zabývá celkovou atmosférou, ale i vývojem tehdejší politické scény. Nemalou část autor věnuje též období konce padesátých let a letům šedesátým, jež představovaly období možností, jaké dříve nebyly možné. Detailně, leč jen v jedné kapitole²⁵⁹, zaznamenává i konec let tání, tedy vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Důsledky Čivrného „podrývání režimu“ během Pražského jara autor zmiňuje průběžně, čímž ilustruje svůj život během období normalizace. Méně se dotýká politických procesů padesátých let, jež se mu samotnému naštěstí vyhnuly, byť na něj byla sbírána falešná obvinění, jež vyšla na světlo světa právě na počátku období normalizace. Událostem sametové revoluce a následné reflexi devadesátých let se věnuje spíše okrajově.

²⁵⁹ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. s. 207–215.

Kdežto Pavel Kohout naopak největší část svého memoáru věnuje období normalizace, které pro něj, jakožto pro disidenta, chartistu a následného exulanta, představovalo jedno z nejnáročnějších období jeho života. Období předchozí nacistické diktatury v knize, i přes absenci deníkové dokumentace a s ohledem nízkého věku autora, když se tyto události odehrály, dokázal pamětník zaznamenat prostřednictvím řady velmi intenzivních vzpomínek na hrůzy války a okupace, od kterých jej neuchránila ani starostlivá matka, ani Dismanův soubor. Kohout však neopomíná ani období poválečné, nesoucí se ve znamení jeho mladického poblouznění „démonem souhlasu“, ze kterého našťastí v průběhu druhé poloviny padesátých let vystřízliví, následně se stává jednou z výrazných osobností Pražského jara. Celé toto období je podobně jako období normalizace dokumentováno v deníkových záznamech, a také v memorománu *Z deníku kontrarevolucionáře*²⁶⁰, ke kterému se vrací, cituje z něj a rozvíjí vybrané myšlenky. Průběh sametové revoluce a následného směřování Československa až k jeho rozdělení Kohout zaznamenává výrazně podrobněji, a to nejen vzhledem k značně rozdílnému v rozsahu²⁶¹ obou děl, ale též z důvodu blízkého vztahu s Václavem Havlem a aktivní účastí na odboji.

Krom výše zmíněných rozdílů vycházejících primárně z věkového rozdílu autorů a jejich individuálního vnímání reality – respektive individuální paměti ovlivněné časovým rozestupem mezi dobou, kdy jednotlivé vzpomínky vznikly a kdy je autoři písemně zaznamenali, výraznou roli zde sehrálo také sociální prostředí, ve kterém se pohybovali.

Lumír Čivrný se začal politicky angažovat v protinacistickém, respektive komunistickém, odboji ještě před vypuknutím války. Jeho vstup do KSČ tak ovlivnil nejen strach z rozpínavosti Hitlerovy moci, ale i styk se zahraničními levicově orientovanými studenty, kteří před nacismem utekli do Prahy a okruh jeho kolegů ze Spolku posluchačů filozofie. Většina jeho přátel se též aktivně hlásila k odboji a mnoho z nich za to bohužel doplatilo vlastním životem, i Čivrný se během svého uvěznění gestapem ocitl v přímém ohrožení. Následně se aktivně účastnil Pražského povstání jakožto člen Národně revolučního výboru inteligence a zasedal v České národní radě. Výraznou změnu v mentalitě komunistické strany zaznamenal už s nástupem jejího moskevského vedení. Přesto že byl s KSČ čím dál méně za jedno, neodvážil se odporovat, když byl určen vedoucím agitpropu (kultpropu) KSČ.

²⁶⁰ Přičemž období normalizace je zachyceno v memorománu *Kde je zakopán pes*.

²⁶¹ ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. 252 stran.; KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. 896 stran.

Jeho obavy pramenily z nejistoty, jak by jeho život ovlivnilo, kdyby se stal nestraníkem, natož kdyby se jím stal z vlastního rozhodnutí.

Zatímco Pavla Kohouta k politické angažovanosti vedly jednak traumatické zážitky na válečné hrůzy (ať už ty v průběhu války, ale i ty těsně po ní), které jako dítě a následně jako dospívající prožil. Výrazně jej ovlivnilo i to, že se pohyboval v okruhu Dismanova souboru, jenž také představoval levicově orientované prostředí. Jeho příklon ke komunismu však pramenil i z domácího prostředí, jeho otec představoval jednu z autorových inspirací ke vstupu do KSČ. Tou další byla poválečná nálada, během které byl Sovětský svaz provoláván za zachránce před nacismem, proto v něm mladý muž z počátku viděl ochrannou náruč, aniž by tušil, že se jej ta samá náruč už za několik let pokusí zardousit jakožto svého nepřítele.

Padesátá léta pro Čivrného představovala období krize, intrik a lží, ale i zbavování veškerých iluzí, které započalo už těsně před komunistickým pučem, když byl nejprve zbaven pozice vedoucího kulturního oddělení ÚV KSČ, svého poslaneckého křesla Prozatímního národního shromáždění a nakonec byl z ministerstva kultury zcela vyloučen. Svou pozornost proto opět obrátil k umělecké tvorbě – jednalo se o jeho neplodnější překladatelské období. Právě díky svým překladům ze španělštiny má následně, v průběhu šedesátých let, možnost se osobně setkat s okruhem kubánských a jihoamerických básníků. Krom zdejší kultury je na Kubě svědkem i proměny Fidela Castra z vůdce povstalců na diktátora.

Na druhé straně Kohout téměř celou první polovinu padesátých let setrval plně pod vlivem názorů KSČ, přičemž toto sevření podněcovala jeho fascinace Sovětským svazem, která se v něm během jeho diplomatické cesty do Moskvy sice prohloubila, ale zato zde poznal podlost a intriky diplomatického prostředí, ze kterého záhy dobrovolně vystoupil. Následně se jako šéfredaktor dostává do okruhu humoristického časopisu Dikobraz, kde na něj svým vlivem pozitivně působí Zdeněk Jirotko. Pomyslnou názorovou bublinu, ve které se spolu s ostatními členy Fučíkova souboru pohyboval, proráží jeho následné působení ve čtrnáctideníku Československý voják, v jehož redakci se výrazně projevovala uvolněnost v projevu vlastních názorů. Na základě recenze Jana Trefulky se autor následně rozhodne pro opuštění okruhu „básníků soudruhů“ a přechodu k dramatické tvorbě. Opět se tak vrací do divadelního prostředí, tentokrát však v roli dramaturga a režiséra. Moment úplné autorovy deziluze představovalo odhalování hrůz Stalinova režimu prostřednictvím Nikity Chruščova. V reakci na tato odhalení se v Československu rozpoutala vlna kritiky stalinismu i samotného chování KSČ, jež následně vrcholí událostí Pražského jara.

Oba autoři byli veřejně aktivními zastánci Pražského jara. Čivrný se pohyboval v politickém prostředí – byl poslancem České národní rady, zatímco Kohout byl aktivní v prostředí mediálním, kde působil v okruhu dalších umělců a intelektuálů. Ani jeden z nich po jeho porážce nekapituloval. Čivrný se spolu s ostatními reformisty (mezi které patřilo mnoho členů původního válečného komunistického odboje) snažil udržet svou pozici a brzdil normalizační vlnu uvnitř parlamentu, dokud to jen bylo možné. Zatímco Kohout pokračoval ve sdílení svých kritických názorů, kterými se pokoušel ve společnosti, zaskočené vpádem vojsk Varšavské smlouvy, přiživovat její vzdor.

Po následném vyloučení ze strany a zákazu publikování se Čivrný v období normalizace stahuje do prostředí domácího samizdatu, kde svou tvorbu publikuje prostřednictvím samizdatových časopisů, dále svá díla vydává krytá cizími jmény (hlavně lidí z okruhu nakladatelství Družstevní práce), ale dostává se mu i možnosti publikovat skrz exilové nakladatelství Poezie mimo domov.

Kohout byl po svém prohlášení za disidenta a odříznutí přístupu na západ odkázán na příjmy vyplývající ze smluv se zahraničními nakladateli. Ještě aktivněji se však začal stýkat s ostatními disidenty, obzvláště s Václavem Havlem, Alexandrem Klimentem, Ivanem Klímou, Karlem Kosíkem a Ludvíkem Vaculíkem. Ti následně tvořili hlavní jádro signatářů Charty 77, které v reakci na ni čekala ještě tvrdší vlna represí, šikany a zastrašování, jež nakonec vyústila Kohoutovým nedobrovolným exilem a uvězněním jeho přátel. V průběhu svého pobytu na západě měl Kohout možnost se sekat s řadou osobností českého exilu, ale pohyboval se také v prostředí české menšiny žijící ve Vídni, mezi jejíž nejvýznamnější představitele patřil Karel Schwarzenberg. Všemi možnými prostředky se však snažil udržovat kontakt se svými přáteli a zbytkem rodiny v Československu. Když následně v reakci na změnu klimatu v české společnosti došlo k plánování nové vlny odporu, jehož hlavní osobností se stal Václav Havel, Kohout patřil do okruhu jeho hlavních podporovatelů a propagátorů v zahraničí, s podporou pokračoval během průběhu celé sametové revoluce a nepřestal ani po ní. V reakci na Havlovo úspěšné zvolení a příchod jeho prezidentských povinností musí Kohout chtít nechtít akceptovat to, že se mu jeho přítel vzdaluje a jejich vztah už nikdy nebude tak důvěrný, jako býval kdysi, když jejich rodiny fungovaly spíše jako dvě části jedné.

Nově nabytá svoboda po listopadu 1989 v Čivrném zanechala hořkou pachut' v podobě falešných obvinění, když byl neprávem vhozen do jednoho pytle se stalinisty. To jej spolu

se zradou ze strany lidí, které považoval za své přátele, nakonec vedlo k autorově dobrovolné izolaci. Postupně se zcela stáhl z mediálního i kulturního prostředí.

Na druhé straně Pavel Kohout se svou uměleckou tvorbou nepřestal a zůstal i nadále veřejně aktivní, a to ještě dlouho po sametové revoluci – například se podílel na organizaci Pražského divadelního festivalu německého jazyka, jehož byl zakladatelem. Objevila se však řada problémů spojených s autorovým návratem do vlasti, jednak byrokratického rázu, ale i osobního, po kterém pro něj město Sázava a jeho obyvatelé přestali na dlouhou dobu existovat. Autor se ženou pokračoval v neustálém pendlování mezi Prahou a Vídní, než se v roce 2015 rozhodli usadit v Česku už natrvalo.

Přítomné memoáry – *To byl můj život??* od Pavla Kohouta a *Co se vejde do života* od Lumíra Čivrného – přináší dva zajímavé historické pohledy na přelomové události dějin dvacátého století, díky čemuž mají potenciál se stát zdroji pro budoucí badatelský výzkum. Jejich výzkumný potenciál se však ještě výrazněji projevuje při jejich komparaci. Ta totiž přináší nový pohled na to, jakým způsobem představitelé dvou různých uměleckých generací²⁶² fungovali pod vlivem hned dvou totalitních režimů, a také to, jakým způsobem vnímali přechod z jednoho represivního systému do druhého. I přes řadu rozdílů, jež pramenily z ryze osobní perspektivy při zpětném zachycení vzpomínek a jejich uměleckém ztvárnění²⁶³, a dokonce i navzdory výrazné odlišnosti jejich životů jako takových, nejvýrazněji způsobené vlivem sociálního prostředí, ve kterém se autoři v průběhu života pohybovali, však mají jejich životní příběhy jedno zásadní společné – a to, že představují nesnadnou cestu ke svobodě, nejprve názorové a následně i politické.

²⁶² Viz kapitola 1.

²⁶³ Viz kapitola 4.

RESUMÉ

Přítomná bakalářská práce se zabývá výzkumem autobiografických děl dvou českých autorů, jejíž hlavní část tvůrčího i osobnostního vývoje se odehrála v průběhu 20. století, konkrétně memoárům *To byl můj život??* od Pavla Kohouta a *Co se vejde do života* od Lumíra Čivrného.

Obě díla byla analyzována nejprve z hlediska užitých narativních prostředků a kompozice tak, aby na základě jejich komparace bylo možné vyvodit fungování individuální paměti v praxi – respektive to, do jaké míry individuální paměť zkoumaných pamětníků ovlivnila rozdílnost kladení důrazu na vzpomínky z jednotlivých životních úseků, na jejichž pozadí se v přítomných memoárech odehrávaly zlomové okamžiky dějin 20. století.

Na to měla vliv celá řada faktorů od časového rozestupu mezi dobou, kdy jednotlivé vzpomínky vznikly a kdy je autoři písemně zaznamenali. U obou zkoumaných memoárových děl byla důkladněji zpracována období, ke kterým měli autoři k dispozici dochované deníkové záznamy, které jejich vzpomínky při psaní přítomných memoárů oživovaly a přinášely detaily, na které by si autoři kvůli časovému rozestupu už nemuseli vzpomenout. Dalším významným faktorem bylo také individuální posuzování důležitosti jednotlivých vzpomínek – každý z autorů kladl důraz na rozdílné vzpomínky v rozdílném časovém úseku svého života, podle toho, jak významně je dané skutečnosti ovlivnily. Neméně důležitý aspekt představuje i skutečnost, že autoři, do určité míry (ať už vědomě či nevědomě) do popisovaných dějů promítali i své pozdější zkušenosti. Těmito a dalšími motivacemi, které ovlivňují interpretaci vzpomínek, se zabývá problematika autentičnosti memoárové literatury. I samotná rozdílnost uměleckého zpracování jednotlivých děl tak představuje důkaz o individuální reflexi skutečnosti.

Druhé základní hledisko posuzování zkoumaných memoárů představuje komparace prožitků obou autorů s ohledem na jejich sdílenou generační zkušenost – tedy historické události tzv. „velkých dějin“, které oba autoři prožili (konkrétně se jednalo o období mezi lety 1938–1989 s drobným přesahem reflektujícím období po roce 1989) tak, aby bylo možné demonstrovat, jak historické pohledy jedinců mohou ovlivnit interpretaci kanonizovaných historických faktů. Přičemž hlavním aspektem, který ovlivňuje historický pohled jednotlivce, je působení sociálního prostředí, to vyplývá ze vztahu individuální a kolektivní paměti, kterým se ve svém výzkumu zabýval především Maurice Halbwachs. Jedná se o vzájemný

a oboustranný vztah – individuální paměť nemůže existovat bez paměti kolektivní (jelikož každý jedinec vzpomíná na základě kolektivních referencí), na druhé straně se individuální paměť jednotlivců podílí na obohacování paměti kolektivní.

Teprve na základě posouzení všech výše zmíněných aspektů, kterým jsme dali souhrnné označení „individuální model spisovatele“, je možné zhodnotit plný potenciál historického pohledu (individuální paměti jednotlivce) pro budoucí badatelský výzkum. V předkládané práci jsme „individuální model spisovatele“ pro názornost užili na rozborech rovnou dvou memoárů, které jsme kvůli dosažení hodnotnějších výsledků v průběhu i v závěru práce propojili prostřednictvím jejich komparace. Samotný postup rozboru děl, který jsme v přítomné práci vytvořili je však aplikovatelný na jakékoliv jiné dílo memoárového žánru.

SUMMARY

This thesis deals with the research of the autobiographical works of two Czech authors, the main part of whose creative and personal development took place during the 20th century, specifically the memoir *To byl můj život??* by Pavel Kohout and *Co se vejde do života* by Lumír Čivrný.

Both works were analyzed firstly from the point of view of the used narrative devices and composition, so that, based on their comparison, it was possible to infer the functioning of individual memory in practice – that is, the extent to which the individual memory of the examined witnesses influenced the difference in emphasis on memories from individual parts of life, on against the background of which the turning points in the history of the 20th century took place in the present memoirs.

This was influenced by a number of factors, from the time gap between the time when individual memories were created and when the authors recorded them in writing. For both of the examined memoirs, the periods for which the authors had preserved diary entries were more thoroughly processed, which revived their memories when writing the present memoirs and brought details that the authors might not have remembered due to the time gap. Another important factor was the individual assessment of the importance of individual memories – each of the authors emphasized different memories in different periods of their lives, depending on how significantly the given facts influenced them. An equally important aspect is the fact that the authors, to a certain extent (whether consciously or unconsciously), also projected their later experiences into the events described. These and other motivations that influence the interpretation of memories are dealt with in the issue of the authenticity of memoir literature. Even the very difference in the artistic processing of individual works thus represents evidence of an individual reflection of reality.

The second basic aspect of assessing the examined memoirs is a comparison of the experiences of both authors with regard to their shared generational experience - that is, the historical events of the so-called “great history” that both authors lived through (specifically, it was the period between 1938–1989 with a small overlap reflecting the period after 1989), in order to demonstrate how the historical perspectives of individuals can influence the interpretation of canonized historical facts. While the main aspect that influences an individual's historical perspective is the influence of the social environment, this results

from the relationship between individual and collective memory, which Maurice Halbwachs dealt with in his research. This is a mutual and two-sided relationship – individual memory cannot exist without collective memory (since each individual remembers based on collective references), on the other hand, the individual memory of individuals contributes to the enrichment of collective memory.

Only on the basis of the assessment of all the above-mentioned aspects, which we gave the collective name “individual model of the writer”, it is possible to evaluate the full potential of the historical perspective (individual memory of an individual) for future research. In the presented work, we used the “individual model of the writer” for illustrative purposes in the analyzes of two memoirs, which we connected through their comparison in order to achieve more valuable results. However, the very procedure of analyzing the works that we created in the present thesis is applicable to any other work of the memoir genre.

ZDROJE

Primární literatura

ČIVRNÝ, Lumír. *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000. ISBN 80-85906-92-9.

KOHOUT, Pavel. *To byl můj život??*. Praha: Odeon, 2018. ISBN 978-80-207-1826-6.

Sekundární literatura

Knižní publikace

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Překlad Martin Pokorný. Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-051-6.

BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. díl*. Litomyšl: Paseka, 2021. ISBN 978-80-7637-213-9.

DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. 2. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014. ISBN 978-80-87855-13-3.

GALÍK, Josef et al. *Panorama české literatury: literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994. ISBN 80-85839-04-0.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.

HODROVÁ, Daniela et al. *Na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1.

HRUŠKA, Petr (ed.) et al. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1630-0.

JANOUSEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Academia, 2022. ISBN 978-80-200-3377-2.

JANOUSEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 1 / 1945–1948. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1527-3.

- JANOŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 2 / 1948–1958. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1528-0.
- JANOŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 3 / 1958–1969. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1583-9.
- JANOŠEK, Pavel et al. *Dějiny české literatury 1945–1989*. sv. 4 / 1969–1989. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1631-7.
- KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-215-2.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany: H & H, 2002. ISBN 80-7319-020-6.
- LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 3. vyd. Praha: NLN, 2020. ISBN 978-80-7422-746-2.
- MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána, 2001. ISBN 80-242-0735-4.
- MILIČKA, Karel. *Světová literatura: 3; Od realismu po modernu*. Praha: Baronet, 2002. ISBN 80-7214-515-0.
- MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-217-0.
- SORABJI, Richard. *Aristotelés o paměti*. Překlad Martin Pokorný. Praha: P. Rezek, 1995. ISBN 80-901796-6-5.
- ŠMAHELOVÁ, Hana (ed.) a VOJVODÍK, Josef (ed.). *Generace, skupiny a programy v literatuře*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009. ISBN 978-80-87053-34-8.
- VAJCHR, Marek, (ed). *U nás ve sklepě: antologie poesie druhé generace undergroundu*. Praha: Revolver Revue, 2013.

VÁLEK, Vlastimil. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty, 1984.

VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM, 2000.
ISBN 80-7204-148-7.

Periodika

ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy* 10, 2010, č. 1, s. 9–29. ISSN 1804-0616.

Internetové zdroje

ANDRIANI, Lynn. *Ghost Stories: An agent for writers who stay behind the scenes – and off the jacket*. Publishers Weekly 29 May 2006 [cit. 2023-12-1].

URL:<<https://web.archive.org/web/20080219090221/http://www.publishersweekly.com/article/CA6338637.html>>.

BENEŠ, Martin et al. *Akademický slovník současné češtiny*. Akademie věd České republiky, 2018 [cit. 2023-11-11]. URL: <<https://slovníkcestiny.cz/uvod.php>>.

HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR, 2011 [cit. 2023-11-11]. URL: <<https://ssjc.ujc.cas.cz/>>.

PŘIBÁŇ, Michal et al. *Slovník české literatury po roce 1945*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006 [cit. 2023-10-24]. URL: <<http://slovníkceskeliteratury.cz>>.

NOVOTNÝ Lukáš. *Historická paměť podle Maurice Halbwachse*. SOCIOweb, 4/2007 [cit. 2024-8-7]. URL: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>.

Lumír Čivrný. In *Databáze českého uměleckého překladu*. Ústav translatologie FF UK; Katedra anglistiky a amerikanistiky FF MU, 2008 [cit. 2023-11-15]. URL: <https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000000375>.